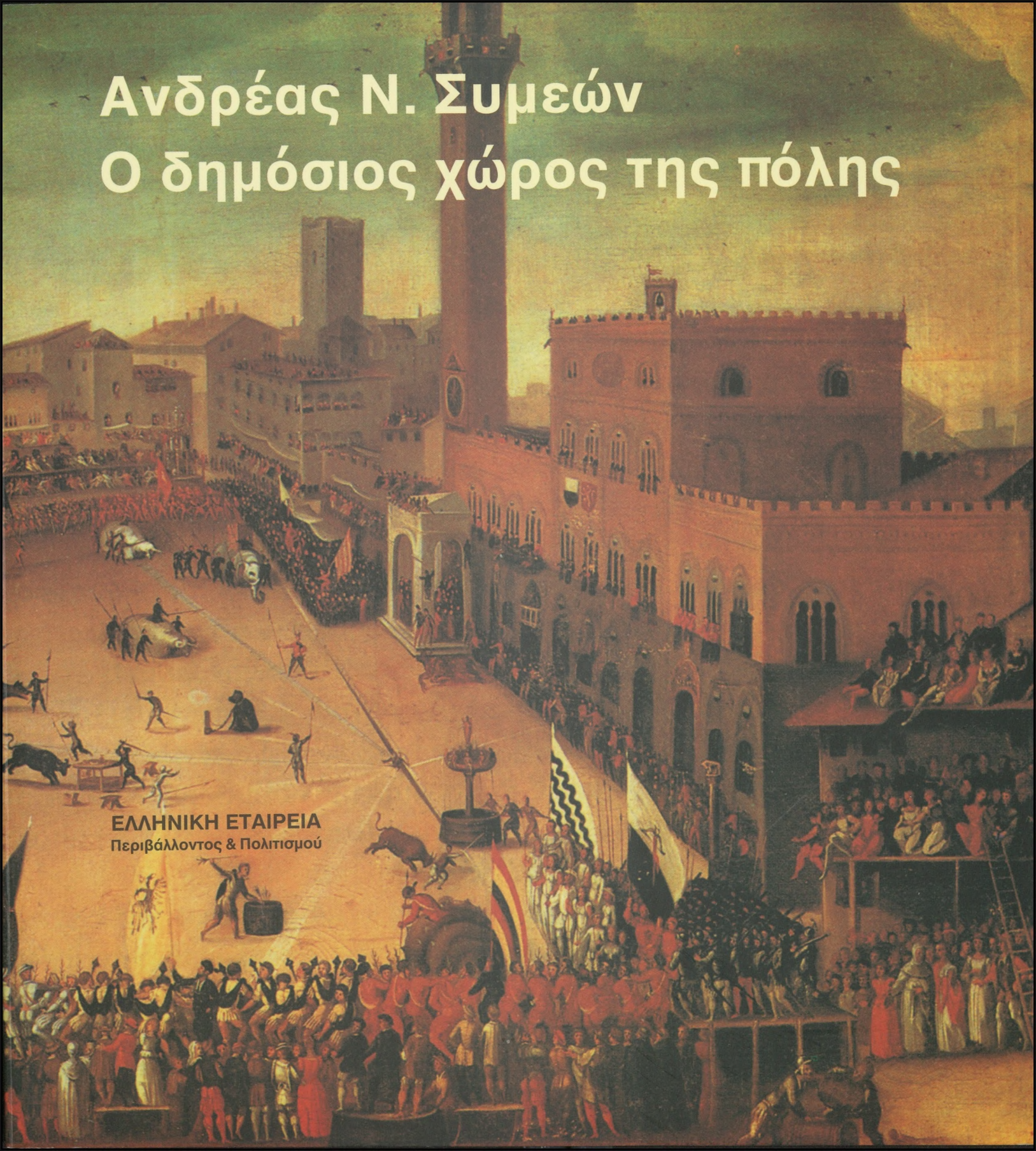

Ανδρέας Ν. Συμεών

Ο δημόσιος χώρος της πόλης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος & Πολιτισμού

Ο Ανδρέας Ν. Συμεών σπούδασε στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Διατέλεσε επιμελητής στην ίδια σχολή, στο μάθημα των Αρχιτεκτονικών Συνθέσεων, από την αποφοίτησή του το 1953 μέχρι το 1957. Το ίδιο διάστημα διατηρεί γραφείο μελετών στην Αθήνα σε συνεργασία με τους Ν. Εφέσιο και Δ. Παπαζήση. Σπουδαστής ακόμη, το 1950, παίρνει μέρος για πρώτη φορά σε πανελλήνιο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό και κερδίζει το πρώτο βραβείο. Ακολουθούν αργότερα πολλές διακρίσεις του σε αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς.

Από το 1957 μέχρι το 1971 είναι συνεργάτης του Γραφείου Δοξιάδη. Ως επικεφαλής αρχιτέκτων και πολεοδόμος του γραφείου από το 1962 μέχρι το 1968 συμβάλλει σε όλα τα μεγάλα έργα αυτής της περιόδου, ενώ από το 1969 μέχρι το τέλος του 1971 είναι πρόεδρος της εταιρείας Doxiadis Associates, Inc. στις Ηνωμένες Πολιτείες. Παράλληλα, διδάσκει στο μεταπτυχιακό τμήμα του Αθηναϊκού Κέντρου Οικιστικής.

Το 1972, σε συνεργασία με τον Αλέξανδρο Κολλάρο και τον Σάββα Κονταράτο, ιδρύει την Εταιρεία Μελετών Περιβάλλοντος η οποία μέχρι τη διάλυσή της, το 1995, παράγει έναν μεγάλο αριθμό μελετών σημαντικών αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών έργων. Μετά το 1995 διατελεί σύμβουλος οργανισμών του δημοσίου στον τομέα της Αρχιτεκτονικής της Πόλης.

Είναι ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, της οποίας υπήρξε πρόεδρος του Δ.Σ.

(1975-1977) και, πιο πρόσφατα (1995-2002), πρόεδρος του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ Ν. ΣΥΜΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ UB-TIMES ΚΑΙ UB-HELVETICA
ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΩΚΕΑΝΙΔΑ».
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2010 ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 150 ΓΡ. ΑΠΟ ΤΗ «ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΕΡΤΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»
ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΓΙΝΕ ΣΤΗ «ΒΙΒΛΙΟΔΟΜΗ Α.Ε.»

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος & Πολιτισμού
Τριπόδων 28, 10558 Αθήνα
Τηλ.: 210 3225245, 210 3226693
Fax: 210 3225240
www.ellinikietairia.gr

© 2010, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ISBN 978-960-88435-8-5

Εικόνα εξωφύλλου: *Ταυρομαχία στην Piazza del Campo της Σιέννας*
από πίνακα του Vincenzo Rustici, τέλος 16ου αιώνα

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΣΥΜΕΩΝ

Ο δημόσιος χώρος της πόλης

*Συνοπτική ιστορική επισκόπηση
της εξέλιξης στον ευρωπαϊκό χώρο*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2010

Η έκδοση αυτή πραγματοποιήθηκε
χάρη στη γενναιόδωρη χορηγία
του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
1. Στοιχεία	15
2. Το Αλφάβητο	22
3. Η Ομάδα	30
4. Η Στάλη	40
5. Η Τέχνη	42
6. Η Γλώσσα	48
7. Η Λογική	52
8. Η Ψυχολογία	58
9. Η Φυσική	62
10. Η Χημεία	68
11. Η Βιολογία	72
12. Η Γεωγραφία	78
13. Η Ιστορία	82
14. Η Κοινωνία	88
15. Η Πολιτική	92
16. Η Οικονομία	98
17. Η Επιστήμη	102
18. Η Φιλοσοφία	108
19. Η Θρησκεία	112
20. Η Τέχνη	118
21. Η Γλώσσα	122
22. Η Λογική	128
23. Η Ψυχολογία	132
24. Η Φυσική	138
25. Η Χημεία	142
26. Η Βιολογία	148
27. Η Γεωγραφία	152
28. Η Ιστορία	158
29. Η Κοινωνία	162
30. Η Πολιτική	168
31. Η Οικονομία	172
32. Η Επιστήμη	178
33. Η Φιλοσοφία	182
34. Η Θρησκεία	188
35. Η Τέχνη	192
36. Η Γλώσσα	198
37. Η Λογική	202
38. Η Ψυχολογία	208
39. Η Φυσική	212
40. Η Χημεία	218
41. Η Βιολογία	222
42. Η Γεωγραφία	228
43. Η Ιστορία	232
44. Η Κοινωνία	238
45. Η Πολιτική	242
46. Η Οικονομία	248
47. Η Επιστήμη	252
48. Η Φιλοσοφία	258
49. Η Θρησκεία	262
50. Η Τέχνη	268
51. Η Γλώσσα	272
52. Η Λογική	278
53. Η Ψυχολογία	282
54. Η Φυσική	288
55. Η Χημεία	292
56. Η Βιολογία	298
57. Η Γεωγραφία	302
58. Η Ιστορία	308
59. Η Κοινωνία	312
60. Η Πολιτική	318
61. Η Οικονομία	322
62. Η Επιστήμη	328
63. Η Φιλοσοφία	332
64. Η Θρησκεία	338
65. Η Τέχνη	342
66. Η Γλώσσα	348
67. Η Λογική	352
68. Η Ψυχολογία	358
69. Η Φυσική	362
70. Η Χημεία	368
71. Η Βιολογία	372
72. Η Γεωγραφία	378
73. Η Ιστορία	382
74. Η Κοινωνία	388
75. Η Πολιτική	392
76. Η Οικονομία	398
77. Η Επιστήμη	402
78. Η Φιλοσοφία	408
79. Η Θρησκεία	412
80. Η Τέχνη	418
81. Η Γλώσσα	422
82. Η Λογική	428
83. Η Ψυχολογία	432
84. Η Φυσική	438
85. Η Χημεία	442
86. Η Βιολογία	448
87. Η Γεωγραφία	452
88. Η Ιστορία	458
89. Η Κοινωνία	462
90. Η Πολιτική	468
91. Η Οικονομία	472
92. Η Επιστήμη	478
93. Η Φιλοσοφία	482
94. Η Θρησκεία	488
95. Η Τέχνη	492
96. Η Γλώσσα	498
97. Η Λογική	502
98. Η Ψυχολογία	508
99. Η Φυσική	512
100. Η Χημεία	518
101. Η Βιολογία	522
102. Η Γεωγραφία	528
103. Η Ιστορία	532
104. Η Κοινωνία	538
105. Η Πολιτική	542
106. Η Οικονομία	548
107. Η Επιστήμη	552
108. Η Φιλοσοφία	558
109. Η Θρησκεία	562
110. Η Τέχνη	568
111. Η Γλώσσα	572
112. Η Λογική	578
113. Η Ψυχολογία	582
114. Η Φυσική	588
115. Η Χημεία	592
116. Η Βιολογία	598
117. Η Γεωγραφία	602
118. Η Ιστορία	608
119. Η Κοινωνία	612
120. Η Πολιτική	618
121. Η Οικονομία	622
122. Η Επιστήμη	628
123. Η Φιλοσοφία	632
124. Η Θρησκεία	638
125. Η Τέχνη	642
126. Η Γλώσσα	648
127. Η Λογική	652
128. Η Ψυχολογία	658
129. Η Φυσική	662
130. Η Χημεία	668
131. Η Βιολογία	672
132. Η Γεωγραφία	678
133. Η Ιστορία	682
134. Η Κοινωνία	688
135. Η Πολιτική	692
136. Η Οικονομία	698
137. Η Επιστήμη	702
138. Η Φιλοσοφία	708
139. Η Θρησκεία	712
140. Η Τέχνη	718
141. Η Γλώσσα	722
142. Η Λογική	728
143. Η Ψυχολογία	732
144. Η Φυσική	738
145. Η Χημεία	742
146. Η Βιολογία	748
147. Η Γεωγραφία	752
148. Η Ιστορία	758
149. Η Κοινωνία	762
150. Η Πολιτική	768
151. Η Οικονομία	772
152. Η Επιστήμη	778
153. Η Φιλοσοφία	782
154. Η Θρησκεία	788
155. Η Τέχνη	792
156. Η Γλώσσα	798
157. Η Λογική	802
158. Η Ψυχολογία	808
159. Η Φυσική	812
160. Η Χημεία	818
161. Η Βιολογία	822
162. Η Γεωγραφία	828
163. Η Ιστορία	832
164. Η Κοινωνία	838
165. Η Πολιτική	842
166. Η Οικονομία	848
167. Η Επιστήμη	852
168. Η Φιλοσοφία	858
169. Η Θρησκεία	862
170. Η Τέχνη	868
171. Η Γλώσσα	872
172. Η Λογική	878
173. Η Ψυχολογία	882
174. Η Φυσική	888
175. Η Χημεία	892
176. Η Βιολογία	898
177. Η Γεωγραφία	902
178. Η Ιστορία	908
179. Η Κοινωνία	912
180. Η Πολιτική	918
181. Η Οικονομία	922
182. Η Επιστήμη	928
183. Η Φιλοσοφία	932
184. Η Θρησκεία	938
185. Η Τέχνη	942
186. Η Γλώσσα	948
187. Η Λογική	952
188. Η Ψυχολογία	958
189. Η Φυσική	962
190. Η Χημεία	968
191. Η Βιολογία	972
192. Η Γεωγραφία	978
193. Η Ιστορία	982
194. Η Κοινωνία	988
195. Η Πολιτική	992
196. Η Οικονομία	998
197. Η Επιστήμη	1002
198. Η Φιλοσοφία	1008
199. Η Θρησκεία	1012
200. Η Τέχνη	1018

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
1. Εισαγωγικά	13
2. Το Αθηναϊκό Άστυ	20
3. Η Ελληνιστική Πόλη	30
4. Η Αρχαία Ρώμη	35
5. Η Πόλη του Μεσαίωνα	42
6. Η Πόλη της Αναγέννησης και του Μπαρόκ	58
7. Η Ρώμη της Αναγέννησης και του Μπαρόκ	73
8. Το Παρίσι της Προοπτικής και της Αναψυχής	81
9. Το Λονδίνο και η Έξοδος από την Προοπτική	93
Βιβλιογραφία	103
Εικόνες	105
Προέλευση των εικόνων	109

Πρόλογος

Το φθινόπωρο του 2007 η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ Περιβάλλοντος και Πολιτισμού μου ζήτησε να κάνω μια παρουσίαση στη σειρά μαθημάτων που είχε οργανώσει για το χειμώνα 2007-2008 με γενικό τίτλο «Περιβάλλον και Πολιτισμός». Ανταποκρίθηκα διαλέγοντας σαν θέμα μου τον δημόσιο χώρο της πόλης λόγω της διαχρονικής σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην πόλη – και, ιδιαίτερα, στο δημόσιο χώρο της – και στον πολιτισμό. Καθώς το θέμα αυτό πάντα με γοήτευε, η προετοιμασία μου πήρε πολύ μεγαλύτερη έκταση από αυτή που απαιτούσε η παρουσίαση σε μια σειρά διαλέξεων και κατέληξε στο πρώτο σχεδιάσμα αυτού του βιβλίου. Μια σύνοψη της δουλειάς μου παρουσιάστηκε σε τρία μαθήματα της σειράς.

Ύστερα απ' αυτό, κάποιοι φίλοι που διάβασαν το κείμενό μου το βρήκαν πολύ ενδιαφέρον και με παρότρυναν να το βγάλω σε βιβλίο. Είχα αρχικά πολλούς ενδοιασμούς γιατί άλλες φυσικά είναι οι απαιτήσεις μιας ή περισσότερων διαλέξεων και άλλες αυτές ενός βιβλίου. Και αυτό παραμένει φανερό στην τελική μορφή αυτού του βιβλίου – η οποία λίγο απέχει από το αρχικό κείμενο των μαθημάτων μου – όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης. Ασφαλώς δεν πρόκειται για μια πρωτότυπη επιστημονική πραγματεία. Δεν βασίζεται σε πρωτογενή στοιχεία και το μεγαλύτερο μέρος από το πληροφοριακό του υλικό έχει αντληθεί από τα βιβλία που αναφέρονται στη βιβλιογραφία. Και ακόμη, κάποιες από τις κρίσεις που διατυπώνονται μπορεί να απηχούν και σχετικές απόψεις των συγγραφέων αυτών των βιβλίων. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ξεκίνησε η συγγραφή αυτού του κειμένου με απέτρεψαν από τη χρησιμοποίηση υποσημειώσεων που ασφαλώς θα ήταν πολύ χρήσιμες στην τελική μορφή του βιβλίου. Για όλους τους

παραπάνω λόγους, το πόνημα αυτό δεν φιλοδοξεί να είναι κάτι περισσότερο από μια – ενδιαφέρουσα ελπίζω – περιήγηση στον γοητευτικό κόσμο του δημόσιου χώρου της πόλης και των ιστορικών συνθηκών που τον δημιουργήσαν.

Θέλω να ευχαριστήσω την Ελληνική Εταιρεία όχι μόνο γιατί μου «έδωσε τ'ωραίο ταξίδι» αλλά και γιατί δέχτηκε να γίνει ο εκδότης αυτού του βιβλίου. Θερμές ευχαριστίες θέλω επίσης να εκφράσω προς το Κοινωνοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση το οποίο, με τη γενναιόδωρη χορηγία του επέτρεψε την πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τον καλό και σοφό φίλο μου Σάββα Κονταράτο που δέχτηκε να διαθέσει το χρόνο του για να διαβάσει το χειρόγραφό μου και να μου κάνει χρήσιμες παρατηρήσεις.

Ανδρέας Ν. Συμεών

Μάρτιος 2010

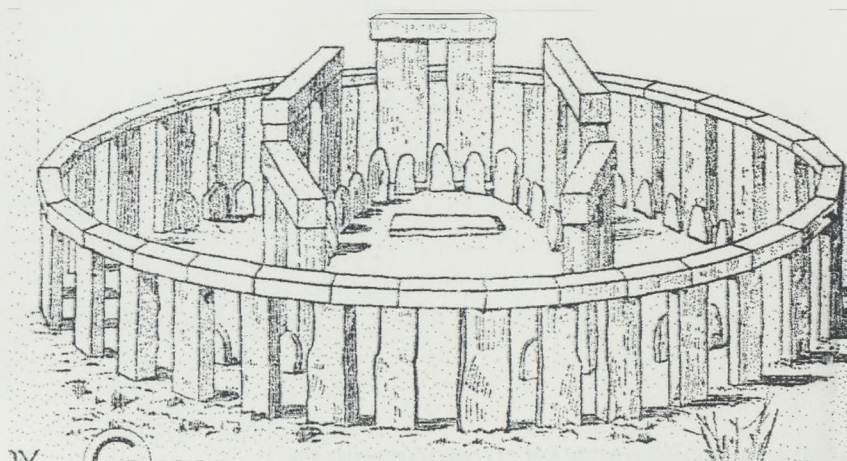
Κανείς δεν ξέρει καλύτερα από σένα, σοφέ
Κουμπλάι, πως η πόλη δεν πρέπει ποτέ να
συχχέεται με τις λέξεις που την περιγράφουν.

ΙΤΑΛΟ ΚΑΛΒΙΝΟ

1. Εισαγωγικά

Αν θεωρήσουμε ότι το δομημένο περιβάλλον γενικά αποτελεί το αποτύπωμα της ιστορίας του ανθρώπου πάνω στη φύση, η πόλη αποτέλεσε διαχρονικά τη μήτρα του πολιτισμού του. Και τούτο γιατί η πόλη είναι αυτή που δημιούργησε όχι μόνο τον υλικό υποδοχέα αλλά και τη θεσμική δομή η οποία είναι αναγκαία για την καλλιέργεια του πολιτισμού, για τη διατήρηση και τη μετάδοσή του στις επόμενες γενιές. Και πουθενά η σχέση αυτή πόλης και πολιτισμού δεν είναι περισσότερο φανερή από το δημόσιο χώρο της πόλης, αφού αυτός αποτελεί το θέατρο για τα κοινωνικά δρώμενα της πόλης και, μαζί, τον τόπο κατάθεσης της ιστορικής μνήμης. Γι' αυτό και η μελέτη του δημόσιου χώρου της πόλης και η διερεύνηση της σχέσης του με τον πολιτισμό, με τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές συνθήκες που τον εδημιούργησαν αποτελεί το πιο γοητευτικό ίσως κεφάλαιο στην ιστορία της αρχιτεκτονικής της πόλης. Μια τέτοια, πολύ συνοπτική, περιπλάνηση στη γοητευτική ιστορία του δημόσιου χώρου της πόλης θα επιχειρήσουμε στα επόμενα, με βάση κυρίως τις εικόνες και τη σύντομη αφήγηση που είναι αναγκαία για την παρουσίασή τους.

Ξεκινώντας αυτή την περιήγηση νομίζω θα ήταν χρήσιμο να φωτίσουμε κάποιες βασικές έννοιες σχετικά με το δημόσιο χώρο. Από τα βάθη της ανθρώπινης παρουσίας πάνω στη γη, εμφανίζεται η ανάγκη του ορισμού και της περιχαράκωσης ενός χώρου όπου οι άνθρωποι συνέρχονται για να μετράσχουν σε κάποια θρησκευτική τελετή ή για να πραγματοποιήσουν κάποια συναλλαγή. Πώς λοιπόν, με ποιους τρόπους, πραγματοποιείται ο καθορισμός του δημόσιου χώρου; Αρχετυπικό δείγμα δημιουργίας δημόσιου χώρου αποτελεί το Στόουνχεντζ (Stonehenge) (Εικ. 1). Μια σειρά ογκόλιθων σε σχήμα πρωτόγονων πεσσών διατάσσονται κυκλικά και υποβαστάζουν ένα εξίσου πρωτόγονο επιστύλιο (μεγαλιθικές δοκούς)

1. Το Στόουνχεντζ

νόλιθου αποτελεί ο οβελίσκος ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα σε πολλές περιόδους της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας για τον ορισμό ενός δημόσιου χώρου όπως η πλατεία (Εικ. 2).

Ένας άλλος τρόπος ορισμού ενός δημόσιου χώρου είναι η υπερύψωσή του και η δημιουργία ενός άνδρου, για την τοποθέτηση, κατά κανόνα, ενός μνημείου, όπως ενός ζιγκουράτ στη Βαβυλώνα, ή του τεμένους του Ομάρ στην Ιερουσαλήμ, ή, στην εποχή μας, της Νέας Πινακοθήκης του Mies van der Rohe στο Βερολίνο. Υπέροχο παράδειγμα τέτοιου υπερυψωμένου άνδρου που τονίζεται στις γωνίες του από 4 μινιμάλες προκειμένου να ορίσει το χώρο του μνημείου, βρίσκουμε στο Ταξ Μαχάλ (Εικ. 3), το ταφικό μνημείο που έχτισε για την αγαπημένη γυναίκα του ο Σαχ Τζαχάν, ο 4ος από τους 4 Μεγάλους Μογγόλους αρχιτέκτονες-αυτοκράτορες της Ινδίας (Χουμαγιούν, Άκμπαρ, Τζαχαντζίρ, Σαχ Τζαχάν). Ο ευρύτερος δημόσιος χώρος που είναι ο κήπος ο οποίος περιβάλλει το μνημείο ορίζεται με τη σειρά του από ένα χαμηλό περιτείχισμα και 4 μνημειώδεις πύλες στα σημεία που ορίζονται από τους άξονες του χώρου.

Τέλος, και αυτή είναι η πιο συνηθισμένη περίπτωση, ο δημόσιος χώρος της πόλης, ορίζεται από τις μάζες και τις επιφάνειες (προσόψεις) των κτιρίων που τον περιβάλλουν. Τα τοιχώματα αυτά των κτιρίων προς το δημόσιο χώρο μπορεί να είναι πλήρεις τοίχοι – με τα ανοίγματά τους, φυσικά – ή στοές. Η δεύτερη αυτή μορφή βρίσκεται σε μια εντονότερα διαλεκτική σχέση με το χώρο αφού υπάρχει μια αμοιβαία διείδυση του δημόσιου χώρου στη στοά και της στοάς στο δημόσιο χώρο.

Μια άλλη έννοια που θα ήθελα να φωτίσουμε είναι το πώς βιώνουμε το δημόσιο

προκειμένου να ορίσουν ένα χώρο θρησκευτικής λατρείας που πιστεύεται ότι είχε σχέση με τον ήλιο. Η διάταξη απομονώνει από το σύνολο του τοπίου ένα περικλειστο χώρο ο οποίος όμως είναι συγχρόνως ανοιχτός προς το τοπίο και προς το σύμπαν. Αλλά, και ένας μόνο μονόλιθος όπως το μενχίρ, κατάλληλα τοποθετημένος στο τοπίο, είναι ικανός να ορίσει χώρο, και μάλιστα δημόσιο χώρο. Εξελιγμένη μορφή αυτού του μο-

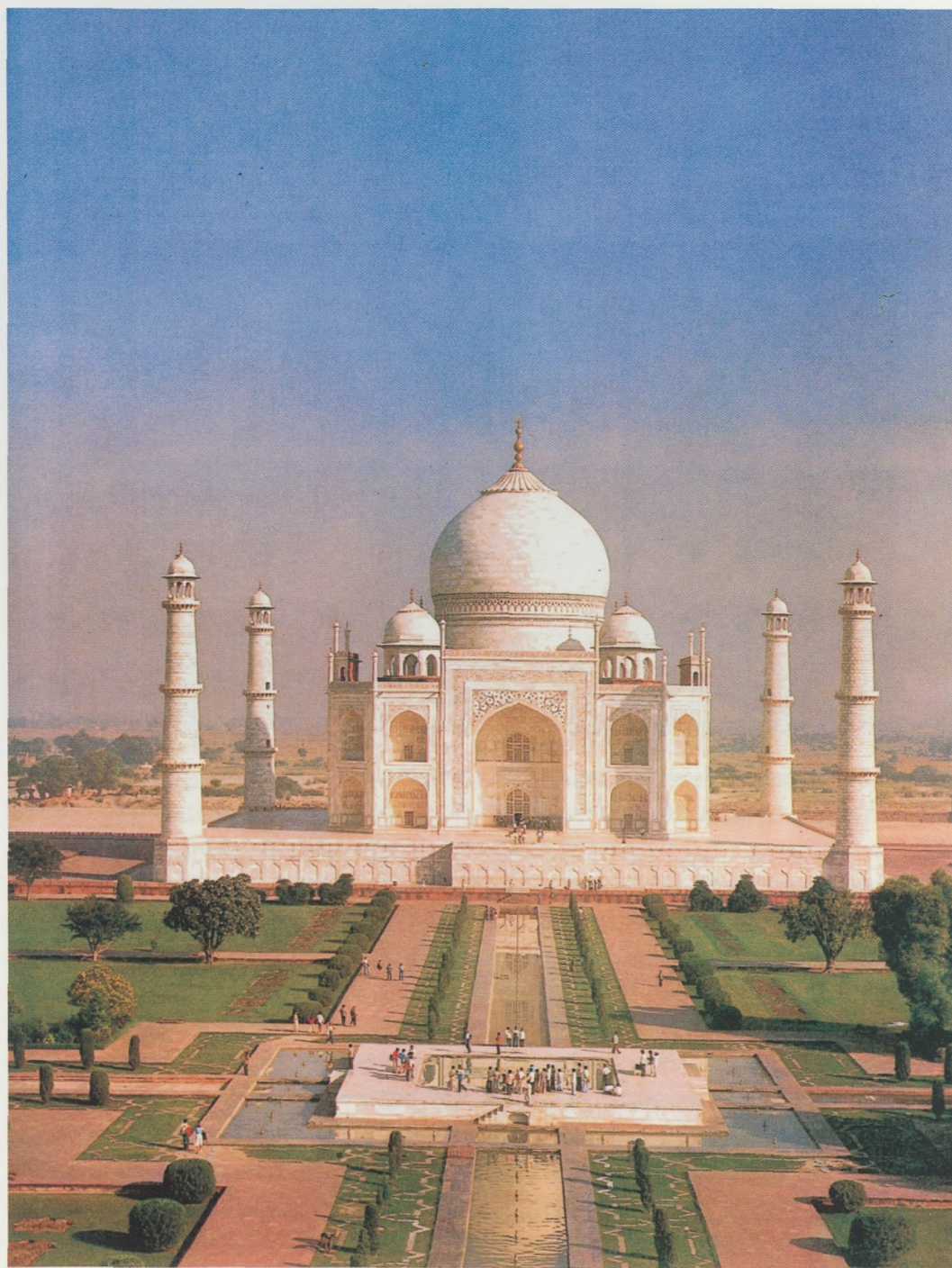

2. Η Piazza
del Popolo το 1604

χώρο. Η αντίληψη του χώρου μπορεί να είναι στατική, σαν μια προοπτική εικόνα από ένα ορισμένο σημείο όρασης. Όμως, η προοπτική παγώνει το χρόνο όπως γίνεται στη ζωγραφική. Γι' αυτό και ορισμένα αναγεννησιακά προοπτικά σύνολα έχουν μια ποιότητα βγαλμένη από τη ζωγραφική, η οποία άλλωστε προηγήθηκε στην εισαγωγή της προοπτικής από την εισαγωγή της στη σύνθεση της αρχιτεκτονικής της πόλης (Εικ. 4).

Αλλά, η πληρέστερη βίωση του χώρου και ιδιαίτερα του δημόσιου χώρου της πόλης γίνεται με την κίνηση μέσα στο χώρο, με την οποία ο θεατής γίνεται δέκτης μιας πολύ πιο πλούσιας σειράς μεταβαλλόμενων εικόνων – με όλη τη νοηματική τους φόρτιση – ιδιαίτερα όταν τα τοιχώματα του χώρου είναι στοές που αλλάζουν όψη καθώς το εσωτερικό τοίχωμα μετακινείται σε σχέση με το εξωτερικό. Η κίνηση εισάγει στην αρχιτεκτονική του χώρου τη διάσταση του χρόνου και, επομένως, την ποιότητα της μουσικής ή της ποίησης, σε αντίθεση με εκείνη της ζωγραφικής.

Η κίνηση μέσα στο δημόσιο χώρο ποικίλλει. Μπορεί να είναι επίσημη, τελε-

3. Το Ταζ Μαχάλ

τουργική, πάνω σε ένα προκαθορισμένο άξονα, όπως γίνεται στην Απαγορευμένη Πόλη του Πεκίνου (Εικ. 5,6). Ή μπορεί να είναι τυχαία όπως γίνεται σε μια μεσαιωνική πόλη, η ακόμα σ' ένα ελληνικό νησιωτικό οικισμό, όπου περπατώντας κανείς ανακαλύπτει το δημόσιο χώρο καθώς γίνεται δέκτης μιας σειράς εικόνων-εκπλήξεων.

Σ' αυτό το σημείο θα κάνω μια μικρή παρέκβαση για να εξάρω τη σημασία του Πεκίνου στην ιστορία της πολεοδομίας. Πρώτοι οι Τάρταροι, τον 12ο αι., έκαναν πρωτεύουσά τους το Πεκίνο. Η πόλη καταστράφηκε από τους Μογγόλους του Τζέγκις Χαν του οποίου ο 4ος διάδοχος, ο Κουμπλάι Χαν, την ανοικοδόμησε και την έκανε πρωτεύουσά του. Όμως είναι ο αυτοκράτορας Γιουγκ Λο, της δυναστείας των Μιγκ, που το 1421 έδωσε στην πόλη το σχέδιό της σε μια κλίμακα πρωτόγνωρη για την πολεοδομία της εποχής. Η τειχισμένη πόλη που εμφανίζεται στην παλιά γαλλική γκραβούρα της εικόνας 7 έχει διαστάσεις περίπου 7 χλμ. επί 5,5 χλμ. και διαιρείται από ένα ορθογωνικό κάναβο μεγάλων λεωφόρων σε τετράγωνα με πλευρά περίπου 1,5 χλμ. μέσα στα οποία υπάρχει μια πολύ πιο ελεύθερη διάταξη δρόμων. Το σχέδιο θυμίζει πολύ μοντέρνα πολεοδομία, όπως π.χ. το σχέδιο της Τσαντιγκάρ ή του Ισλαμαμπάντ.

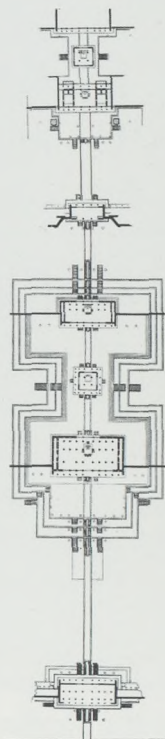
Ο δημόσιος χώρος της πόλης, ή καλύτερα η δημόσια περιοχή της πόλης, κάνει την εμφάνισή της μαζί με την ίδια την πόλη – της οποίας άλλωστε αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα που την ξεχωρίζει από το προγενέστερο χωριό – όταν αυτή πρωτοεμφανίζεται κατά την τέταρτη χιλιετία στην Μεσοποταμία (Ουρ στο πρώτο βασίλειο των Σουμεριών), ή την τρίτη χιλιετία στην κοιλάδα του Ινδού (Μοχέντζο Ντάρο). Ο δημόσιος χώρος είναι σύμφυτος με την έννοια της πόλης αφού αυτή δημιουργείται όταν διάφορα σκόρπια στοιχεία που προϋπήρχαν (χωριό, ιερό, τείχος) συνενώνονται για πρώτη φορά σε ένα πολυλειτουργικό σύνολο και κυ-

4. Άποψη
Ιδανικής Πόλης του
Fr. Salviati (1560).

5. Κεντρικός
Άξονας στην
Απαγορευμένη
Πόλη του Πεκίνου

6. Ο Βωμός
του Ουρανού,
Απαγορευμένη
Πόλη, Πεκίνο

ρίως όταν πραγματοποιείται η σύντηξη αυτών των στοιχείων με τη δημιουργία ενός μνημειακού, δημόσιου, συμβολικού χώρου που είναι η τειχισμένη ακρόπολη, η οποία περιλαμβάνει το ιερό, το ανάκτορο του ηγεμόνα, τη σιταποθήκη.

Στην Αίγυπτο υπάρχουν όλα τα επιμέρους μνημειακά στοιχεία, όμως η σύντηξή τους που δημιουργεί την πόλη δεν πραγματοποιείται μέχρι τον 15ο αιώνα π.Χ.

Στην Ελλάδα υπάρχει το πρελούδιο της μινωικής εποχής που διακόπτεται βιαιώς και παραμένει χωρίς συνέχεια.

Τελικά, είναι στη μυκηναϊκή, την αχαική και, στη συνέχεια, τη δωρική πόλη, που ξαναβρίσκουμε το μοντέλο της τειχισμένης ακρόπολης, που είναι η έκφραση μιας μιλιταριστικής απολυταρχίας και ανδροκρατίας, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στον Όμηρο.

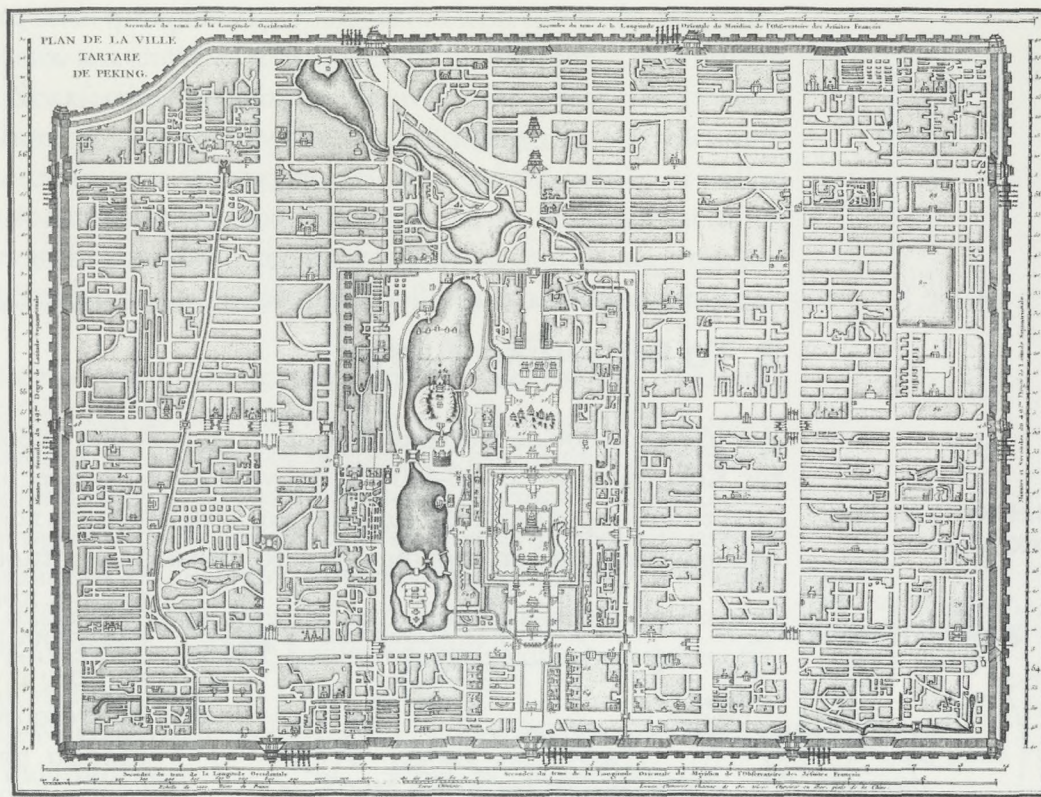
Η δημιουργία του ελληνικού άστεως τοποθετείται στο διάστημα από τον 8ο μέχρι τον 6ο αι. π.Χ., και συμπίπτει με την εφεύρεση του αλφαβήτου και του νομίσματος, δηλ. με μια πολιτισμική και μια οικονομική επανάσταση. Μέσα σ' αυτούς τους δύο αι-

ώνες οι Έλληνες έκαναν περισσότερα στην εξέλιξη της πόλης από όσα οι προγενέστεροι πολιτισμοί σε δύο χιλιετίες.

Τον 6ο αι., τον αιώνα του Σόλωνα, το ελληνικό πνεύμα ανακαλύπτει τη δύναμή του να ερμηνεύσει τον κόσμο, να εξορθολογήσει την ιστορία, να διαμορφώσει τους θεσμούς του, να φέρει τους θεούς του στα μέτρα του. Τελικά, η ειδιοποιός διαφο-

ρά ανάμεσα στο ελληνικό άστυ και τις προγενέστερες μορφές πόλης έγκειται στο δημοκρατικό καθεστώς, στη συλλογικότητα, στην ανάληψη δημόσιων ευθυνών και αξιωμάτων, αλλά και στην έγγεια ιδιοκτησία σαν βάση για την ιδιότητα του πολίτη και στην αναγνώριση της σημασίας της οικογένειας και της φυλής.

Στην ιστορική ανασκόπηση για το δημόσιο χώρο της πόλης που ακολουθεί θα περιοριστούμε στο χώρο της Ευρώπης και στο χρονικό διάστημα από τη δημιουργία του αθηναϊκού άστεως μέχρι το 1900 μ.Χ. Όχι γιατί δεν υπάρχουν υπέροχα δείγματα δημόσιου χώρου σε άλλους πολιτισμούς, αλλά γιατί Ευρώπη είναι ο τόπος μας και ακόμα γιατί, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει σε άλλους πολιτισμούς ιδιαίτερα της Ανατολής όπου τον δημόσιο χώρο απολαμβάνει και διαχειρίζεται μια ελίτ θρησκευτική, φυλετική ή πολιτική, στην Ευρώπη, με απαρχή την αρχαία Ελλάδα, ο δημόσιος χώρος είναι το θέατρο και της πολιτικής ζωής, έτσι ώστε –ασφαλώς με διακοπές και οπισθοδρομήσεις– στον ευρωπαϊκό χώρο πραγματώνεται πιο φανερά το τριαδικό σχήμα «πόλη-πολιτική-πολιτισμός».

7. Η Τειχισμένη Πόλη του Πεκίνου

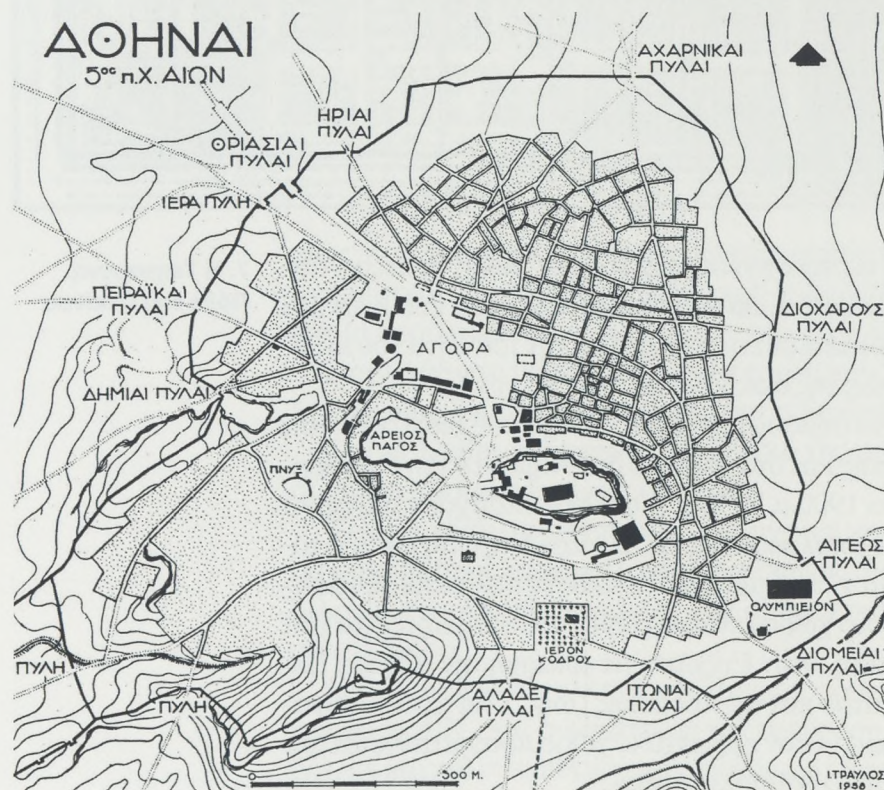
2. Το Αθηναϊκό Άστυ

8. Η Αθήνα του 5ου π.Χ. Αιώνα

Στο τέλος του 6ου αι. η αρχαία Αθήνα έχει προσλάβει τα βασικά χαρακτηριστικά της. Και στην περίοδο 480-430 π.Χ. φτάνει στην ιδανική της μορφή που την ξεχωρίζει από κάθε προγενέστερη και, ίσως, και μεταγενέστερη πόλη. Στο αθηναϊκό άστυ επαληθεύεται απόλυτα η ρήση του J.J. Rousseau ότι «τα κτίρια φτιάχνουν το χωριό

αλλά οι πολίτες είναι αυτοί που φτιάχνουν την πόλη». Το αθηναϊκό άστυ είναι δημιούργημα του Αθηναίου πολίτη, αλλά και, αντίστροφα, μπορούμε να πούμε ότι το κυριότερο επίτευγμα αυτής της πόλης είναι ο ελεύθερος πολίτης που αποτελεί και την ενσάρκωση της ίδιας της πόλης.

Η Αθήνα του 5ου αι. και κατά τα τρία μέρη που την συναποτελούν –Ακρόπολη, Αγορά, ιδιωτική περιοχή– (Εικ. 8), δεν έχει καμιά σχέση με την απαστράπτουσα εικόνα που μας άφησε ο Winckelmann. Και με τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις της θυμίζει πολύ περισσότερο τους Έλληνες τραγικούς και τον Αριστοφάνη παρά τον Πλάτωνα.

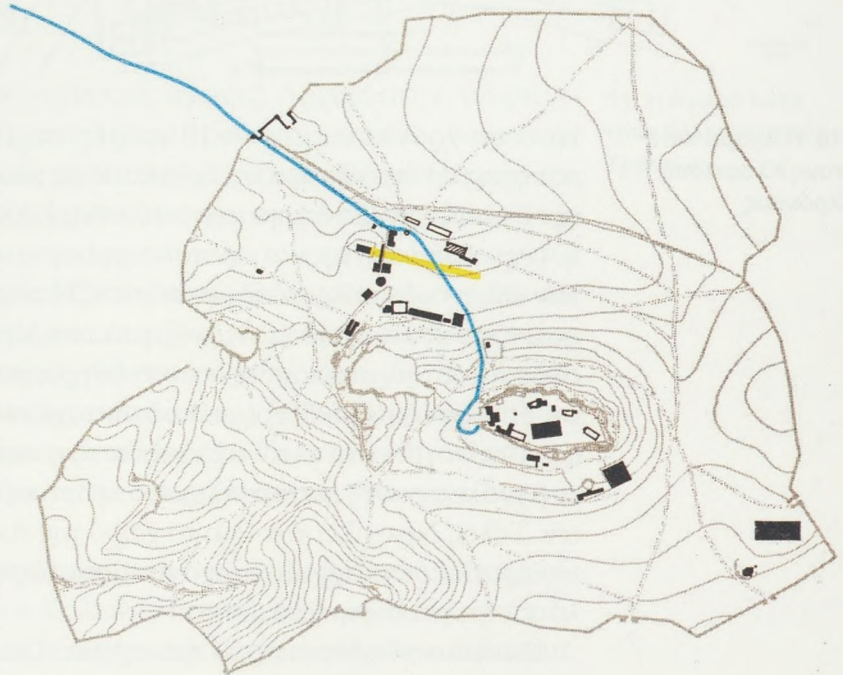

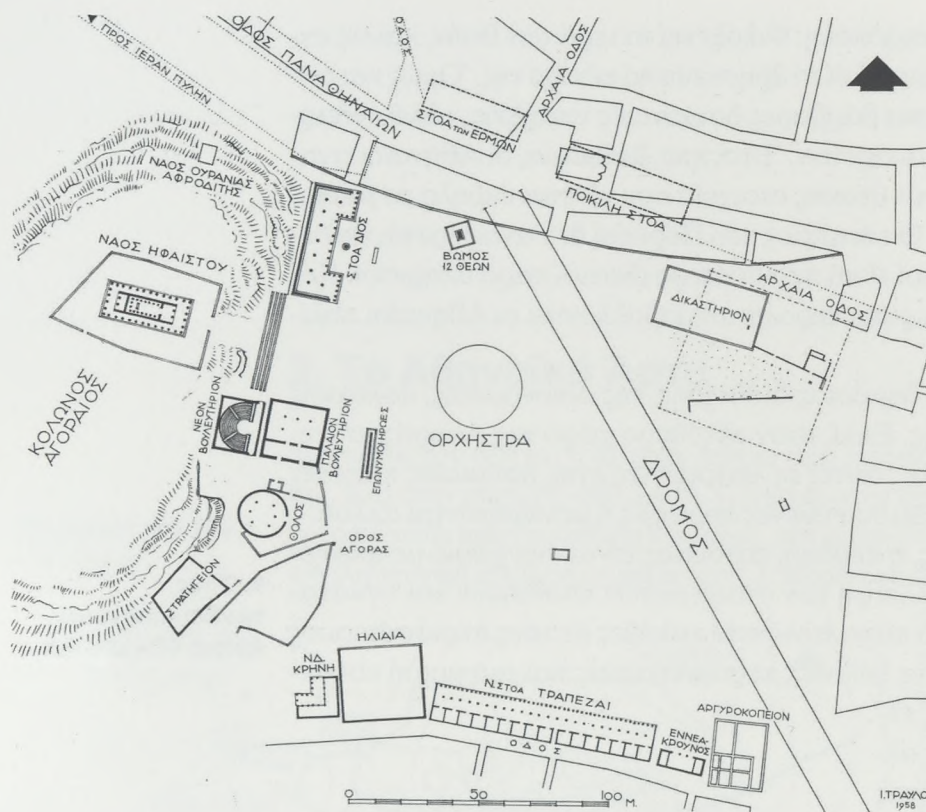
Κορωνίδα της πόλης είναι η Ακρόπολη: Φιλοξενεί τα ιερά των θεών, και τις εγκαταστάσεις του ιερατείου και αποτελεί το θρησκευτικό κέντρο της. Όμως και αυτοί οι θεοί αλλάζουν. Δεν είναι πια βάρβαρες δαιμονικές υπάρξεις, αλλά ενσάρκώσεις ανθρώπινων ιδιοτήτων και αρετών. Έτσι που, βαθμιαία, οι Αθηναίοι αναπτύσσουν μια ναρκισσιστική αυτο-θέωση, στοιχείο που γίνεται έκδηλο σε βαθμό εκφυλισμού κατά τον 4ο αιώνα. Ο επιτάφιος του Περικλή δεν αναφέρεται σε θεούς αλλά σε θεσμούς που και αυτοί είναι περισσότερο ιδεατοί παρά υπαρκτοί. Και στη ζωοφόρο του Παρθενώνα περισσότερο αυτοπροβάλλονται οι Αθηναίοι πολίτες παρά το θείο.

Η Αγορά είναι το κέντρο της δημόσιας διοίκησης, της οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής της πόλης. Εκεί, στον ελεύθερο χώρο της Αγοράς, συνυπάρχουν στην αρχή ανάκατα όλες αυτές οι λειτουργίες ενώ, βαθμιαία, κάποιες απ' αυτές συγκεντρώνονται σε εξειδικευμένες περιοχές ή μεταφέρονται αλλού.

Η ιδιωτική περιοχή της πόλης, η περιοχή κατοικίας είναι ένα χωριό με ακανόνιστα και στενά δρομάκια με έλλειψη των στοιχειωδών υποδομών και εγκαταστάσεων υγιεινής, με σπίτια λίγο παραπάνω από καλύβες με τους περισσότερους τοίχους από ωμοπλίνθους, στέγες ξύλινες, κεραμοσκεπείς και μια μικρή εσωτερική αυλή. Χαρακτηριστική της έλλειψης εγκαταστάσεων υγιεινής αλλά και της έλλειψης ιδιωτικότητας είναι η νυχτερινή σκηνή από τις *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη στην οποία ο Βλέπυρος βγαίνει στο δρόμο για να ανακουφιστεί και γίνεται θέαμα διερχόμενων συμπολιτών του. Όμως, αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά αποτελούν το θρίαμβο του αθηναϊκού άστεως και εκφράζουν το μεγαλείο του Αθηναίου πολίτη ο οποίος περιφρονεί την ιδιώτευση και άξονα της ζωής του θεωρεί τη συμμετοχή στα κοινά, και τη σύγκρουση γύρω από αυτά, την ανάληψη ευθυνών και αξιωμάτων για τη διακυβέρνηση της πόλης.

9. Οδός των Παναθηναίων, Αθήνα 478-339 π.Χ.

10. Η Αγορά κατά τους Κλασικούς Χρόνους

τέσσερα χρόνια. Διαρκούν 10 ημέρες, περιλαμβάνουν πλήθος εκδηλώσεων και πανηγυρισμών, αθλητικούς, δραματικούς και μουσικούς αγώνες, κορυφώνονται με την Πομπή των Παναθηναίων και αποτελούν μοναδική ευκαιρία για να επιδείξει η Αθήνα την ισχύ της και την πολιτισμική υπεροχή της στους αντιπροσώπους όλων των ελληνικών πόλεων που μετέχουν. Η πομπή σχηματίζεται στον ελεύθερο χώρο μπροστά στο Πομπείον, ανάμεσα στο Δίπυλο και την Ιερά Πύλη με συμμετοχή όλου του λαού, ακολουθεί έναν ευθύγραμμο και πλατύ Δρόμο πλαισιωμένο από στοές διαμέσου του Κεραμεικού, διασχίζει διαγώνια το χώρο της Αγοράς, ανηφορίζει στη βόρεια κλιτύ της Ακρόπολης και προχωρεί δυτικά για να συναντήσει το μεγάλο πραινές που καταλήγει στη δυτική δωρική κιονοστοιχία των Προπυλαίων. Τέλος διασχίζει τον ίδιο το χώρο της Ακρόπολης, προκειμένου ο πέπλος να αφιερωθεί στην αρχαιότερη αναπαράσταση της θεάς Αθηνάς, το ξόανο που φυλάσσεται μέσα στο Ερέχθειο.

Πάνω λοιπόν στον κορμό που σχηματίζει η Οδός των Παναθηναίων αρθρώνε-

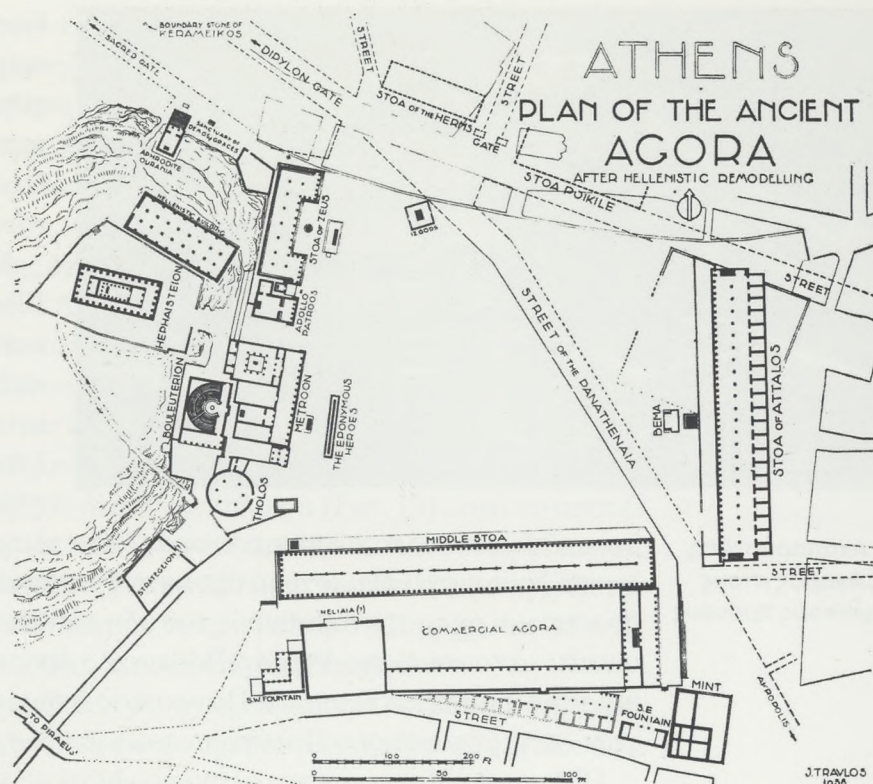
Σ' αυτό λοιπόν το αθηναϊκό άστυ, ποιος είναι ο δημόσιος χώρος του και ποιος είναι ο χαρακτήρας του. Ραχοκοκκαλιά και κύριο δομικό στοιχείο του ελεύθερου χώρου είναι η Οδός των Παναθηναίων με όλο τον αρχιτεκτονικό πλούτο που την περιβάλλει στη διαδρομή της και όλο το πλήθος των συμβολικών στοιχείων που συναντά με πλήθος αναφορές σε μυθολογικά και ιστορικά γεγονότα (Εικ. 9).

Τα Παναθήναια είναι το κύριο θρησκευτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό αλλά και βαθύτατα πολιτικό γεγονός στη ζωή της πόλης. Τα μικρά Παναθήναια τελούνται κάθε χρόνο, ενώ τα μεγάλα κάθε

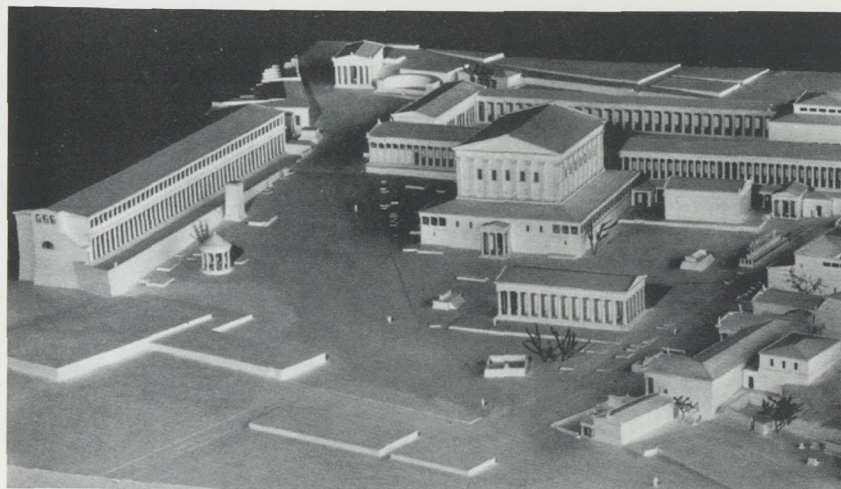
ται ο δημόσιος χώρος της πόλης με δύο κύριες ενότητες: την Αγορά και την Ακρόπολη.

Όπως προαναφέρθηκε, ο ελεύθερος χώρος της Αγοράς αρχικά αποτελεί το κοινό δοχείο για την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ζωή της πόλης. Είναι ένας χώρος γεμάτος ζωντάνια και ποικιλία, πολύχρωμος και πολύβουος. Εκεί οι άρχοντες συνομιλούν με τους πολίτες ενώ οι έμποροι, απαλλαγμένοι με την εφεύρεση του νομίσματος από την ανάγκη της φυσικής παρουσίας όλων των αγαθών, διαλαλούν το εμπόρευσμά τους και κλείνουν συμφωνίες, οι ρήτορες αγορεύουν, οι σοφιστές διδάσκουν, οι νέοι επιδίδονται σε γυμνικούς αγώνες. Αρχικά στην Αγορά γίνονται και συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου πριν αυτές μεταφερθούν στην Πνύκα, δραματικοί και μουσικοί αγώνες πριν αυτοί μεταφερθούν στο Θέατρο του Διονύσου και στο Ωδείο του Περικλέους αντίστοιχα, στις δυτικές κλιτύς της Ακρόπολης. (Από τα τέλη του 6ου αι. που άρχισε να λειτουργεί με ξύλινα ικρία στο φυσικό κοίλο μέχρι το 404 π.Χ. υπολογίζεται ότι στο Θέατρο του Διονύσου παρουσιάστηκαν 1200 έργα!). Αλλά και γυμνικοί αγώνες και η πνευματική και αθλητική εκπαίδευση των εφήβων γίνονται αρχικά στο χώρο της Αγοράς, αφού μόνο κατά τον 4ο αι. π.Χ. ιδρύονται τα περίφημα γυμνάσια της Αθήνας, η Ακαδημία, το Λύκειον και το Κυνόσαργες. Αυτά δημιουργούνται έξω από το θεμιστόκλειο τείχος, μέσα σε άλση, έτσι ώστε μπορούμε να τα θεωρήσουμε ως ένα νέο είδος δημόσιου χώρου της πόλης.

Γύρω στο 500 π.Χ. ο χώρος της Αγοράς ορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το φυσικό ανάγλυφο, με το λόφο του Αγοραίου Κολωνού δυτικά, τα χαμηλά αντερείσματα των βόρειων κλιτύων της Ακρόπολης νότια και την κοίτη του Ηριδανού βόρεια.

11. Η Αγορά κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους

**12. Αναπαράσταση
της Αγοράς στους
Ρωμαϊκούς Χρόνους**

μολονότι έξω από το χώρο της Αγοράς, στην πλαγιά του Λόφου του Αγοραίου Κολωνού δημιουργεί ένα ισχυρό άξονα που οργανώνει το χώρο της Αγοράς σε συνδυασμό και με τους αναβαθμούς που οδηγούν στο ναό και χρησιμεύουν σαν καθίσματα για το κοινό της Αγοράς. Βόρεια, ο χώρος ορίζεται από τη Στοά των Ερμών και την Ποικίλη Στοά όπου ο Πausanίας θαύμασε τα έργα των μεγάλων ζωγράφων –μεταξύ τους και ο Πολύγνωτος– με μυθολογικά και ιστορικά θέματα.

Η Αγορά παίρνει την πιο ολοκληρωμένη μορφή της την ελληνιστική περίοδο (Εικ. 11). Στα δυτικά, το Μητρώο παίρνει τη θέση του παλιού Βουλευτηρίου δημιουργώντας μια συμμετρική διάταξη με τη Στοά του Διός που δίπλα της στριμώχνεται και ο Ναός του Πατρώου Απόλλωνος. Η παλιά Νότια Στοά αντικαθίσταται από νεότερη στοά και, παράλληλα προς αυτή δημιουργείται η Μέση Στοά που περιορίζει το χώρο και δημιουργεί ένα σαφέστερο αλλά και διαφανές όριο (τριπλή κιονοστοιχία χωρίς τοίχους) που διαχωρίζει το χώρο της εμπορικής από την πολιτική αγορά. (Ο διαχωρισμός εμπορικής και πολιτικής αγοράς ήταν και αίτημα του Αριστοτέλη). Τέλος, με την ανέγερση το 140 π.Χ. της Στοάς του Αττάλου, αντικρυστά στον άξονα που ορίζει το Ηφαιστεϊόν και σε ακριβή ορθή γωνία προς τη Μέση Στοά, η Αγορά αποκτά ένα καθαρό τραπεζοειδές σχήμα με πλούσιο αρχιτεκτονικό όριο προς όλες τις πλευρές, ενώ ο υπαίθριος χώρος είναι κατάστικτος από μικρά ιερά και ιερούς περιβόλους, βωμούς, βάθρα, αγάλματα, βήματα για τους αγορητές, κρήνες. Ιδιαίτερη σημασία ανάμεσα σ' αυτά τα μικρότερα στοιχεία του χώρου έχει ο Περίβολος των Επωνύμων με τους ανδριάντες των γεναρχών των φυλών της Αττικής. Η ελληνιστική τάξη και εξειδίκευση των περιοχών παίρνει τη

Κατά μήκος αυτών των φυσικών ορίων τοποθετούνται τα πρώτα κτίρια: το παλιό Βουλευτήριο και τρία τοπικά ιερά στα δυτικά, η Ηλιαία και η αρχαϊκή Εννεάκρουνος στα νότια.

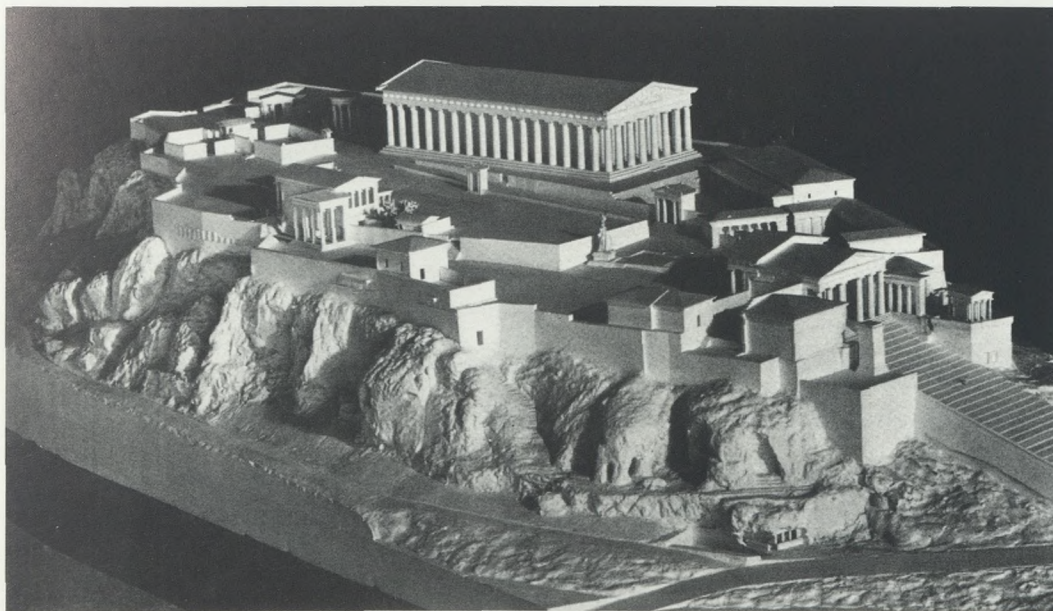
Κατά τη διάρκεια του 5ου αι. (Εικ. 10) προστίθενται η Νότια Στοά που καθορίζει αποφασιστικά το χώρο και προσφέρει μια σειρά από δωμάτια εστίασης, η Βασιλείος Στοά και η Στοά του Διός, το νέο Βουλευτήριο, η Θόλος αλλά και το Ηφαιστεϊόν που

θέση της σχετικής – και αποδεκτής – αταξίας των κλασικών χρόνων με αντίστοιχη απώλεια της αρχικής ζωντάνιας του χώρου.

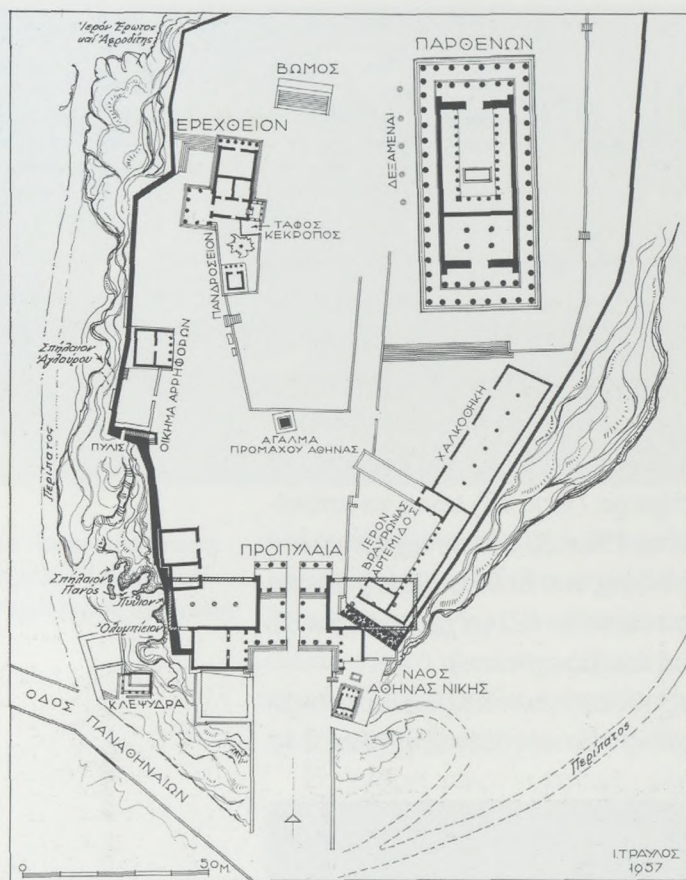
Καταστροφική είναι η παρέμβαση των Ρωμαίων, όταν ο ελεύθερος χώρος της Αγοράς συνωστίζεται με τη μεταφορά του Ναού του Άρη και την ανέγερση του δυσανάλογα ογκώδους κτιρίου του Ωδείου του Αγρίππα μπροστά στη Μέση Στοά (Εικ. 12).

Η ανοικοδόμηση της Ακρόπολης δεν άρχισε αμέσως μετά τη λήξη των περσικών πολέμων, ίσως λόγω του όρκου των Αθηναίων πριν από τη μάχη των Πλαταιών οι ναοί να μείνουν ερείπια για αιώνια καταισχύνη των Περσών. Έτσι, μόνο μετά τη νίκη στον Ευρυμέδοντα ποταμό, ο Κίμων, ένας συντηρητικός πολιτικός, ξαναχτίζει το νότιο τείχος έτσι που να επιτρέπει μια εκτεταμένη επίχωση και να διευρύνει το πλάτωμα στην κορυφή του Ιερού Βράχου και ξεκινάει την ανοικοδόμηση του παλιού Παρθενώνα. Όμως, η Ακρόπολη που βλέπουμε σήμερα (Εικ. 13) είναι το αποτέλεσμα του περίκλειου προγράμματος που ξεκινάει το 450 π.Χ. και συνεχίζεται και μετά το θάνατο του Περικλή. (Ο ναός της Αθηνάς Νίκης του Καλλικράτη χτίζεται κατά τη διάρκεια της ειρήνης του Νικία που διαρκεί από το 421 μέχρι το 415 π.Χ. ενώ κατά την ίδια περίοδο αρχίζει και η κατασκευή του Ερεχθείου).

Σήμερα, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η χωροθέτηση των κτιρίων του περίκλειου προγράμματος έγινε με βάση ένα ενιαίο σχέδιο γενικής διάταξης (Εικ. 14).

13. Η Ακρόπολη
σε Γύψινη Μακέτα

14. Η Ακρόπολη κατά τους Κλασικούς Χρόνους

εκπέμπει το κομμοτεχνήμα του ναού της Αθηνάς Νίκης (Εικ. 15). Και διασχίζοντας τα Προπύλαια μέχρι την ανατολική δωρική κιονοστοιχία βρίσκεται αντιμέτωπος με το συνολικό θέαμα του εσωτερικού της Ακρόπολης που κόβει την ανάσα, όπως μας επιτρέπει να υποψιαστούμε η προοπτική αναπαράσταση του Stevens (Εικ. 16).

Όμως, η συνολική σύνθεση του ιερού χώρου της Ακρόπολης δεν είναι καμωμένη για να θεωρείται στατικά από ένα σημείο όπως μια αναγεννησιακή πλατεία. Είναι καμωμένη για να βιώνεται με την κίνηση μέσα στο χώρο. Η κίνηση αυτή δεν ακολουθεί μια αυστηρά και γεωμετρικά καθορισμένη πορεία. Ορίζεται όμως υπαινικτικά από την πληθώρα των δευτερευόντων στοιχείων (τοιχοί, μικρά ιερά, βωμοί, κρήνες, αγάλματα, αναθήματα) που ζωντανεύουν το χώρο και καθοδηγούν τον επισκέπτη παράλληλα με τη βορινή κιονοστοιχία του Παρθενώνα προς το άνοιγμα του χώρου στα ανατολικά, και, μετά, βόρεια προς το Μεγάλο Βωμό και την ανατολική

Έτσι, κάνει καταρχήν εντύπωση ότι τα τρία μεγάλα κτίρια (Προπύλαια, Παρθενώνας, Ερέχθειον) αποκλίνουν ελάχιστα από την πλήρη παραλληλία μεταξύ τους. Επειδή, βέβαια, δεν μπορεί να αποδοθεί σε αδυναμία των αρχιτεκτόνων να παραλληλίσουν τα κτίρια, η απόκλιση αυτή είναι ασφαλώς θελημένη. Κατά την άποψή μου, είναι μια διάθεση – πιστεύω πολύ ελληνική – απελευθέρωσης από τα αυστηρά δεσμά της γεωμετρίας, κάτι σε επίπεδο συνόλου ανάλογο με αυτό που, σε επίπεδο κτιρίου, αντιπροσωπεύουν οι εκλεπτύνσεις του Παρθενώνα, ή, πολύ αργότερα, η θελημένη απόκλιση από την αυστηρή γεωμετρική χάραξη της βυζαντινής αρχιτεκτονικής.

Τα κτίρια της Ακρόπολης σε αντίθεση με εκείνα της Αγοράς δεν είναι σχεδιασμένα με κύρια αποστολή να αποτελέσουν τα τοιχώματα ενός χώρου. Είναι σχεδιασμένα να έχουν ζωή καθεαυτά και αυτή τη ζωή να ακτινοβολούν γύρω τους προς όλες τις κατευθύνσεις.

Ήδη ανεβαίνοντας προς τα Προπύλαια, ο επισκέπτης γίνεται δέκτης της ακτινοβολίας που

πρόσβαση του Ερεχθείου. Αυτή είναι η πορεία που ακολουθούσε και η Πομπή των Παναθηναίων αλλά και οι κάθε λογής τελετουργίες που τελούνταν σε καθημερινή βάση πάνω στην Ακρόπολη.

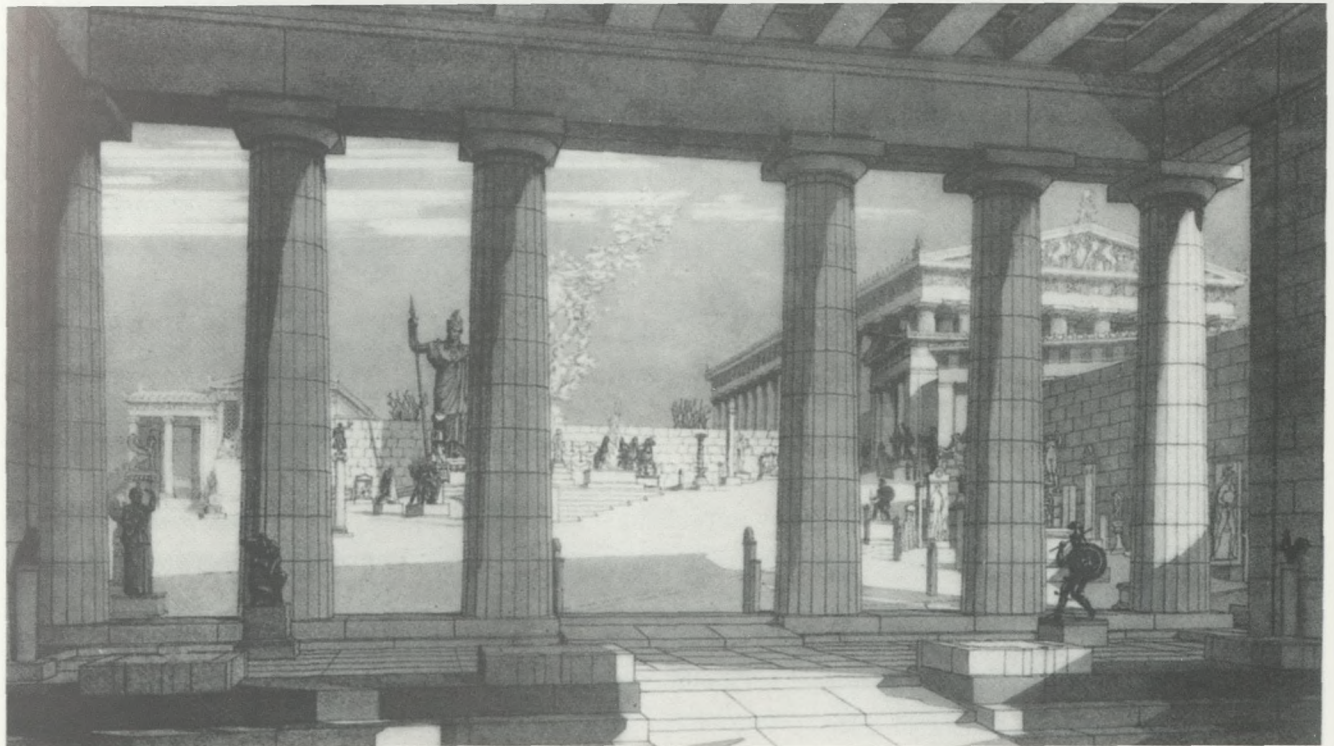
Σήμερα, που ο χώρος είναι απογυμνωμένος από τα πάμπολλα μικρότερα στοιχεία που τον κοσμούσαν καλλιτεχνικά και τον σηματοδοτούσαν συμβολικά και που ακόμα τα κύρια μνημεία, απογυμνωμένα και αποσκελετωμένα, χωρίς το ζωγραφικό τους διάκοσμο έχουν χάσει την ακτινοβόλο λάμψη τους, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς την εμπειρία που βίωνε ο επισκέπτης της Ακρόπολης.

Γινόταν δέκτης ενός θαυμαστού πλού-

15. Η Πρόσβαση προς τα Προπύλαια

16. Είσοδος στην Ακρόπολη, Αναπαράσταση Stevens

του μεταβαλλόμενων εικόνων που δημιουργούνται από τα κτίρια. Τα κύρια αλλά και τα δευτερεύοντα μνημεία που ήταν διάσπαρτα ανάμεσά τους εξέπεμπαν την ακτινοβολία τους και βρίσκονταν μεταξύ τους σε μια κατάσταση εντατικής ισορροπίας, όπως ένα αναξαγορικό σύμπαν. (Μήπως ο Αναξαγόρας δεν ήταν φίλος του Περικλή και του Φειδία;) Έτσι κάπως θα πρέπει να βίωνε ο επισκέπτης ένα χώρο ιερό, υψηλής αισθητικής αλλά και γεμάτο πανηγυριώτικο παλμό.

Για το δημόσιο χώρο της ιδιωτικής περιοχής της Αθήνας δεν έχουμε να πούμε πολλά. Όπως αναφέρθηκε ήδη οι δρόμοι είναι στενοί και σκολιοί και απουσιάζει κάθε άλλη μορφή δημόσιου ελεύθερου χώρου. Ο καλύτερος τρόπος για να αποκτήσει κανείς μια αντίληψη της ρυμοτομίας στην ιδιωτική περιοχή της αρχαίας Αθήνας είναι να περπατήσει στα δρομάκια της Πλάκας αφού, χάρη στη συνεχή σχεδόν επί 3000 χρόνια οίκηση της περιοχής η χάραξη των δρόμων έχει μείνει σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτη.

Η μοναδικότητα, η ζωντάνια, το δράμα του άστεως, με τη συνακόλουθη αταξία και απειθαρχία που σταδιακά οδηγούνται σε βαθμό υπερβολής αρχίζουν, ιδιαίτερα τον 4ο πια αιώνα, να δημιουργούν τάσεις φυγής: από τη μια μεριά με τη δημιουργία κάποιων ομάδων ελίτ που θέλουν να εγκαταστήσουν τις πολυτελείς κατοικίες τους μέσα στην πόλη, και από την άλλη με την προσφυγή στη θεωρητική αναζήτηση της ιδανικής πόλης στην οποία ενέδωσαν τόσο ο Πλάτων όσο και – με κριτικότερο και επιστημονικότερο πνεύμα – ο Αριστοτέλης.

Σε αντίθεση με τον Περικλή που εξιδανίκευσε τη ζωντανή πόλη του καιρού του, ο Πλάτων στην ιδανική πόλη που προδιαγράφει στην *Πολιτεία* και στους *Νόμους* του δεν αναγνωρίζει καμιάν αρετή στο αθηναϊκό άστυ από το οποίο δεν είναι τυχαίο ότι ξεπήδησαν τόσο η δική του ιδιοφυΐα όσο και όλα τα άλλα μεγάλα πνεύματα της εποχής του, και μοιάζει να υιοθετεί τις σπαρτιατικές αρετές, όπως αυτές κωδικοποιούνται στη νομοθεσία του Λυκούργου. Για ένα πνεύμα όχι μόνο βαθύ αλλά και παιγνιώδες όπως αυτό του Πλάτωνα κάνει εντύπωση η στενοκεφαλιά και η ανελαστικότητα της «κοινωνικής γεωμετρίας» που προτείνει, η οποία δεν απέχει πολύ από τον ολοκληρωτισμό.

Ενώ όμως ο Πλάτων περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια την κοινωνική γεωμετρία της ιδανικής πόλης του, δεν μας δίνει καμιά πληροφορία για τη χωρική γεωμετρία της. Έτσι, από την άποψη του χώρου που μας απασχολεί, είναι σημαντική η αναφορά σε μian ιδανική πόλη που γίνεται στους *Όρνιθες* του Αριστοφάνη από τον Μέτωνα ο οποίος λέει: «Και θα μετρήσω μ'ένα χάρακα ίσιο που θα εφαρμόσω, κι έτσι θα σου γίνει τετράγωνος ο κύκλος, και στη μέση θα 'ναι αγορά, κι εκεί ακρι-

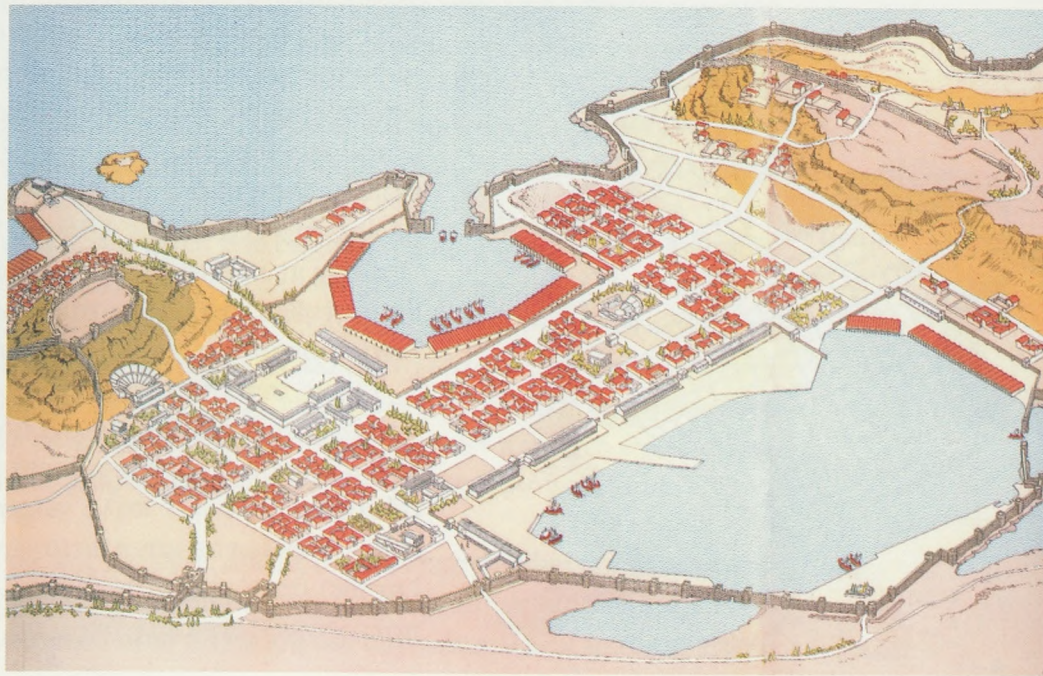
βώς στο κέντρο θα φέρουν ίσιοι δρόμοι, θά'ναι ως άστρο που, ενώ είναι κυκλικό, οι ακτίνες λάμπουν ίσιες παντού» (Μετάφραση Θρασύβουλου Σταύρου).

Η σατιρική αναφορά του Αριστοφάνη είναι σημαντική γιατί φανερώνει ότι, την εποχή που γράφτηκαν οι *Όρνιθες*, μια φιλολογία της πολεοδομικής ουτοπίας ήταν ίσως της μόδας. Και ακόμη γιατί, παρόλο που στην αρχαία εποχή δεν έχουμε καμιά απόπειρα εφαρμογής τέτοιων σχεδίων, όσα ο Μέτων ευαγγελίζεται συνιστούν τη βασική ιδέα των ουτοπικών σχεδίων του Μπαρόκ, 2000 χρόνια αργότερα.

Αν το αθηναϊκό άστυ υπήρξε μια πόλη φυσική, ο αρχαίος Πειραιάς ήταν μια πόλη που σχεδιάστηκε, και μάλιστα από τον Ιππόδαμο, με ανάθεση του ίδιου του Περικλή. Κατά τον Αριστοτέλη, ο Ιππόδαμος επινόησε το φερώνυμο ρυμοτομικό σύστημα με τον ορθογωνικό κάνναβο των δρόμων, πράγμα που δεν φαίνεται να αληθεύει, αφού πόλεις με ορθογωνικό κάνναβο δρόμων υπήρξαν στην Ιωνία από το τέλος του 7ου αιώνα. Όμως, έστω και αν ο Ιππόδαμος δεν επινόησε το σύστημα, ασφαλώς το καλλιέργησε με επιτυχία, συνδυάζοντάς το και με τα ενδιαφέροντα που είχε ως νομικός για τον εξορθολογισμό της κοινωνικής οργάνωσης της πόλης.

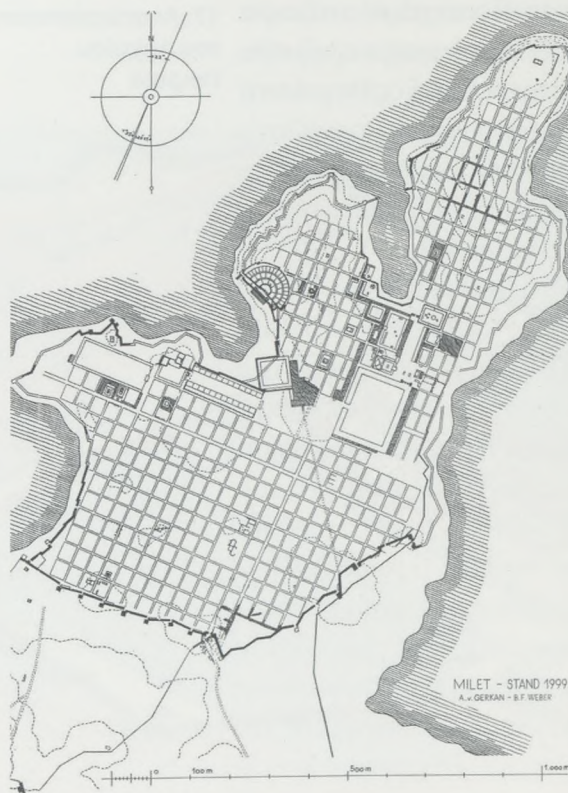
Το ιπποδάμειο σχέδιο του Πειραιά (Εικ. 17) εκτείνεται σε όλο το χώρο ανάμεσα στο λιμάνι της Ζέας και το μεγάλο λιμάνι (του Κάνθαρου). Ο Ιππόδαμος περιέλαβε στο σχέδιό του και δύο θέατρα, ενώ ο ίδιος σχεδίασε και την κλειστή ορθογωνική αγορά με περιστύλιο από τις 4 πλευρές. Όμως, ο δημόσιος χώρος με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον φαίνεται πως ήταν εκείνος των λιμανιών με τους νεώσοικους και τις αποθήκες των εμπορευμάτων, ο οποίος έχει εμπνεύσει και ένα ζωγραφικό πίνακα του Τσαρούχη.

17. Αναπαράσταση του Αρχαίου Πειραιά

3. Η Ελληνιστική Πόλη

18. Μίλητος, το Πολεοδομικό Σχέδιο

Η μετάβαση από την κλασική στην ελληνιστική πόλη προσωποποιείται στον Αριστοτέλη. Η ιδανική πόλη του Αριστοτέλη χαρακτηρίζεται από ένα ορθολογισμό και εμπειρισμό που λείπει από εκείνη του Πλάτωνα. Είναι η προσέγγιση του βιολόγου σε αντίθεση με εκείνη του μαθηματικού. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει την

οργανικότητα της ζωής της πόλης, την εξέλιξη, την αναγκαιότητα της αλλαγής. Και προτείνει λύσεις για υπέρβαση πρακτικών ατελειών της «φυσικής» πόλης, για θέματα προσανατολισμού και τεχνικής υποδομής.

Παράλληλα όμως με το επίπεδο των ιδεών, στο επίπεδο του χώρου, μπορούμε να πούμε ότι η μετάβαση από την ελληνική στην ελληνιστική πόλη αποτελεί μια μετάβαση από την εκλεπτυσμένη και σοφή αταξία, στην πειθαρχημένη κομψότητα, όπως το διαπιστώσαμε και στην Αγορά της Αθήνας. Η μετάβαση είναι αντίστοιχη με εκείνη από το ζωντανό και ανήσυχο ελληνικό πνεύμα στο ελληνιστικό πνεύμα της ακαδημίας, του μουσείου και της βιβλιοθήκης.

Όμως, αυτό που ονομάζουμε ελληνιστική πόλη και που έχει καθιερωθεί και όχι άδικα, να ταυτίζεται με την πόλη που έχει πολεοδομηθεί κατά το ιπποδάμειο σύστημα, ξεκίνησε πολύ νωρίτερα – από τον 6ο αι. π.Χ. – στην Ιωνία, και η καταγωγή της πρέπει να αναζητηθεί στην επίδραση της παλαιότερης ανατολικής πολεοδομίας και ειδικότερα της Μεσοποταμίας. Η Ιω-

νία της περιόδου εκείνης χαρακτηρίζεται από δύο σημαντικά γνωρίσματα: τον ελεύθερο στοχασμό που έχουν συνεισφέρει στην ανθρώπινη σκέψη οι Ίωνες προσωκρατικοί φιλόσοφοι και την έντονη ενασχόληση με το εμπόριο, που η κλασική Ελλάδα το αντιμετώπιζε με περιφρόνηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεγάλος Θαλής ο Μιλήσιος ήταν φιλόσοφος και μαζί ένας πετυχημένος έμπορος.

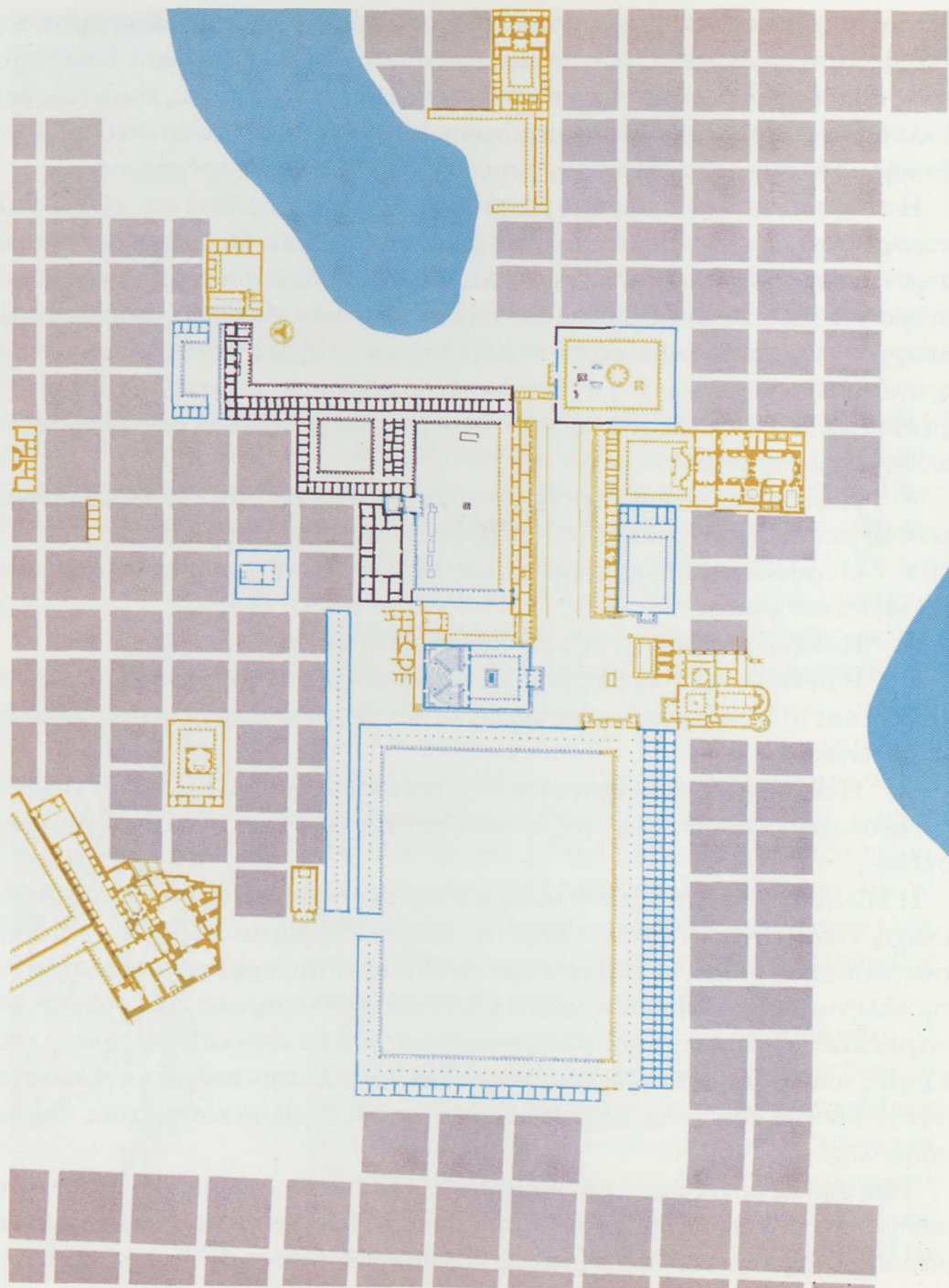
Η πολεοδόμηση με βάση ένα γεωμετρικό πρότυπο σημαίνει μια πλήρη αναστροφή στην προσέγγιση των πολεοδομικών πραγμάτων. Οι δρόμοι δεν προκύπτουν πια υπολειμματικά από την ανάπτυξη των οικοδομικών τετραγώνων, όπως συμβαίνει στη λεγόμενη φυσική ή οργανική πολεοδομία. Αντίθετα, οι δρόμοι προϋπάρχουν και αυτοί καθορίζουν το μέγεθος και το σχήμα των οικοδομικών τετραγώνων και τη χρήση τους. Η γεωμετρία οργανώνει το χώρο και επιβάλλει τάξη στην πολεοδομία και στην αρχιτεκτονική της πόλης. Μερικά από τα προφανή πλεονεκτήματα του ιπποδάμειου σχεδίου είναι:

- Η εκ των προτέρων χωροθέτηση των χρήσεων γης έτσι που νέες δημόσιες λειτουργίες δεν απαιτούν την αλλαγή χρήσεως περιοχών κατοικίας.
- Ο ορθολογικός διαχωρισμός αλλά και η αρμονική συνάρθρωση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου.
- Η ευκολία υποδιαίρεσης σε οικοπεδικούς κλήρους.
- Η σύντηξη πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής με την εισαγωγή ενός κοινού εμβάτη και τη δημιουργία γεωμετρημένων και αρχιτεκτονημένων οικοδομικών τετραγώνων.
- Η ευκολία οικειοποίησης του περιβάλλοντος που συμβάλλει στην ευκολία της ανάληψης από την πόλη ενός κοσμοπολίτικου ρόλου με πολλούς ξένους επισκέπτες.

Η Μίλητος δεν είναι μια νέα πόλη που δημιουργήθηκε κατά την ελληνιστική εποχή. Όμως έφτασε στην τελείωσή της, οικονομική και πολεοδομική, κατά την ελληνιστική περίοδο, με αποτέλεσμα να εξελιχτεί στο εμβληματικό αρχέτυπο της ελληνιστικής πόλης και να αποτελεί αντικείμενο λατρείας πολεοδόμων και αρχιτεκτόνων. Η πόλη έχει πανάρχαιες καταβολές, εποίκιστηκε πρώτα από Κρήτες αποίκους από τη Μίλατο και στη συνέχεια, στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Μυκηναίοι, όπως μαρτυρούν κατάλοιπα επιβλητικού τείχους και νεκρόπολης.

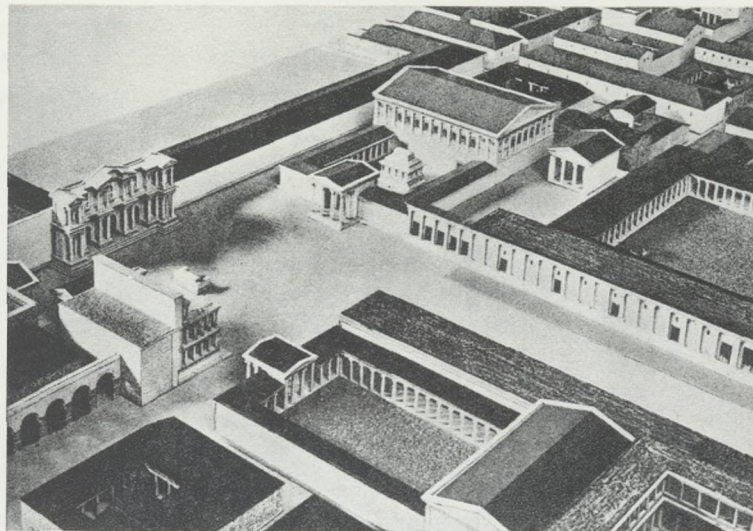
Ήδη από τις αρχές της 1ης χιλιετίας και ως τα μέσα της, η Μίλητος υπήρξε ο σημαντικότερος οικισμός της Ιωνίας, γνωρίζοντας μεγάλη οικονομική ακμή και πνευματική άνθηση. Πρωτοστάτησε στην εξέγερση των ιωνικών πόλεων, μετά την οποία

19. Μίλητος,
η Δημόσια
Περιοχή

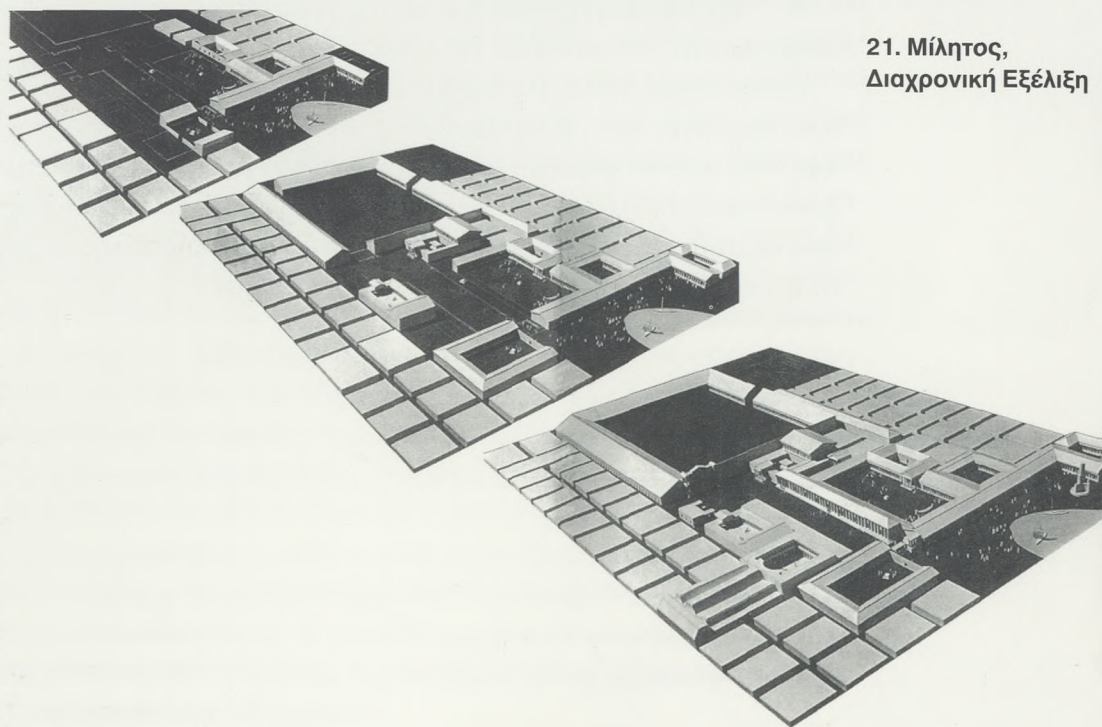

η πόλη ισοπεδώθηκε από τους Πέρσες. Η ανοικοδόμησή της αρχίζει μετά τη ναυμαχία της Μυκάλης (479 π.Χ.) και επομένως συμπίπτει χρονικά με την ανοικοδόμηση της Αθήνας μετά τους Περσικούς πολέμους. Η Μίλητος θα γνωρίσει νέα ακμή την περίοδο των Σελευκιδών, κατά τον 3ο και τις αρχές του 2ου αι., όταν ο γνωστός μας Ευμένης Β΄ θα της χαρίσει το φερώνυμο γυμνάσιο. Η οικοδόμηση της πόλης θα γίνει διαχρονικά με βάση το γνωστό υποδάμειο σχέδιο (Εικ. 18).

Το οικοδομικό τετράγωνο αποτελεί το μέτρο και ορίζει το ρυθμό της πόλης. Είναι αριστουργηματική η ένταξη στο δύσκολο τοπίο καθώς τα οικοδομικά τετράγωνα παρακολουθούν την ελεύθερη γραμμή των τειχών που ορίζεται από το περίγραμμα της χερσονήσου και αγκαλιάζουν τα τρία λιμάνια. Ακόμη πιο θαυμαστός είναι ο καθορισμός μέσω των οικοδομικών τετραγώνων της δημόσιας περιοχής της πόλης έτσι ώστε δεν υπάρχει ένα σκληρός

20. Μίλητος, Τμήμα της Δημόσιας Περιοχής

21. Μίλητος, Διαχρονική Εξέλιξη

ευθύγραμμος διαχωρισμός, αλλά οι δύο περιοχές, με αμοιβαίες διεισδύσεις και υποχωρήσεις, συμπλέκονται και συναρθρώνονται αρμονικά (Εικ. 19).

Αριστουργηματική είναι επίσης η ένταξη μέσα στη δημόσια περιοχή των τριών αγορών που αναπτύχθηκαν διαδοχικά και των άλλων δημόσιων κτιρίων και κτιριακών συγκροτημάτων, όπως ο Ναός της Αθηνάς, το Δελφίνιον, το Στάδιο, το Γυμνάσιο του Ευμένους, το Θέατρο και μεταγενέστερα τα Λουτρά της Φαυστίνας. Η ροή του δημόσιου χώρου μέσα και έξω από τις αγορές παρουσιάζει μοναδικό πλούτο σχημάτων και αναδεικνύει τις αρχιτεκτονικές μορφές που περιβάλλουν και ορίζουν το χώρο (Εικ. 20).

Τέλος, άξια θαυμασμού είναι η διαχρονικότητα της πόλης: Επί επτά αιώνες (από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι το 2ο μ.Χ.) η μια εποχή συμπληρώνει την άλλη. Εγγράφει την προσωπικότητά της χωρίς να αναιρεί τις προηγούμενες (Εικ. 21):

- Η κλασική περίοδος οργανώνει το χώρο και εγκαθιστά ένα ρυθμό πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό.
- Η ελληνιστική ολοκληρώνει το πρόγραμμα, όμως τα περιγράμματα παραμένουν ανοιχτά.
- Η ρωμαϊκή έρχεται και κλείνει όλα τα περιγράμματα και δημιουργεί κλειστά σχήματα, το καθένα με εξειδικευμένη λειτουργία.

Γενικότερα, την ύστερη ελληνιστική εποχή, οι πόλεις αποτελούν βιτρίνα για τους άρχοντές τους, βασιλείς και τυράννους. Έργα επίδειξης χρηματοδοτούνται αφειδώς από τα δημόσια ταμεία σε αντίθεση με τις δημοκρατίες οι οποίες ελέγχονται και, υποχρεωτικά, είναι πιο φειδωλές με το δημόσιο χρήμα. Κάτω όμως από τη λαμπερή επιφάνεια της ύστερης ελληνιστικής πόλης, η ζωή γίνεται πιο ιδιωτική, ενώ η δημόσια ζωή ταυτίζεται με το θέαμα.

4. Η Αρχαία Ρώμη

Για την οικοδόμηση των πόλεων της αυτοκρατορίας τους, οι Ρωμαίοι ξεκίνησαν με μια διπλή κληρονομιά: τις θρησκευτικές συνήθειες των Ετρούσκων και την ελληνιστική πολεοδομία. Η οργανωτική ικανότητα και η οικοδομική μεγαλοφυΐα των Ρωμαίων εκδηλώνονται με την πραγματοποίηση ενός τεράστιου προγράμματος νέων πόλεων. Για την εκτέλεση αυτού του προγράμματος επιστρατεύονται η τυποποίηση και η μαζική παραγωγή. Με βάση την ετρουσκική θρησκευτική παράδοση αλλά και πρακτικές επιταγές – ηλιασμού, αερισμού, οικονομίας – η τυπική νέα πόλη είναι ορθογωνική, προσανατολισμένη κατά τα σημεία του οριζοντα και περιβάλλεται από αμυντικό τείχος που δίπλα του μένει μια νεκρή ζώνη στο εσωτερικό, πάλι σύμφωνα με την ετρουσκική θρησκευτική παράδοση αλλά και για λόγους αμυντικούς. Δύο κύριοι δρόμοι τεμνόμενοι σε σχήμα σταυρού, ο *cardo* κατά τη διεύθυνση Β-Ν και ο *decumanus* κατά τη διεύθυνση Α-Δ, αποτελούν το βασικό οργανωτικό σχήμα της πόλης. Στα σημεία τομής τους με τα τείχη τοποθετούνται οι 4 πύλες με τις οποίες η πόλη συνδέεται προς το εξωτερικό οδικό δίκτυο και την αγροτική περιφέρεια. Στην τομή των δύο αξόνων, όπου οι Ετρούσκοι έσκαβαν και έθαβαν τα ιερά λείψανα, τοποθετείται το *forum* (η ρωμαϊκή αγορά) και, ανάλογα με το μέγεθος και τη σημασία της πόλης, η αρένα, το θέατρο, τα λουτρά.

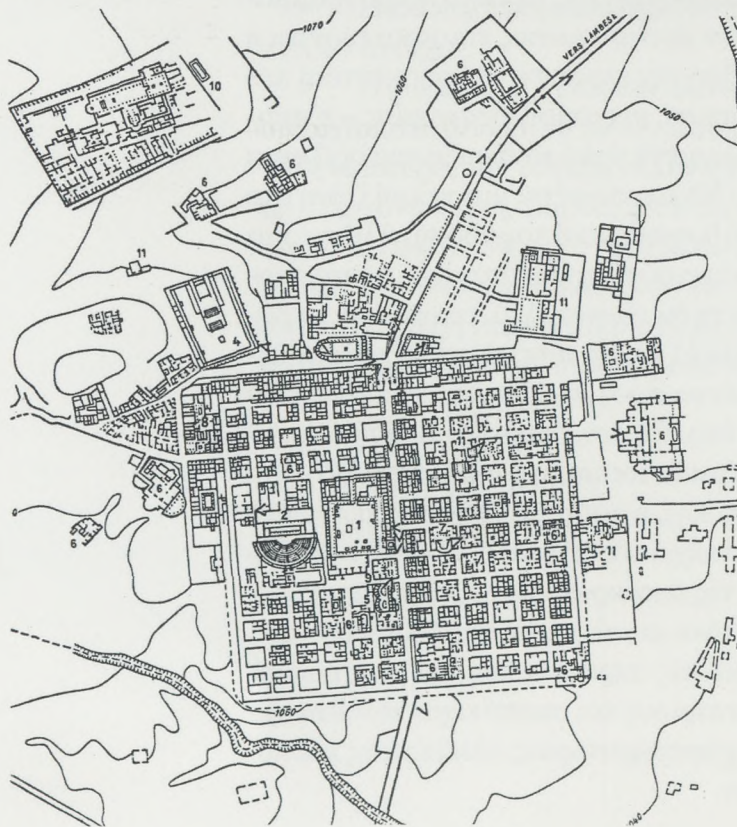
Το τυπικό σχέδιο με μικρές παραλλαγές, στοιχειώδες ή εμπλουτισμένο κατά περίπτωση, επαναλαμβάνεται σε όλο το χώρο της αυτοκρατορίας. Ο πληθυσμός δεν ξεπερνά τις 50.000 και οι διαστάσεις σπάνια είναι μεγαλύτερες από 600x800 μέτρα.

Έτσι χτίστηκαν οι πόλεις-παρατηρητήρια στις ακριτικές περιοχές της ρωμαϊκής επικράτειας που εποίκίζονταν με λεγεωνάριους και σκοπό είχαν την κατοχύρωση των κατακτήσεων και την ασφάλεια της αυτοκρατορίας, αλλά επίσης και πόλεις για την αποκατάσταση των παλαιμάχων.

Το πρότυπο όμως της ρωμαϊκής πόλης δεν διέφερε και σε όλες τις άλλες πόλεις που οι Ρωμαίοι έχτισαν σαν διοικητικά, παραγωγικά ή εμπορικά κέντρα. Στον ιταλικό χώρο μονάχα, χτίστηκαν περίπου 500 πόλεις, 300 στην ιταλική χερσόνησο και πάνω από 100 στο βορρά. Στο σύνολο της αυτοκρατορίας, οι πόλεις που έχτισαν οι Ρωμαίοι, ή τις αναμόρφωσαν σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα, υπολογίζονται περίπου σε 5000 με ένα συνολικό πληθυσμό 17-18 εκατομμύρια. Το ορθογωνικό σύστημα των δρόμων της ρωμαϊκής πόλης επιβίωσε σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις του Μεσαίωνα και μπορεί να αναγνωριστεί ακόμη και μέχρι σήμερα.

Όλες αυτές οι πόλεις πρόσφεραν τα κοινά αγαθά της αυτοκρατορίας παρά τις διαφορές στο εσωτερικό διοικητικό καθεστώς τους: ειρήνη, νόμο, τάξη, ασφάλεια, ρωμαϊκή υπηκοότητα και οικουμενικότητα. Όμως κάποιες απ' αυτές εξελίχθηκαν σε σημαντικά παραγωγικά, εμπορικά και διοικητικά κέντρα, ιδιαίτερα στο χώρο της Β. Αφρικής (Timgad, Εικ. 22, Leptis Magna, Sabrata) και της Ανατολής όπου, στα

22. Η Ρωμαϊκή
Πόλη του Timgad,
Αλγερία

ρωμαϊκά χρόνια, άκμασαν πόλεις όπως η Έφεσος, η Παλμύρα, η Γέρασα, η Αντιόχεια. Σ' αυτές τις πόλεις το τυπικό ρωμαϊκό σχέδιο συμπληρώνεται με δευτερεύουσες πλατείες, εμπορικούς δρόμους που πλουτίζονται με κιονοστοιχίες και τοξοστοιχίες – ακόμη και διώροφες – με δημοτικό φωτισμό, με σταυροειδείς αψίδες να τονίζουν τα σημαντικά σταυροδρόμια (Εικ. 23). Υπολογίζεται ότι η Αντιόχεια στην ακμή της μπορούσε να υπερηφανεύεται για 26 χιλιόμετρα δρόμων με κιονοστοιχίες.

Όμως, η πολεοδομική εξέλιξη της ίδιας της Ρώμης, της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, δεν έχει καμιά σχέση με αυτή των πόλεων που περιγράψαμε. Είναι μια εξέλιξη που δύσκολα μπορεί να περιγράψει κανείς σε όλη τη μακριά διαδρομή της από την κτίση της

μικρής πόλης του Λάτιου, μέχρι την πλήρη της ανάπτυξη, την πρωτεύουσα του ενός εκατομμυρίου του 3ου αιώνα μ.Χ., τη σταδιακή αποσύνθεση και την πλήρη κατάρρευση τον 5ο αι.

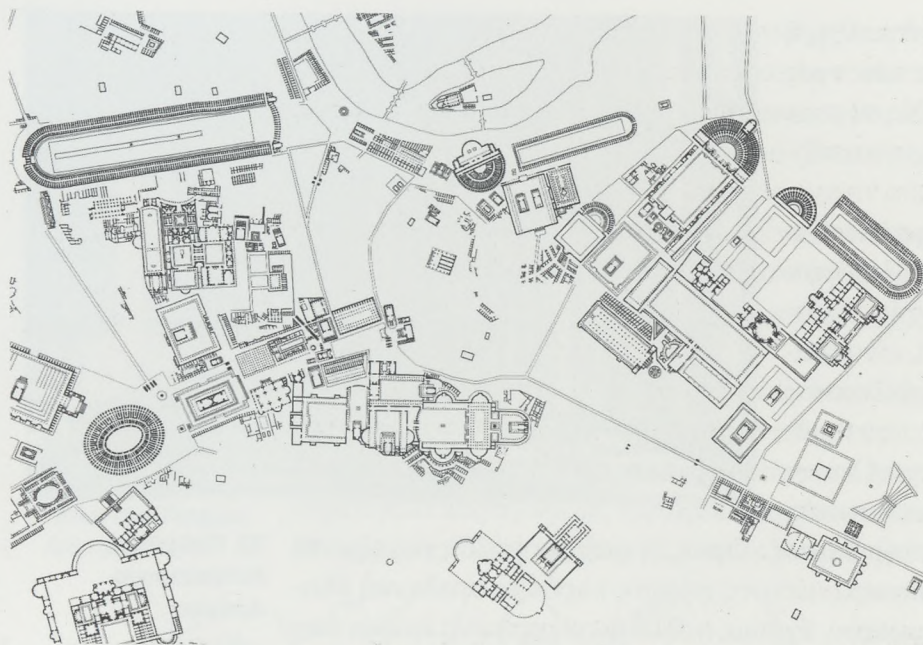
Τα χρόνια της δημοκρατίας, η πολεοδομία είναι λιτή και αυστηρή, όπως λιτά και αυστηρά είναι και τα ήθη της εποχής. Το *forum romanum*, η ρωμαϊκή αγορά, είναι βασικά ένας υπαίθριος χώρος, περικλειστος με περιμετρικά κτίρια και στοές, που θυμίζει την αθηναϊκή αγορά αφού εκεί συνυπάρχουν όλες οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές δραστηριότητες. Όμως, η ρωμαϊκή τάση της εξειδίκευσης και περιχαράκωσης σε διακεκριμένους χώρους κερδίζει σταδιακά έδαφος και ήδη στα χρόνια του Αυγούστου, έχουμε πολλά διακεκριμένα κτίρια που εντάσσονται στο *forum* ή συγκροτούν εντελώς νέα και αυτοτελή κτιριακά σύνολα. Παράλληλα, βαθαίνουν οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και παγιώνεται ο διαχωρισμός της πόλης στη Ρώμη όπου, μέσα σ' ένα περιβάλλον επιβλητικής μεγαλοπρέπειας και επιδεικτικής πολυτέλειας τελείται η δημόσια ζωή και ζει η άρχουσα τάξη και στην άλλη Ρώμη όπου ο απλός λαός ζει κάτω από άθλιες συνθήκες.

Την εποχή του Αυγούστου υπάρχουν στη δημόσια περιοχή της πόλης περίπου 20 χιλιόμετρα δρόμοι με κιονοστοιχίες, σε συνδυασμό με κήπους, κρήνες, αγάλματα κ.λπ. Έξω όμως από αυτό τον πυρήνα της δημόσιας περιοχής, υπάρχουν ελάχιστες δημόσιες εξυπηρετήσεις, οι δρόμοι είναι στενοί, ακανόνιστοι και βρώμικοι. Με τη γενίκευση της χρήσης των αμαξιών, οι δρόμοι, ακόμη και στη δημόσια περιοχή, δεν επαρκούν για την εξυπηρέτηση της κυκλοφορίας. Η κατάσταση φτάνει σε τέτοιο αδιέξοδο ώστε ήδη ο Ιούλιος Καίσαρ αναγκάζεται να απαγορεύσει τη χρήση αμαξιών κατά τη διάρκεια της ημέρας, ενώ ο Μάρκος Αυρήλιος εισάγει την απαγόρευση στους δημοτικούς κανονισμούς όλων των μεγάλων πόλεων της αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα είναι οι Ρωμαίοι να μη μπορούν να κοιμηθούν τη νύχτα από το θόρυβο.

Το ίδιο διάστημα, αναπτύσσεται παράλληλα και η τεχνική υποδομή της πόλης και ολοκληρώνεται την εποχή του Αυγούστου. Η *Cloaca Maxima*, ο μεγάλος απο-

23. Παλμύρα, Κιονοστοιχία Δρόμου

24. Η Δημόσια Περιοχή της Αυτοκρατορικής Ρώμης

υποδομής, υπάρχει μεγάλη έλλειψη κοινωνικής ευαισθησίας στη χρήση τους και παραβλέπονται στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής.

Οι ανισότητες διευρύνονται όσο η πόλη, μετά την εποχή των Αντωνίνων, μπαίνει στην τροχιά της ηθικής και της πολιτικής παρακμής και ο πληθυσμός αυξάνεται σε βαθμό ασφυκτικό. Έτσι τον 3ο αι. μ.Χ., όταν η πόλη φτάνει στον πληθυσμό του ενός εκατομμυρίου, υπάρχουν περίπου 1800 οικογένειες πατρικίων που διαθέτουν ανάκτορα και ζουν σε συνθήκες πρωτόγνωρης χλιδής. Η μεσαία τάξη ζει σε διαμερίσματα που κοστίζουν πανάκριβα. Και οι πληβείοι ζουν στις αθλιότερες τρώγλες της ιστορίας σε συνθήκες απάνθρωπες. Υπολογίζεται ότι υπήρχαν περίπου 46.000 τρώγλες άθλιας κατασκευής από ένα μπετόν χαμηλής ποιότητας, μέχρι και δεκαόροφες σε ύψος, που καθεμιά στέγαζε μέχρι 200 άτομα. Ανήκουν σε πλούσιους ιδιοκτήτες που τις νοικιάζουν, δεν διαθέτουν καμιά εξυπηρέτηση και δεν πληρούν τους στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής (αποχέτευση, αερισμός), δεν συντηρούνται, αποτελούν ένα κόσμο σάπιο που καταρρέει.

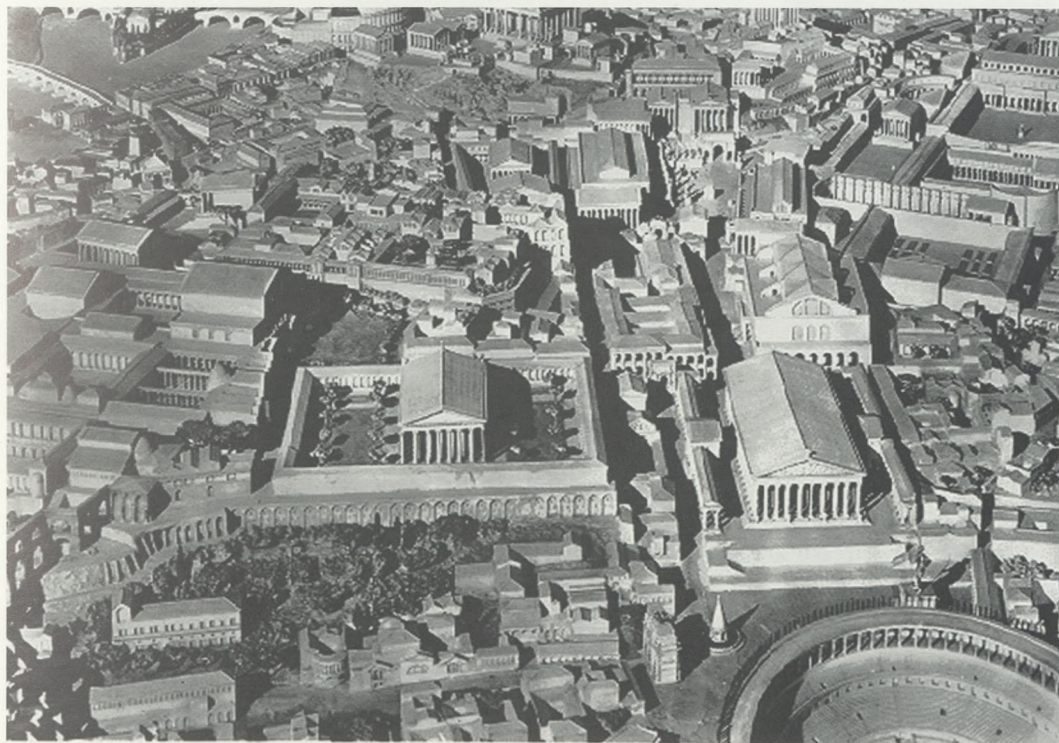
Στη μετά τον Αύγουστο εποχή, η εξειδίκευση και διαμερισματοποίηση της δημόσιας περιοχής συνεχίζεται και παράλληλα ο γιγαντισμός. Ο κάθε αυτοκράτορας, προκειμένου να επιδειχθεί, φιλοδοξεί να προσθέσει ένα ακόμα κτιριακό συγκρότημα πολυτελέστερο και μεγαλύτερο από όλα τα προηγούμενα που θα φέ-

χετευτικός αγωγός της Ρώμης, αρχίζει να κατασκευάζεται τον 6ο αι. π.Χ. και εξακολουθεί να λειτουργεί μέχρι σήμερα. Όμως η εξυπηρέτηση που παρέχει είναι μόνο για τα δημόσια κτίρια και για τα παλάτια των ευγενών ενώ στις φτωχογειτονίες τα λύματα τρέχουν στους δρόμους. Το ίδιο συμβαίνει και με τα θαυμαστά υδραγωγεία που φέρνουν το νερό στην πόλη, όμως το δίκτυο διανομής υπάρχει μόνο σε επιλεγμένες περιοχές. Γενικά, παρά τα μεγάλα έργα

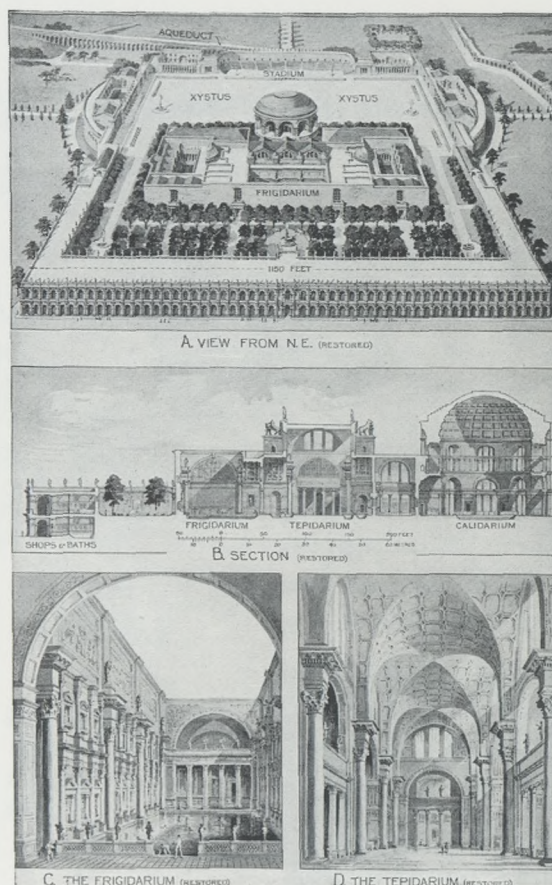
ρει το όνομά του και θα προσελκύει τη ζωή της πόλης και το θαυμασμό των πολιτών. Έτσι, η Ρώμη πλουτίζεται και συνωσιίζεται. Αποκτά όλο και περισσότερα αυτοκρατορικά φόρα, αμφιθέατρα, ιππόδρομους, συγκροτήματα λουτρών (Εικ. 24).

Κάθε νέο κτιριακό συγκρότημα εμφυτεύεται στο σώμα της πόλης σχεδόν βίαια, εκτοπίζοντας προγενέστερες και ασθενέστερες κτιριακές μάζες, αφήνοντας μόνο ελάχιστες αποστάσεις από άλλα συγκροτήματα που και αυτές ακόμη είναι γεμάτες από άτακτο και χαλαρό υλικό (Εικ. 25).

Δεν υπάρχει συνολικό σχέδιο και συνολική δομή της πόλης. Τα αυτοκρατορικά κτιριακά συγκροτήματα είναι εσωστρεφή, αδιαφορούν για το τι γίνεται δίπλα τους και, αθροιστικά, συγκροτούν τον κατακερματισμένο δημόσιο χώρο της πόλης. Δεν υπάρχει καμιά συνολική ροή δημόσιου χώρου. Αλλά δεν υπάρχει και δημόσια ζωή έξω από τα κτιριακά συγκροτήματα. Τίποτα ανάλογο με την Πομπή των Παναθηναίων με την ενεργό συμμετοχή όλου του λαού. Το πλησιέστερο σε μαζικότητα γεγονός είναι ο θρίαμβος ενός αυτοκράτορα ή στρατηγού που γίνεται και αυτός σε χώρο κλειστό, στο Circus Maximus και ο λαός είναι θεατής. Παθητικός είναι έτσι

25. Μακέτα της
Αυτοκρατορικής
Ρώμης

**26. Οι Θέρμες
του Καρακάλλα και
του Διοκλητιανού**

σουν τα δημόσια θεάματα που ξεκίνησαν με αρματοδρομίες, παρουσιάζουν τους πρώτους μονομάχους στα χρόνια ακόμα της δημοκρατίας, και εξελίσσονται συνεχώς σε διαρκώς αγριότερες και παθολογικότερες μορφές. Συγκεκριμένα, οι αγώνες μέχρι θανάτου των μονομάχων εισάγονται το 264 π.Χ. από τον ύπατο Δέκιμο Ιούνιο Βρούτο με την ευκαιρία του θανάτου του πατέρα του, και καταργούνται από τον αυτοκράτορα Ονώριο Φλάβιο το 404 μ.Χ., μόλις έξι χρόνια πριν από την άλωση της Ρώμης από τον Αλάριχο.

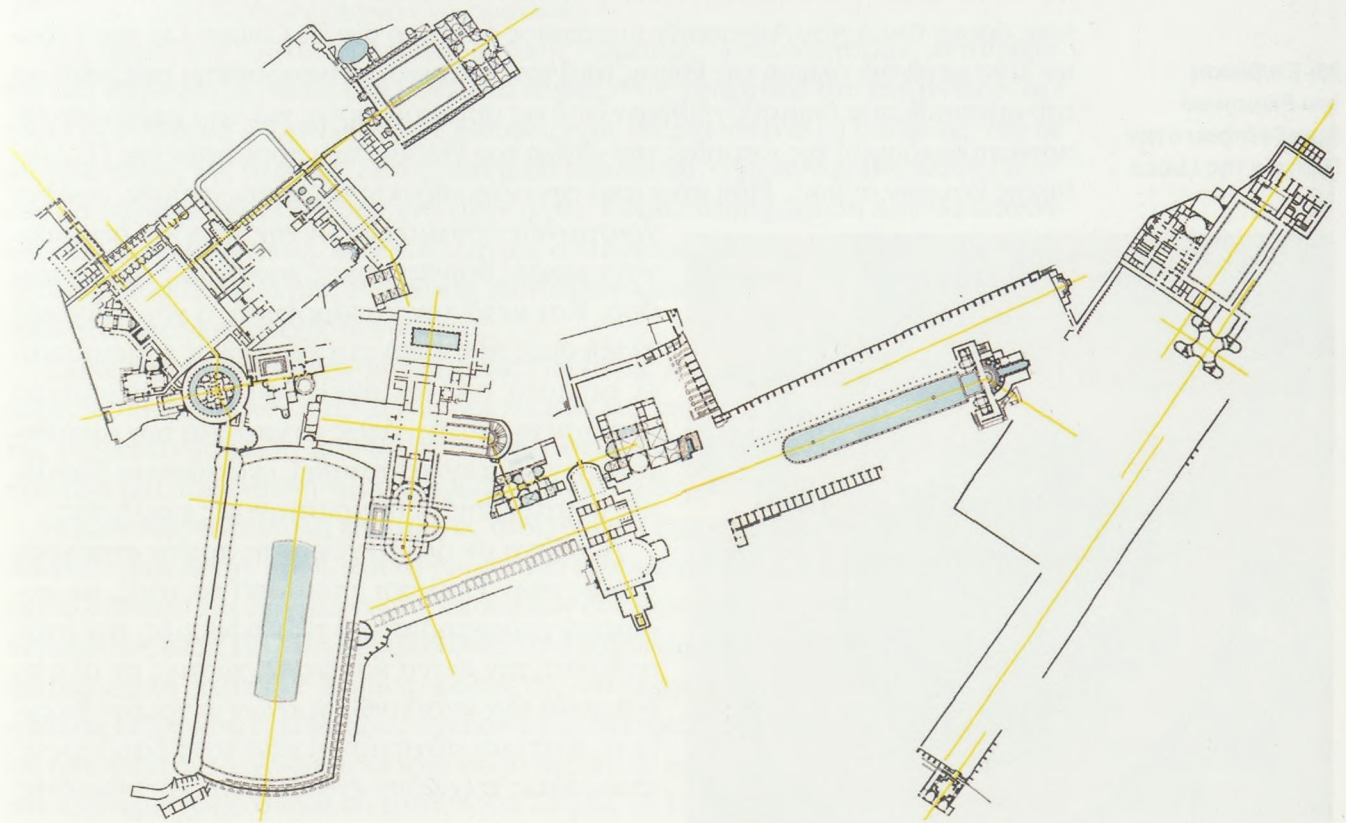
Όμως, η ανώτερη και η μεσαία τάξη συγκεντρώνεται στα λουτρά που αποτελούν αυτοτελή κέντρα της κοινωνικής ζωής. Εσωστρεφή και αδιάφορα για τα γύρω, φτάνουν στις τελευταίες, μεγαλύτερες και πιο εξελιγμένες εκδοχές τους, όπως οι Θέρμες του Καρακάλλα και του Διοκλητιανού (Εικ. 26), να περιλαμβάνουν εσωτερικούς κήπους, γυμνάσια, θέατρα, εμπορικά κέντρα.

Η εσωτερική αρχιτεκτονική τους είναι πραγματικά εντυπωσιακή και θα αποτελέσει το πρότυπο της δημόσιας αρχιτεκτονικής σε πολύ μεταγενέστερες εποχές, στην αρχιτεκτονική του baroque και των beaux-arts που θα χρησιμοποιήσει σαν πρότυπο την αρχιτεκτονική της αυτοκρατορικής Ρώμης. Όλη η αρχιτεκτονική διαμόρφωση στα μεγάλα λουτρικά συγκροτήματα υπακούει σε ένα αυστηρό σύστημα ορθογωνικών αξόνων και συμμετρίας, χρησιμοποιεί τεράστιες και τολμηρές θολωτές κατασκευές σε συνδυασμό με κιονοστοιχίες και τοξοστοιχίες που δίνουν ρυθμό και μέτρο στο σύνολο.

Η σύνδεση αυτών των κτιριακών συνόλων με το αυστηρό γεωμετρικό εξωτερικό περίγραμμα γίνεται μέσω των αξόνων τους, και η μετακίνηση από το ένα στο άλλο σημαίνει μετάβαση από ένα σύστημα αξόνων σε ένα άλλο. Αυτός ο τρόπος σύνθεσης στην πιο εκλεπτυσμένη μορφή του χαρακτηρίζει την έπαυλη του Αδριανού στο Τίβολι, που έχει την κλίμακα μιας μικρής πόλης (Εικ. 27).

**27. Η Έπαυλη
του Αδριανού
στο Τίβολι**

5. Η Πόλη του Μεσαίωνα

28. Επιβίωση του Ρωμαϊκού Αμφιθεάτρου στην Πλατεία της Lucca

Η εσωτερική αποσύνθεση της Ρώμης επιταχύνεται από τις βαρβαρικές επιδρομές και η κατάρρευση ολοκληρώνεται τον 5ο αι. μ.Χ. Μετά την άλωση και τη δήμευση της Ρώμης από τις γοτθικές στρατιές του Αλάριχου, το 410 μ.Χ., καταλύεται η «πόλη του κόσμου» και δημιουργείται η «πόλη του Θεού», για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους του Αγίου Αυγουστίνου ο οποίος στο έργο του *De Civitate Dei* που έγραψε λίγο μετά την άλωση της Ρώμης από τον Αλάριχο, αντιπαραθέτει στις «πόλεις του κόσμου» που δημιουργήθηκαν από τις αυτοκρατορίες για να εξαφανιστούν κατά τη διαδρομή της ιστορίας την «πόλη του Θεού», των προφητών της Π. Διαθήκης και των αγίων. Ήδη πριν από την ολοκλήρωση της κατάρρευσης, ομάδες

χριστιανών εγκαταλείπουν την πόλη και δημιουργούν μικρές θρησκευτικές κοινότητες στην ύπαιθρο. Και μετά την κατάρρευση, ο χριστιανικός πληθυσμός που είναι πια κυρίαρχος χρησιμοποιεί τμήματα από τα σκέλεθρα του μνημειακού πλούτου της πόλης, όπως τα υπόγεια των αμφιθεάτρων, για να εγκατασταθεί, ενώ κάποιες βασιλικές μετατρέπονται σε χριστιανικές εκκλησίες.

Αλλά και σε όλο το χώρο της πρώην αυτοκρατορίας στην Ευρώπη επικρατεί το χάος, με κυρίαρχα χαρακτηριστικά τις επιδρομές, την ανασφάλεια, την πείνα και τις αρρώστιες σε όλη τη διάρκεια των σκοτεινών χρόνων μέχρι τον 8ο αιώνα. Κάποιοι αρχηγίσκοι από τους βάρβαρους επιδρομείς τειχίζουν ένα κομμάτι ερειπωμένης

ρωμαϊκής πόλης και δημιουργούν εκεί το οχυρό τους (Εικ. 28). Όμως, η μόνη ίσως μορφή οργανωμένης πόλης σ' αυτή την περίοδο είναι η «πόλη του Θεού» που δημιουργείται στα μοναστήρια, πρώτα από τους Βενεδικτίνους μοναχούς. Το μοναστήρι εμπνέεται από τις αρχές της ισότητας και της κοινοβιακής ζωής. Κύριο στοιχείο του είναι η αυλή που ορίζεται από περιστύλιο και στο κέντρο της έχει την εκκλησία. Η μορφή αυτή της μοναστηριακής αυλής επιβιώνει για πολλούς αιώνες (cloître ή cloister) και τη συναντούμε σε μεταγενέστερα συγκροτήματα όπως η Οξφόρδη. Οι μοναχοί αναπτύσσουν προηγμένες μορφές γεωργίας, πολλές τέχνες και βιοτεχνίες, διατηρούν ζωντανή τη λατινική γλώσσα, διασώζουν και συντηρούν τα χειρόγραφα και παράγουν αντίγραφα των κλασικών συγγραφέων και κατεξοχήν του Αριστοτέλη. Εξαιρετικό δείγμα της μοναστηριακής πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής είναι το σχέδιο για το μοναστήρι του Αγίου Γάλλου του 9ου αι. που μπορεί πραγματικά να ταυτιστεί με το σχέδιο μιας ιδανικής μικρής πόλης. Όταν, μετά τον 10ο αι. αρχίζουν να δημιουργούνται οι νέες πόλεις στην Ευρώπη, τα μοναστήρια θα αποτελέσουν συχνά ένα πρότυπο.

Στις αρχές του 5ου αι. η έδρα της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μεταφέρεται στη Ραβέννα, η οποία στη συνέχεια ακμάζει ως εξαρχάτο του Βυζαντίου. Με έδρα τη Ραβέννα ο Οστρογότθος Θεοδώριχος θα επεκτείνει το βασίλειό του σε μεγάλο μέρος της Ιταλίας. Τέλος, στα μισά του 8ου αι. ο Φράγκος Βασιλιάς Πεπίνος θα παραχωρήσει τη Ραβέννα στην Αγία Έδρα, παραχώρηση που θα επαναλάβει ο Καρολομάγνος. Σε αντάλλαγμα, ο τελευταίος θα στεφθεί από τον πάπα Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ ο τίτλος τελικά κληρονομείται από γερμανικές δυναστείες.

Όμως, η πιο ουσιαστική συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας βρίσκεται στην ακμή του Βυζαντίου. Το Βυζάντιο βρίσκεται έξω από το κύριο ρεύμα της εξέλιξης της ευρωπαϊκής πόλης που θα την επηρεάσει όμως έμμεσα. Δικαιολογείται λοιπόν εδώ μια παρένθεση για την πρωτεύουσα του Βυζαντίου.

Η Κωνσταντινούπολη επί αιώνες στοιχειώνει τη φαντασία των ανθρώπων σε Ανατολή και Δύση. Έτσι, και τη γνώση που έχουμε για την πόλη την οφείλουμε σε μεγάλο βαθμό και στις μαρτυρίες έκθαμβων δυτικών επισκεπτών που έγραψαν τις εντυπώσεις τους. Η Πόλη περιβάλλεται από 20 χιλιόμετρα θαυμαστά τείχη προς τη στεριά και τη θάλασσα. Κύριος δρόμος της και κορμός του δημόσιου χώρου είναι η Μέση Οδός που έχει μήκος σχεδόν 6 χιλιόμετρα. Ξεκινάει από τη Χρυσή Πύλη, διασχίζει διαδοχικά και τα τρία φόρα της πόλης και καταλήγει στο Αυγουσταίο, τον επίσημο χώρο ανάμεσα στην Αγία Σοφία, το Ιερόν Παλάτιον και τον Ιππό-

δρομο. Στο μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής της πλουτίζεται από τοξοστοιχίες – στοές που σε πολλά τμήματα είναι διώροφες με κάτω τα μαγαζιά και πάνω το δρόμο για τους πεζούς. Ο δημόσιος χώρος είναι ένα κράμα ρωμαϊκής μεγαλοπρέπειας και ανατολικής χλιδής, και κοσμείται από πλήθος αγάλματα (ανάμεσά τους και τα περίφημα άλογα του Ιπποδρόμου, σήμερα στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας), ανδριάντες, αναθήματα και άλλα διακοσμητικά.

Η Βασιλεύουσα ελέγχει όλες τις κύριες εμπορικές οδούς σε στεριά και θάλασσα και είναι το μεγάλο εμπορικό κέντρο (με δεύτερο την αραβική Αλεξάνδρεια) για κάθε λογής αγαθά, από σπάνια μεταξωτά της Ανατολής μέχρι θαυμάσια έργα μικροτεχνίας που παράγονται στα εργαστήρια της Αυτοκρατορίας. Όταν το εμπόριο της Δύσης αναβιώνει, οι μεγάλες εμπορικές πόλεις της, Πίζα, Γένοβα και κυρίως η Βενετία, επιζητούν την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με την Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί είναι αρχικά καχύποπτοι και επιβάλλουν περιορισμούς και δασμούς. Όμως, ήδη από τον 11ο αιώνα οι Βενετοί παύουν να πληρώνουν δασμούς και τον 12ο αιώνα έχουν στην Κωνσταντινούπολη μια ακμάζουσα εμπορική παροικία με πληθυσμό 10000. Ανάλογες παροικίες απέκτησαν και η Πίζα, στο τέλος του 11ου, και η Γένοβα τον 12ο αιώνα οι οποίες έκαναν στόλους και συμμετείχαν με τους Βυζαντινούς για την καταπολέμηση των πειρατών. Το 1204 η Πόλη καταστρέφεται από τους Σταυροφόρους με προεξάρχοντες τους Βενετούς, ενώ, στην περίοδο που θα ακολουθήσει οι Γενοβέζοι θα βοηθήσουν στην επιστροφή του Βυζαντινού αυτοκράτορα το 1261 και θα ανταμειφθούν με σημαντικά εμπορικά προνόμια.

Στη δυτική Ευρώπη, οι βαρβαρικές επιδρομές σταματούν τον 9ο αιώνα με την αναχαίτιση των Ούγγρων και των Σκανδιναβών. Έτσι, αρχίζει μια σταθεροποίηση στην Ευρώπη που οδηγεί σταδιακά στη δημιουργία των νέων μεσαιωνικών πόλεων με κορύφωση τη μεγάλη ακμή των μεσαιωνικών πόλεων κατά την περίοδο 1050-1350.

Στην αρχή, ο φεουδάρχης μιας περιοχής επιτρέπει στους χωρικούς να συγκροτούν περιοδικά αγορά έξω από το τείχος, τους παρέχει προστασία και εισπράττει δικαιώματα γι' αυτή την παραχώρηση. Όμως το σημείο σταθμός είναι όταν δημιουργείται ένα μεγαλύτερο τείχος που προστατεύει και ορίζει μια πόλη. Μέσα στην ασφάλεια του τείχους το εμπόριο γίνεται μόνιμος θεσμός, δημιουργείται μια τάξη εμπόρων και ακολουθείται από την τάξη των βιοτεχνών.

Μια λεπτή ισορροπία δημιουργείται ανάμεσα στην εκκλησία που εκπροσωπείται από τον επίσκοπο ή ηγούμενο της περιοχής, τον τοπικό φεουδάρχη που μπορεί να είναι ο ίδιος ο επίσκοπος ή ηγούμενος, τους εμπόρους και τους χωρικούς. Ένας

νέος αστικός κόσμος γεννιέται που σταδιακά διεκδικεί μεγαλύτερα δικαιώματα τα οποία συχνά εξαγοράζει με χρηματικές καταβολές στον άρχοντα της πόλης.

Κυρίαρχη θέση στην ανάπτυξη της μεσαιωνικής πόλης από τον 10ο αιώνα και μετά παίρνει η παραγωγή και εμπορία του μάλλινου υφάσματος. Το μάλλινο ύφασμα έχει τεράστια ζήτηση αφού η χρήση του γενικεύεται τόσο για την ένδυση όσο και για το σπίτι και ανταλλάσσεται με εκατοντάδες άλλα προϊόντα. Δημιουργείται σε ευρωπαϊκή κλίμακα ένα πολύ σύνθετο σύστημα που περιλαμβάνει την παραγωγή του μαλλιού, την επεξεργασία του, την παραγωγή του νήματος, την ύφανση, το φινίρισμα, το βάψιμο, και τελικά την εμπορία του υφάσματος. Η διαδικασία απαιτεί και πρόσβαση σε νερό (ποτάμι) τόσο για το φινίρισμα του υφάσματος όσο και για τις μεταφορές. Οικονομικά, σπάζουν τα όρια της τειχισμένης πόλης, δημιουργούνται σύνθετες και μεγάλες επιχειρήσεις με δραστηριότητα σε πολλές πόλεις, τράπεζες, τάξη υπαλλήλων και εργατών που για οικονομία αντλούνται και έξω από τα όρια της πόλης.

Η Φλωρεντία είναι από τις κυριότερες πόλεις παραγωγούς του μάλλινου υφάσματος αλλά και μεταξωτών. Κέντρο παραγωγής είναι και η Φλάνδρα αλλά και η Αγγλία από το σημείο που, επιβάλλοντας βαρύτερη φορολογία, παύει να εξαγεί ακατέργαστο μαλλί και επιδίδεται στην παραγωγή υφάσματος. Η εκτροφή προβάτων παρουσιάζει τότε μεγάλη ανάπτυξη στην Ισπανία. Τα δύο μεγάλα κέντρα της διακίνησης του μάλλινου υφάσματος είναι η Βενετία με το στόλο της και η Βρύγη (Bruges) που χρησιμοποιεί το στόλο της χανσεατικής ένωσης.

Ο νέος αστικός κόσμος εξελίσσεται συνεχώς στο διάστημα 1050-1350. Οι έμποροι, οι τραπεζίτες που δανείζουν ακόμη και την εκκλησία και τους άρχοντες αλλά και οι βιομήχανοι και δευτερευόντως οι βιοτέχνες αποκτούν δύναμη και οι οργανώσεις τους, συνδικάτα και συντεχνίες, διεκδικούν μερίδιο στη διοίκηση της πόλης. Έτσι δημιουργείται το καθεστώς των ελεύθερων πόλεων. Η δημοτική διοίκηση ασκείται τελικά από ένα συμβούλιο που εκλέγουν από κοινού οι συντεχνίες και ο τοπικός άρχοντας, εκκλησιαστικός ή κοσμικός, περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικά. Οι φεουδάρχες εξακολουθούν να ελέγχουν τους χωρικούς έξω από την πόλη. Στη Φλωρεντία το συμβούλιο αποτελούν οι *priori* ενώ 6 από αυτούς σχηματίζουν τη *signoria*. Κάτι ανάλογο γίνεται και στη Βενετία όπου όμως η εκλογή του συμβουλίου γίνεται κληρονομικό δικαίωμα ενός αριθμού οικογενειών που αποτελούν την αριστοκρατία της πόλης, και όπου εγκαθίσταται ένα αστυνομικό κράτος. Ο λαός ικανοποιείται με την ασφάλεια και την προστασία του εμπορίου που παρέχει το κράτος.

29. Σιέννα,
η Πόλη γύρω
στην Πλατεία και
τον Καθεδρικό Ναό

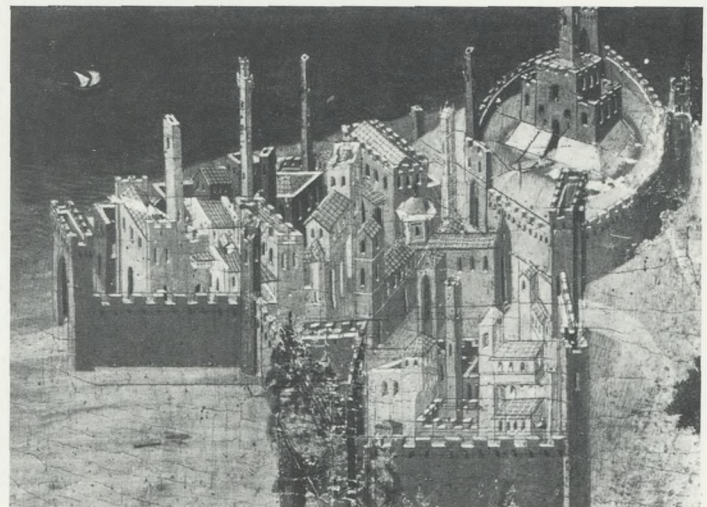
Μέσα από αυτές τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες μορφοποιείται η δομή και ο δημόσιος χώρος της μεσαιωνικής πόλης. Η πολεοδομία είναι οργανική. Πολύ σπάνια υπάρχει κάποιο ορθογώνιο σχέδιο, που είναι κατάλοιπο μιας προϋπάρχουσας ρωμαϊκής πόλης ή που, όπως θα δούμε, δημιουργείται κάτω από ειδικές συνθήκες, το 2ο μισό του 12ου και τον 13ο αι.

Η πόλη σχηματίζεται προσθετικά χωρίς να ακολουθεί κάποιο προκαθορισμέ-

νο ιδεατό σχήμα αλλά με την αναγκαία προσαρμογή στην τοπογραφία, ιδιαίτερα όταν χτίζεται σε κάποια βουνοπλαγιά ή πάνω σε ποτάμι. Τα σπίτια χτίζονται το ένα δίπλα στο άλλο σχηματίζοντας ακανόνιστα οικοδομικά τετράγωνα που αφήνουν μεταξύ τους στενούς και ακανόνιστους δρόμους οι οποίοι όμως συγκλίνουν προς ένα κέντρο όπου χτίζεται ο καθεδρικός ναός (Εικ. 29). Αυτός, με τη θέση, το μέγεθος και την αρχιτεκτονική του, συμβολίζει τη δεσπόζουσα θέση της εκκλησίας στη ζωή της πόλης. Απαραίτητο είναι το περιμετρικό τείχος που δίνει στην πόλη μια νησιωτική απομόνωση και αυτάρκεια, ενώ οι πύλες του τείχους, πέρα από το συμβολικό τονισμό τους είναι και καθοριστικές για την κατανομή των χρήσεων γης (Εικ. 30). Τα κτίρια που εξυπηρετούν τις ειδικές λειτουργίες εντάσσονται και αυτά στο ακανόνιστο σύστημα των δρόμων, δεν έχουν προοπτική ανάδειξη και τονίζουν την παρουσία τους με κάποιο πύργο. Ο περιορισμός του χώρου λόγω τείχους και η ανάγκη της ανάδειξης λόγω του συστήματος των δρόμων εξηγούν την προσφυγή στην τρίτη διάσταση που είναι αναγκαία για την ανάγνωση της πόλης. Αλλά εξίσου αναγκαία είναι και η τέταρτη διάσταση για την ανάγνωση της πόλης, η κίνηση δηλαδή μέσα από το ακανόνιστο σύστημα των δρόμων με την οποία ανακαλύπτεις το χώρο, συχνά σαν μια σειρά από εκπλήξεις. Αξίζει εδώ να αναφερθεί το γεγονός ότι τη γοητεία της μεσαιωνικής ρυμοτομίας εξαίρει και ο πολύς Αλμπέρτι, ο μεγάλος θεωρητικός της Αναγέννησης. Στην περίοδο της ακμής, ο δήμος ή η συντεχνία επιβάλλει κάποιους κανόνες για την πλακόστρωση των δρόμων, για το φωτισμό, ακόμη και για το σχήμα των παραθύρων, έτσι που ο αυθορμητισμός της μεσαιωνικής πόλης παύει να είναι τόσο αυθόρμητος.

Το σπίτι-μονοκατοικία είναι το κύτταρο της πόλης, χτίζεται κατά το συνεχές σύστημα και είναι συνήθως διώροφο: Κάτω το μαγαζί του εμπόρου ή εργαστήριο του βιοτέχνη και πάνω η κατοικία για την ευρύτερη οικογένεια που συχνά περιλαμβάνει και τους υπαλλήλους ή τους καλφάδες. Συχνά, τα μαγαζιά προστατεύονται από μια στοά ενώ από το 15ο αι., με τη γενίκευση της χρήσης του γυαλιού αποκτούν μεγαλύτερη, υαλόφρακτη προθήκη. Το σπίτι βάφεται με ζωηρά χρώματα και πλουτίζεται με διακοσμητικά στοιχεία της ντόπιας χειροτεχνίας, ξυλογλυπτικής ή μεταλλουργίας. Η περιήγηση

**30. Τοσκανική
Πόλη σε Πίνακα του
A. Lorenzetti, 1340**

**31. Η Κεντρική
Περιοχή
της Bruges**

κά προγράμματα της εκκλησίας και των συντεχνιών. Η εκκλησία, πέρα από τον καθεδρικό, στις μεγαλύτερες πόλεις χτίζει εκκλησίες και στις συνοικίες. Αλλά και προσφέρει στην πόλη τα φιλανθρωπικά ιδρύματα – νοσοκομεία, γηροκομεία, ορφανοτροφεία – τα οποία και διαχειρίζεται. Όταν οι συντεχνίες εδραιώνονται κοινωνικά και αποκτούν πλούτο, συμβάλλουν και αυτές στην ανέγερση φιλανθρωπικών ιδρυμάτων τα οποία, όμως, και πάλι διαχειρίζεται η εκκλησία.

Παράλληλα, οι συντεχνίες έχουν και το δικό τους οικοδομικό πρόγραμμα για την εξυπηρέτηση του εμπορίου και της βιομηχανίας. Πέρα από τις υπαίθριες αγορές, με στέγαστρα και πάγκους για τα προϊόντα, δημιουργούνται, ιδιαίτερα στο βορρά όπου επιβάλλεται από το κλίμα, τεράστιες κλειστές αγορές, σε όλες τις σημαντικές εμπορικές πόλεις. Χαρακτηριστική είναι η αγορά του Ιπρ (Ypres) που χτίζεται τον 13ο αιώνα και έχει μήκος 100 περίπου μέτρα. (Όμως και το γνωστό μας από την ομώνυμη ορχήστρα, μεταγενέστερο βέβαια, Gewandhaus ξεκίνησε σαν αγορά των υφαντουργών της Λειψίας). Αποθήκες και γερανοί για τη φόρτωση των εμπορευμάτων εγκαθίστανται στην άκρη της πόλης και στο λιμάνι. Για να καλύψουν τις ανάγκες των συναντήσεών τους και να προβάλλουν την εικόνα τους στην πόλη οι συντεχνίες χτίζουν ειδικά κτίρια, και στην Ιταλία, τις λότζιες. Τέλος, σταδιακά αυξανόμενη σημασία έχει το δημαρχείο ή άλλα δημοτικά κτίρια όπως τα δικαστήρια που άλλοτε ήταν μια αίθουσα στο ανάκτορο του φεουδάρχη και τώρα αυτονομούνται.

Κατά κανόνα, στη μεσαιωνική πόλη, τα δημόσια κτίρια δεν γίνονται περίοπτα αλλά εντάσσονται στον ιστό της πόλης, σε κομβικές θέσεις (Εικ. 31). Για την ανά-

στους δρόμους της μεσαιωνικής πόλης αποτελεί χαρά για τις αισθήσεις, την όραση, την ακοή (με τους ήχους που βγαίνουν από τα εργαστήρια των βιοτεχνών), την όσφρηση (με τις μυρωδιές από τις αποθήκες και τα μαγαζιά τροφίμων). Και οι αισθήσεις ποικίλλουν ανάλογα με τη συνοικία που διασχίζει κανείς, αφού η διαίρεση σε συνοικίες γίνεται κατά συντεχνίες με βάση το επάγγελμα των κατοίκων.

Όμως η σημασία και ο πλούτος της πόλης σηματοδοτούνται και ο δημόσιος χώρος της αναδεικνύεται από τα οικοδομι-

δειξή τους τονίζονται με ένα πύργο, γεγονός που συμβάλλει στον χαρακτηριστικό κατακορυφισμό, της μεσαιωνικής πόλης. Στον κατακορυφισμό αυτό των ιταλικών πόλεων συμβάλλουν και οι πύργοι (torì) που χτίζουν για την προβολή τους ματαιόδοξοι αστοί που αγοράζουν κάποιο τίτλο ευγενείας από την εκκλησία ή τον πρίγκιπα. Από τους πύργους αυτούς που το ύψος τους φτάνει και 75 μέτρα και εμφανίζονται σε όλες τις παλιές απεικονίσεις των ιταλικών πόλεων (Εικ. 32), σήμερα περισσότεροι, 16 νομίζω, σώζονται στο Σαν Τζιμινιάνο (San Gimignano).

Τα οικοδομικά προγράμματα που προαναφέρθηκαν και ο κατακορυφισμός που τα χαρακτηρίζει υπηρετούνται ιδανικά από την επανάσταση που κάνει η αρχιτεκτονική με την εισαγωγή του γοθτικού ρυθμού. Το γοθτικό κτίριο δεν έχει πια ανάγκη για τη στήριξή του από βαριούς τοίχους. Είναι όλο ένας τοξωτόςσκελετός που τα ανοίγματά του γεμίζονται από λεπτά πέτρινα ή γυάλινα πετάσματα.

Ο δημόσιος χώρος της μεσαιωνικής πόλης σχηματίζεται σταδιακά και οργανικά με κυριότερη έκφραση την πλατεία του καθεδρικού ναού. Παλαιότερα, η ίδια πλατεία εξυπηρετούσε και την αγορά, ενώ, μεταγενέστερα, η πλατεία της αγοράς αυτονομείται και συχνά περιβάλλεται από περιμετρικές στοές, όπως και οι κύριοι εμπορικοί δρόμοι. Σταδιακά μάλιστα η εμπορική πλατεία διασπάται σε περισσότερους διαδοχικούς χώρους που επιτρέπουν την εξειδίκευση κατά είδη εμπορίου. Όμως, αν όχι πλατείες, κάποια πλατώματα ή διαπλατύνσεις δρόμων δημι-

32. Οικογενειακοί Πύργοι στην Lucca (Χειρόγραφο 14ου αι.).

ουργούνται για να αναδείξουν τα άλλα σημαντικά κτίρια της πόλης, όπως το δημαρχείο ή το κτίριο των συντεχνιών.

Η μεγαλύτερη πλατεία αποτελεί και το θέατρο για τα μεγάλα θρησκευτικά και πολιτιστικά δρώμενα της πόλης: λιτανεύσεις εικόνων και παραστάσεις των μυστηρίων που οργανώνονται από τις συντεχνίες, αλλά και αθλητικοί αγώνες όπως οι περίφημες ιπποδρομίες (palio) στη Σιέννα (Εικ. 33) και ακόμη η δημόσια τιμωρία των καταδίκων που για παραδειγματισμό πεδικλώνονται στον φάλαγγα στην πλατεία. Γι' αυτό και η κεντρική πλατεία των σημαντικών πόλεων αποκτά μεγάλες διαστάσεις, όπως η Piazza San Marco της Βενετίας, η Piazza della Signoria της Φλωρεντίας και το Campo της Σιέννας.

Η πληθυσμιακή και οικονομική αύξηση που παρατηρείται από τα μισά του 12ου αιώνα προκαλεί διεύρυνση των συνόρων της Ευρώπης προς τα ανατολικά (πέρα από τον Έλβα), αλλά και προς τα δυτικά με την ανάκτηση της Ισπανίας που κατείχαν οι Άραβες, και απαιτεί τη δημιουργία νέων πόλεων υπό την ηγεμονία της εκκλησίας, των φεουδαρχών ή των υφιστάμενων μεγαλύτερων ελεύθερων πόλεων της Ευρώπης. Αλλά δημιουργία νέων πόλεων κατά τον 13ο αιώνα έχου-

33. Πανηγύρι με
Ταυρομαχίες στο
Campo της Σιέννα

με και στον ήδη ανεπτυγμένο χώρο της Ευρώπης, όπως οι «bastides» στη νότια Γαλλία που δημιουργούνται από τις αντιμαχόμενες παρατάξεις του Εκατονταετούς Πολέμου, οι νέες πόλεις της Αγγλίας, ή οι φραγκικές πόλεις της Βόρειας Ιταλίας. Πολλές από αυτές τις πόλεις που χτίζονται από το μηδέν (ex novo), κάτω από συνθήκες ανάλογες με εκείνες που δημιούργησαν ορισμένες από τις νέες πόλεις της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ακολουθούν ένα ορθογώνιο σχέδιο ανάλογο με το τυπικό σχέδιο της ρωμαϊκής πόλης. Από τα πιο χαρακτηριστικά είναι το σχέδιο του Μονπαζιέ (Montpazier) που ιδρύθηκε το 1284 με διαστάσεις 180x360 μέτρα.

Ο Μεσαίωνας φτάνει στο απόγειο της ακμής του, στο χρυσό αιώνα του που είναι ο 13ος, με κορυφαίες επιτεύξεις στην ποίηση με τον Dante, στην αρχιτεκτονική με το γοτθικό ρυθμό και στην πολεοδομία με την ολοκλήρωση ενός δικτύου από πόλεις σε όλη την Ευρώπη το οποίο παραμένει μέχρι σήμερα ισχυρό και στο οποίο οφείλεται το υψηλό γόητρο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ευρώπη. Σε τέσσερα σημεία θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής πόλης. Είναι:

α. Η οργανική δομή της πόλης που δημιουργείται χωρίς προκαθορισμένο σχέδιο με την πυκνή παράθεση των κτιρίων τα οποία με την παρουσία και τις προσόψεις τους δίνουν ζωή και μορφοποιούν το δημόσιο χώρο.

β. Η πολυπλοκότητα του δημόσιου χώρου που προκύπτει από συγκρούσεις και συμβιβασμούς. Απόρροια είναι η ανάπτυξη μιας πολυκεντρικότητας όπως και η δημιουργία αυτόνομων γειτονιών.

γ. Ο κλειστός χαρακτήρας των πόλεων. Η κατασκευή νέων μεγαλύτερων τειχών είναι πολύ δαπανηρή υπόθεση και αυτό οδηγεί σε πύκνωση και ανάπτυξη σε ύψος.

δ. Η ενότητα μέσα από μια νέα αρχιτεκτονική αντίληψη που είναι ο γοτθικός ρυθμός.

Ίσως όμως το κυριότερο επίτευγμα του Μεσαίωνα είναι ο θεσμός των ελεύθερων πόλεων, δηλαδή μιας δημόσιας εξουσίας υπεράνω προσώπων όπως ο επίσκοπος ή ο πρίγκιπας. Είναι ατύχημα ότι αυτές οι ελεύθερες πόλεις απέτυχαν να δημιουργήσουν ευρύτερους συνασπισμούς και συσπειρώσεις όπως το απαιτούσαν οι νέες συνθήκες της παραγωγής και της αγοράς. Πιο επιτυχημένα παραδείγματα στην κατεύθυνση της συνένωσης (πριν τη βίαιη συνένωση που γίνεται αργότερα κάτω από μια κεντρική εξουσία) είναι αυτά των ελεύθερων πόλεων της Ολλανδίας και της Ελβετίας. Στην Ιταλία, αντίθετα, έχουμε συνεχείς συγκρούσεις ανάμεσα στις πόλεις-κράτη.

Ο Μεσαίωνας κλείνει με τη μεγάλη επιδημία της πανώλης του 1348-1350 η οποία θανάτωσε το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ευρώπης, ενώ στον αστικό πληθυσμό το ποσοστό είναι μεγαλύτερο, με πολλές πόλεις να χάνουν περισσότερο από το μισό πληθυσμό τους.

Είναι πολλές οι μεσαιωνικές πόλεις στον ευρωπαϊκό νότο και στο βορρά που θα άξιζε να παρουσιάσουμε σε εικόνες. Για οικονομία χώρου θα περιοριστούμε σε δύο, την Πίζα και τη Βενετία, ενώ κάποιες άλλες (Φλωρεντία, Παρίσι, Λονδίνο) θα παρουσιαστούν σχετικά με μεταγενέστερα στάδια της ανάπτυξής τους.

Η Βενετία χτίστηκε από πρόσφυγες που εγκατέλειψαν την Πάδουα (Padova) για να διαφύγουν από τις βαρβαρικές επιδρομές και εγκαταστάθηκαν στα νησάκια της λιμνοθάλασσας. Βάθυναν τα κανάλια και με τα προϊόντα των εκσκαφών επίχωσαν τις νησίδες. Βρήκαν νερό και ρίξαν τις αποχετεύσεις τους στα κανάλια που εξυγιαίνονται από το αλάτι, τον ήλιο και την παλίρροια. Ήδη από τον 11ο αι. η επικοινωνία γίνεται με γόνδολες που χρησιμοποιούν τα κανάλια. Η Πλατεία του Αγίου Μάρκου (Piazza San Marco), το κέντρο της πόλης, πρωτοδημιουργείται στο περιβόλι του Αγ. Μάρκου, ενώ η ανακατασκευή που δίνει στην εκκλησία τη σημερινή της μορφή και το πρώτο Campanile (Campanile) γίνονται τον 12ο αιώνα και το Ανάκτορο του Δόγη (Palazzo Ducale) χτίζεται το 1300. Με βάση την πόλη της Βενετίας δημιουργείται μια πανίσχυρη αυτοκρατορία που γίνεται πρώτη δύναμη στο εμπόριο και τις θαλάσσιες μεταφορές, φτάνει στην ακμή της ένα πληθυσμό 200.000 και επιβιώνει μέχρι τον 18ο αιώνα.

Η εμβληματική πλατεία του Αγίου Μάρκου (Εικ. 34) θεωρείται μια από τις

34. Βενετία, η Πλατεία του Αγίου Μάρκου

ωραιότερες πλατείες του κόσμου. Συναρθρώνεται από την piazza και την piazzetta με το Campanile να σημαδεύει την άρθρωση. Αναδεικνύει θαυμάσια την πρόσοψη του Αγ. Μάρκου ενώ το Palazzo Ducale σε συνδυασμό με τους δύο μνημειακούς κίονες δημιουργούν τη μοναδική σχέση της piazzetta με το θα-

**35. Η Δομή
του Δημόσιου Χώρου
της Βενετίας**

λάσσιο μέτωπο. Η πλατεία διατήρησε ζηλότυπα τη μορφή της μέσα στους αιώνες και οι επεμβάσεις που έγιναν από τον Sansovino και άλλους αρχιτέκτονες την περίοδο της Αναγέννησης δεν έθιξαν τα περιγράμματα της πλατείας.

Το σχέδιο της εικόνας 35 δείχνει τη συνολική δομή της πόλης. Αυτή, όπως αναφέρθηκε στα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής πόλης, συντίθεται από γειτονιές καθεμιά με την πλατεία της, όπου η εκκλησία και τα άλλα στοιχεία που την πλουτίζουν και την αναδεικνύουν σε κέντρο της τοπικής ζωής και χώρο ταύτισης για τους κατοίκους της γειτονιάς οι οποίοι αναπτύσσουν πολλές δραστηριότητες σ' αυτό το επίπεδο με τη scuola, ορχήστρα, χορωδία κ.λπ. (Εικ. 36). Όλα τα τοπικά κέντρα δένονται μεταξύ τους και με την πλατεία του Αγ. Μάρκου σαν κομπολόι με ένα μεγάλο πεζόδρομο.

Η Πίζα οφείλει την ανάπτυξή της στη στρατηγική θέση της πάνω στις εκβολές του Άρνου (Arno). Η δομή της πόλης είναι πυκνή και σχηματίζει ένα εκπληκτικό

τόξο με συνεχείς προσόψεις σπιτιών-πύργων πάνω στο ποτάμι που συγκροτούν τη συνολικότερη ενιαία θέα πριν από την Αναγέννηση. Οι προσόψεις χαρακτηρίζονται από τοξωτά ανοίγματα ανάμεσα σε φέροντες εγκάρσιους τοίχους που –σύμφωνα με κάποιους ερευνητές– τα πλάτη τους καθορίζονται από τις σειρές του

**36. Βενετία,
Η Πλατεία των Αγίων
Ιωάννη και Παύλου**

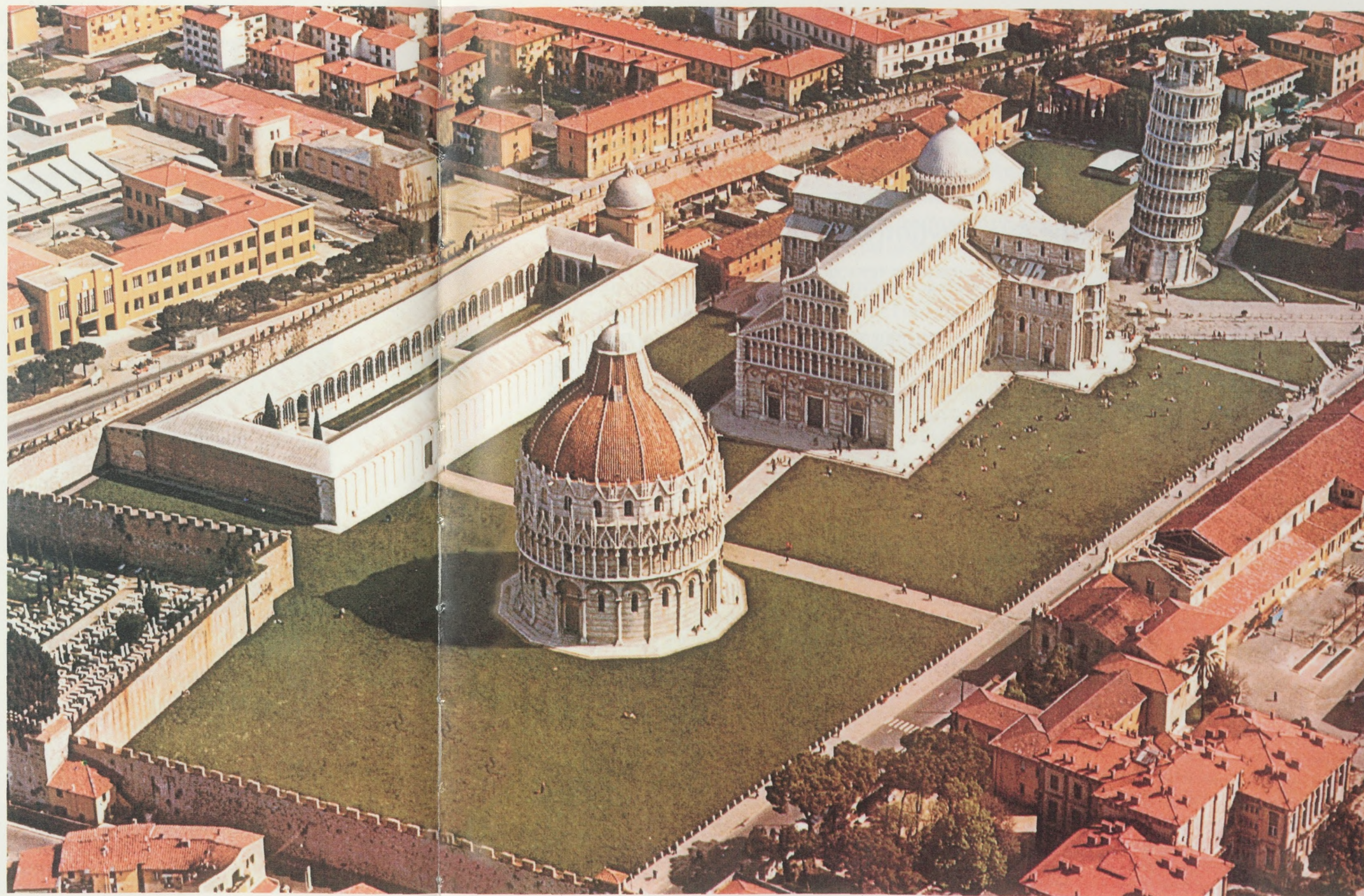
Fibonacci, του Πιζάνου μαθηματικού του 1200. Άλλη διασημότητα της πόλης στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα είναι ο Νικόλα Πιζάνο που δημιουργεί την πρώτη γνωστή αρχαιολογική συλλογή στην Ιταλία, πολύ πριν από το quattrocento (15ο αι.).

Στην επιδημία της πανώλης, η Πίζα χάνει τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της και εγκαταλείπεται το 1350. Το 1406 καταλαμβάνεται από τους Φλωρεντινούς οι οποίοι, όμως, δημιουργούν νέο μεγάλο λιμάνι στο Λιβόρνο.

Η Πίζα είναι βέβαια παγκόσμια γνωστή από το εκπληκτικό εκκλησιαστικό συγκρότημα που αναπτύσσεται τον 12ο αιώνα, δίπλα στη βορειοδυτική γωνία του τείχους, όπου υπήρχε άνετος ελεύθερος χώρος, σε αντίθεση με όλες τις μεσαιωνικές πόλεις που τοποθετούν τον καθεδρικό τους ναό στο κέντρο (Εικ. 37).

Ο Καθεδρικός Ναός (Duomo) αρχίζει να χτίζεται το 1063 και ολοκληρώνεται με τις μπρούτζινες πόρτες του το 1180. Το Βαπτιστήριο τελειώνει το 1152 και το Κωδωνοστάσιο (Campanile), πασίγνωστο σαν ο «Κεκλιμένος Πύργος της Πίζας», το 1173. Το 4ο κτίριο του συγκροτήματος είναι το Νεκροταφείο.

37. Πίζα, η Πλατεία του Duomo

6. Η Πόλη της Αναγέννησης και του Μπαρόκ

Ανάμεσα στον 13ο αιώνα που είναι ο αιώνας της τελείωσης της μεσαιωνικής πόλης και στην κλασική Αναγέννηση του 15ου-16ου αιώνα μεσολαβεί, το 1348-1350, η μεγάλη επιδημία της πανώλης που πήρε το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ευρώπης και ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό του αστικού πληθυσμού (η Φλωρεντία έχασε τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της). Αυτό βοηθάει σε μια σχηματοποίηση: ένας παλιός κόσμος έσβησε και ένας καινούριος κόσμος ξεκινάει από *tabula rasa*.

Όμως αυτή η σχηματοποίηση δεν ανταποκρίνεται καθόλου στην αλήθεια. Πολλοί από τους θεσμούς του Μεσαίωνα (εκκλησία, συντεχνίες) επιβίωσαν κατά την περίοδο της Αναγέννησης με κάποια εσωτερική ανανέωση, και η λεγόμενη αναγεννησιακή πόλη χτίστηκε πάνω στο πολεοδομικό σώμα της μεσαιωνικής πόλης με μεσαιωνικές συντεχνίες. Η Αναγέννηση πραγματοποιεί μια σειρά από επεμβάσεις στη μεσαιωνική πόλη με σκοπό να βάλει τάξη στον υφιστάμενο χώρο και να τον επενδύσει με το δικό της μορφολογικό λεξιλόγιο, εγκαθιστώντας όμως ένα διάλογο με τα υφιστάμενα στοιχεία (Φλωρεντία). Όμως, η αισθητική ανανέωση που φέρνει η Αναγέννηση και που πυροδοτείται από την ανακάλυψη των κλασικών συγγραφέων και την ανασκαφή της αρχαίας Ρώμης, δεν πρέπει να μας εμποδίζουν να δούμε κάτω από τα επιφανόμενα.

Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση μετά τη μεγάλη επιδημία θυμίζει μεταπολεμική περίοδο. Ο πληθυσμός των πόλεων δεν επαρκεί πια για να γεμίσει τα τείχη των πόλεων που είχαν χτιστεί στην προηγούμενη περίοδο. Υπάρχει γενικευμένη οικονομική κρίση. Οι τιμές των γεωργικών προϊόντων πέφτουν, τα χέρια τεχνιτών και εργατών σπανίζουν. Παρατηρούνται σε πολλές πόλεις εργατικές εξεγέρσεις (τέλος 14ου αι.) Όλα αυτά δίνουν την ευκαιρία στις εξουσίες να περιορίσουν τις πολιτικές ελευθερίες.

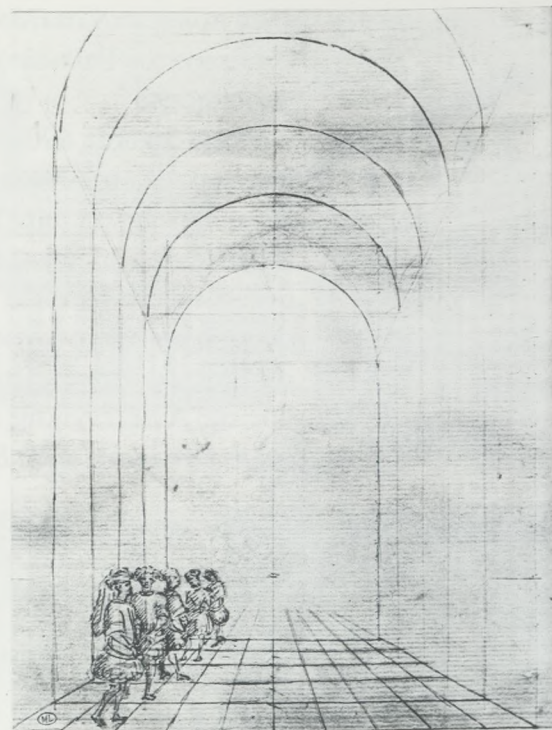
Επιδίωξη των εξουσιών είναι η συγκέντρωση δύναμης που ελέγχει τους στρατούς, τους εμπορικούς δρόμους, τη συσσώρευση κεφαλαίου με την επιβολή ενός στυγνού καπιταλισμού. Ένας νέος δυναμισμός εκτοξεύει στην πολιτική σκηνή τα πιο αδίστακτα και φιλόδοξα στοιχεία και προσωποποιείται κατά κανόνα όχι από τις παλιότερες οικογένειες των ευγενών αλλά από την επιχειρηματική τάξη. Ο νέος τύπος του άρχοντα συγκεντρώνει, ασκεί αλλά και επιδεικνύει τη δύναμή του με στρατιωτικά, οικονομικά αλλά και καλλιτεχνικά μέσα. Παράδειγμα οι Μέδικοι που, εκτός από την απόλυτη επιβολή τους στην πόλη τους, έδωσαν 2 πάπες, μια δεκάδα καρδινάλιους και 2 βασίλισσες της Γαλλίας.

Παράλληλα, παρατηρείται μια ηθική έκπτωση με τον περιορισμό των ελεύθερων (μεσαιωνικών) πανεπιστημίων, το ξεπούλημα από την εκκλησία αξιωμάτων και συχωροχαρτιών, την εξάπλωση των τυχερών παιχνιδιών και της μαγείας.

Η γενική αναταραχή που επικρατεί δίνει το πρόσχημα στις κεντρικές εξουσίες –το παπάτο και τις γερμανικές δυναστείες που φέρουν το όνομα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας– να παρεμβαίνουν ενεργότερα στα τοπικά πράγματα.

Όμως μέσα σ' αυτό το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον οι λόγιοι και οι καλλιτέχνες εγκαινιάζουν το προσκήνιο του νέου κόσμου. Ο Πετράρχης, μεγάλος ταξιδευτής, συναρπάζει με τις εκπληκτικές περιγραφές του της φύσης και των πόλεων. Μιλώντας για την πλατεία του Αγ. Μάρκου στη Βενετία, δίνει τον τέλειο ορισμό του δημόσιου χώρου, όταν μιλάει για τα πλήθη που συρρέουν στην πλατεία ή κρέμονται από τα παράθυρα και απλά χαίρονται το γεγονός ότι βρίσκονται εκεί.

Οι εικαστικοί καλλιτέχνες αποκτούν λόγο στα δημόσια πράγματα. Ο Giotto και ο Ghiberti στη Φλωρεντία, ο Duccio και ο Lorenzetti στη Σιέννα, ο Van Ayck και ο Memling στη Βρυξή, ο Dürer στη Νυρεμβέργη. Με τα αστικά τοπία τους οργανώνουν την αντίληψη και το θέαμα του κόσμου, φιλοσοφικά, θεολογικά, τελετουργικά, σκηνικά. Το νέο εργαλείο για την οργάνωση της αντίληψης του κόσμου είναι η προοπτική (Εικ. 38). Εμφανίζεται πρώτα δειλά στο φόντο των πορτραίτων, μετά οργανώνει τον κύριο χώρο ενός σύνθετου πίνακα, εμφανίζει την εικόνα μιας

38. Σχέδιο του Ant. Pisanello, Πρώτο Μισό 15ου αι.

νέας πόλης στα σκηνικά του θεάτρου (Serlio, Scamozzi στα σκηνικά του Teatro Olimpico του Palladio) (Εικ. 39). Ο κόσμος οργανώνεται με κέντρο τον άνθρωπο-παρατηρητή.

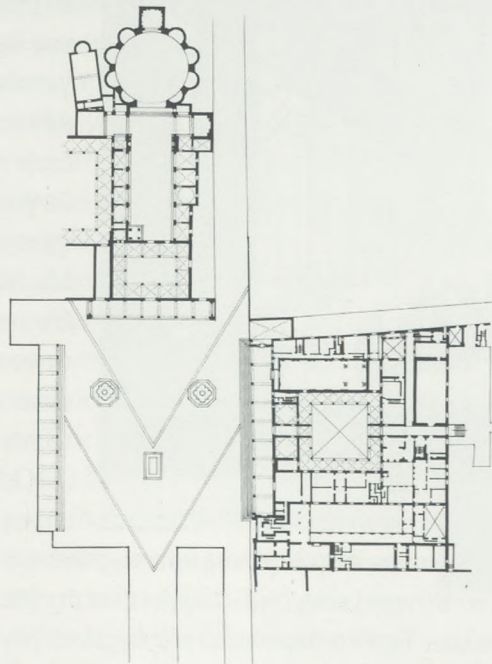
Η πιο πρώιμη άνθιση της Αναγέννησης στην αρχιτεκτονική και στην πολεοδομία εμφανίζεται στη Φλωρεντία του quattrocento (15ος αι.). Καλλιτέχνες όπως ο Brunelleschi, ο Ghiberti, ο Donatello, ο Masaccio συνεργάζονται για να συντάξουν τις κατευθύνσεις μιας νέας αρχιτεκτονικής που είναι: δομική και μετρική αυστηρότητα στην οποία υποτάσσονται οι διακοσμητικές πολυμορφίες, προοπτική, συμμετρία και χρήση κλασικών μορφών που τώρα πια, στη Ρώμη, αποτυπώνονται από το πρωτότυπο. Παρών στη Φλωρεντία από το 1436 είναι ο μεγάλος θεωρητικός της Αναγέννησης ο Leon Batista Alberti, ο οποίος, το 1452, εκδίδει το περίφημο έργο του *De Re Edificatoria*. Ο Alberti προτείνει ένα πλήρες σύστημα αρχι-

**39. Προοπτικό
Σκηνικό
του Scamozzi
στο Teatro Olimpico**

40. Η Πλατεία
της Santissima
Annunziata,
Φλωρεντία

41. Φλωρεντία,
Palazzo Uffizi

στα κτίρια που σχεδίασε σε κομβικά σημεία της Φλωρεντίας και που πολλά ολοκληρώθηκαν μετά το θάνατό του, δημιουργεί ένα πρότυπο που εξαπλώνεται γρήγορα σε όλη την Ιταλία. Το νέο θεματολόγιο της Αναγέννησης θα αποκτήσει παγκόσμια ισχύ και δεν θα αμφισβητηθεί για τα επόμενα 400 χρόνια.

τεκτονικού σχεδιασμού, όμως, στο επίπεδο της πόλης εμφανίζεται συνετός, αποφεύγει τη βίαιη επιβολή ενός γεωμετρικού καταναγκασμού και επιδιώκει την εναρμόνιση των επιμέρους επεμβάσεων στο υφιστάμενο περιβάλλον και το χώρο της πόλης.

Καταλυτικά για την επικράτηση των νέων ιδεών στη Φλωρεντία είναι τα 100 χρόνια που χρειάστηκαν για την κατασκευή του Καθεδρικού Ναού (Duomo). Ήδη το 1358 γίνεται ένας διαγωνισμός για τον τύπο των παραστάδων του ναού! Το 1418 γίνεται ο διαγωνισμός για τον τρούλλο με προδιαγραφές για ένα ψηλό τύμπανο προκειμένου ο τρούλλος να δεσπόζει στην πόλη (αισθητικά, όχι θεολογικά-συμβολικά). Τον διαγωνισμό τον κερδίζει ο Brunelleschi και το 1438 ολοκληρώνεται ο τρούλλος που πραγματικά συναιρεί όλη τη Φλωρεντία «όπως το μπουμπούκι στη στεφάνη ενός άνθους».

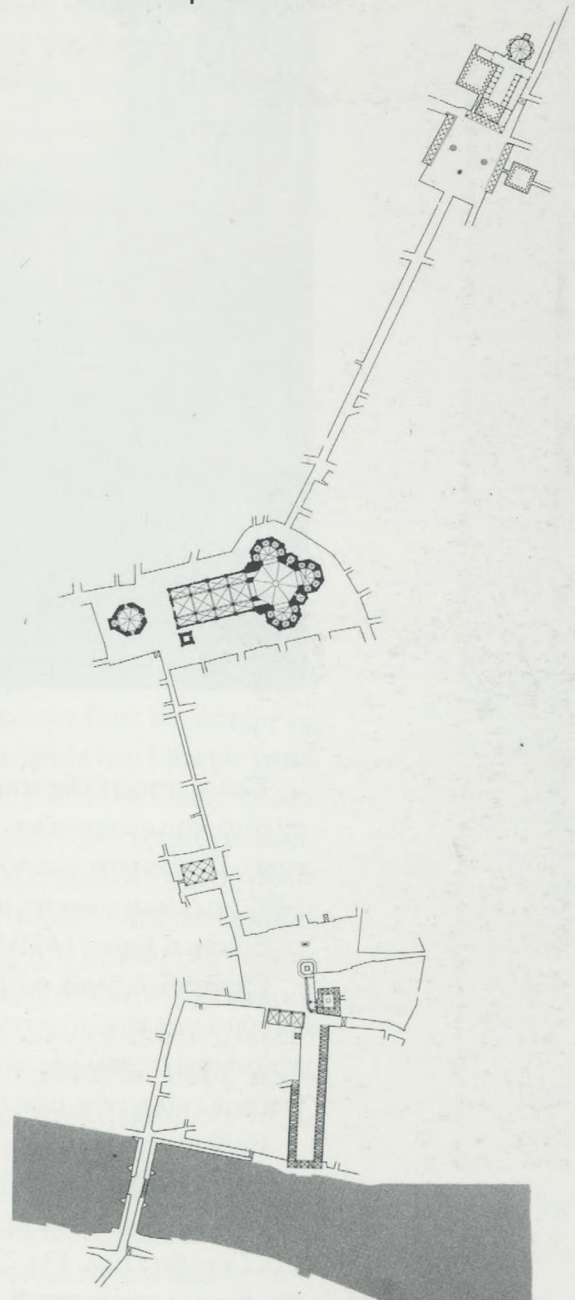
Ο Brunelleschi, με τη συνεπή εφαρμογή των νέων αρχών

Χαρακτηριστικό για την επιρροή του Brunelleschi, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο η Αναγέννηση επεμβαίνει σημειακά στο σώμα της μεσαιωνικής πόλης είναι το παράδειγμα της πλατείας της Santissima Annunziata (Εικ. 40). Πρώτο από τα κτίρια της πλατείας κατασκευάζεται το 1427 από τον Brunelleschi το Παιδικό Νοσοκομείο (Ospedale degli Innocenti) στα δεξιά της γκαβούρας, με την χαρακτηριστική αναγεννησιακή τοξοστοιχία. Το 1454, ο Michelozzo, αναμορφώνοντας την εκκλησία στο κέντρο, θα της προσθέσει στην πρόσοψη επί της πλατείας μια τοξοστοιχία όμοια με εκείνη του Brunelleschi. Και, τέλος, το 1516 δηλαδή ενενήντα χρόνια μετά το Νοσοκομείο του Brunelleschi, ο Antonio da Sangallo, ένας από τους πιο επιτυχημένους αρχιτέκτονες της εποχής του, ο οποίος ανέλαβε να σχεδιάσει το κτίριο στα αριστερά της εικόνας, παίρνει τη μεγάλη απόφαση να επαναλάβει την πρόσοψη του Brunelleschi. Εκπληκτικό παράδειγμα διαχρονικής ενότητας στην αρχιτεκτονική της πόλης!

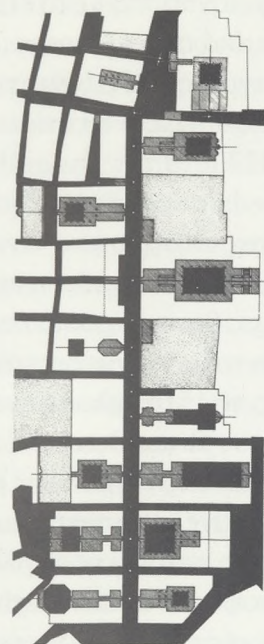
Επίσης χαρακτηριστικό για τον τρόπο με τον οποίο η Αναγέννηση αντιλαμβάνεται την αρχιτεκτονική της πόλης είναι το Palazzo Uffizi (Μέγαρο Γραφείων) που, με παραγγελία του Cosimo dei Medici, πραγματοποιεί ο Giorgio Vasari, τον 16ο πια αιώνα (1560-1580). Το συγκρότημα ξεκινάει με μια καδραρισμένη θέα, που δίνει η τοξοστοιχία προς τον Άρνο, δημιουργεί ένα επιμήκη δημόσιο χώρο εκπληκτικό σε ρυθμό, αναλογίες και μορφές, και τονίζει την τερματική προοπτική προς την Piazza della Signoria, το Palazzo Vecchio με τον πύργο του, τον Δαβίδ του Μιχαηλάγγελου (Εικ. 41).

Η επόμενη εικόνα (Εικ. 42) δείχνει πώς η αναγεννησιακή επέμβαση στη Φλωρεντία αποκαθιστά, με την ευθυγράμμιση των συνδετικών δρόμων την ενότητα ανάμεσα στο σύνολο που συνθέτουν ποτάμι-Uffizi-Signoria, την Piazza del Duomo και την Piazza della Santissima Annunziata.

42. Φλωρεντία, Σύνδεση των 3 Κύριων Πλατειών

43.Γένοβα, Strada Nuova

Όμως, στο τέλος του 15ου αιώνα έχουμε και το πρώτο συνολικό πολεοδομικό σχέδιο που εκπονείται με ευθύγραμμους δρόμους, κατά το αναγεννησιακό πρότυπο. Πρόκειται για το σχέδιο επέκτασης της Ferrara που πραγματοποιείται το 1492 και είναι γνωστή με το όνομα «addizione ercolea» από τον Δούκα της Ferrara Ercole d'Este (1471-1505).

Επεμβάσεις για το μπόλιασμα του σώματος της μεσαιωνικής πόλης με το νέο πνεύμα για την αρχιτεκτονική της πόλης που εισάγει η Αναγέννηση πραγματοποιούνται σε πολλές πόλεις της Ιταλίας, ιδιαίτερα για την αναμόρφωση πλατειών και την ευθυγράμμιση δρόμων.

Εμβληματική είναι η μεγαλοφυής επέμβαση του Μιχαηλάγγελου στην Πλατεία του Καπιτωλίου της Ρώμης (Piazza del Campidoglio) για την οποία θα μιλήσουμε αργότερα. Αλλά επίσης πολύ σημαντική είναι η ανακατασκευή της Strada Nuova στη Γένοβα (Εικ. 43). Σχεδιάστηκε το 1550 από τον αρχιτέκτονα Galeazzo Alessi και εκτελέστηκε στο διάστημα 1558-1570. Εκτός από την ευθυγράμμιση του δρό-

μου, περιέλαβε την κατασκευή μιας σειράς από μέγαρα (palazzi) σε ίσες αποστάσεις και με κοινό ύψος αλλά με διαφορετική αρχιτεκτονική το καθένα. Με τα εσωτερικά τους περιστύλια δημιουργούν κάθετες προεκτάσεις της Strada Nuova, δεξιά και αριστερά. Κατά τον Giorgio Vasari «σε ολόκληρη την Ιταλία δεν υπήρχε πιο υπέροχος δρόμος!».

Με τις δυνατότητες που παρέχει η τυπογραφία, κυκλοφορούν μετά το 1550 ένα πλήθος απεικονίσεων του αστικού τοπίου και ο κόσμος συνηθίζει στη συνθετική σύλληψη του τοπίου της πόλης που πραγματοποιείται με όργανο την προοπτική. Όμως στον πραγματικό κόσμο, η εφαρμογή του αναγεννησιακού οράματος συναντά μεγάλες δυσχέρειες που οφείλονται στις αντιστάσεις της υφιστάμενης δομής της πόλης και στην αδράνεια των διοικήσεων.

Μεγαλύτερη αντίσταση στην εισαγωγή των μορφών της Αναγέννησης φέρνει η Βενετία η οποία όμως, τελικά, επιτρέπει στον Sansovino να αναμορφώσει τις όψεις των κτιρίων γύρω στην πλατεία του Αγίου Μάρκου – διατηρώντας όμως αυστηρά τα γοτθικά περιγράμματα, με εξαίρεση τη νότια πλευρά της οποίας η οικοδομική γραμμή υποχώρησε λίγο για να ελευθερώσει εντελώς τον όγκο του Campanile – και να σχεδιάσει τη βιβλιοθήκη που φέρει το όνομά του (Biblioteca Sansovina), ενώ ο Scamozzi σχεδιάζει τις Procuratie Nuove.

Πολλοί συγγραφείς και καλλιτέχνες που δεν ικανοποιούνται με τη συνετή και ισορροπημένη προσέγγιση του Alberti, αφήνουν τη φαντασία τους ελεύθερη να συνθέσει την ιδανική πόλη. Από τις πιο γνωστές είναι η Sforzinda του Filarete (από τους Sforza του Μιλάνου που είναι πάτρωνες του Filarete). Σ' αυτή, όπως και σε πολλές άλλες ιδανικές πόλεις, χαρακτηριστικό είναι το περίκεντρο σχήμα για προφανείς λόγους: εξασφαλίζει απόλυτη συμμετρία, ενότητα, ισότητα στη σχέση όλων των μερών προς το κέντρο που συμβολίζει το υπέρτατο αγαθό, δυνατότητα υποδιάρθρωσης σε όμοιες μικρότερες κοινότητες. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τις ουτοπίες για να κρίνουν με πικρία την πραγματικότητα. Ένας απ' αυτούς ο Campanella, συντάκτης της *La Città del Sole* (Η Πόλη του Ήλιου), περνάει τη ζωή του από φυλακή σε φυλακή για να καταλήξει, σε μεγάλη ηλικία, στο Παρίσι, όπου αφιερώνει το έργο του στο νεογέννητο Λουδοβίκο ΙΔ' ο οποίος, κατά σύμπτωση, θα γίνει ο Βασιλιάς Ήλιος.

Οι προτάσεις ιδανικών πόλεων δεν ευτύχησαν να πραγματοποιηθούν, παρεκτός στο μέτρο που υιοθετήθηκαν από στρατηγούς και στρατιωτικούς μηχανικούς για το σχεδιασμό οχυρών πόλεων, λόγω του προφανούς αμυντικού πλεονεκτήματος που πρόσφερε το σχήμα τους. Από τα ελάχιστα παραδείγματα εφαρμοσμένης ιδανικής

πόλης είναι η Palmanova (1593, Εικ. 44) και, πιο απρόσμενη περίπτωση, το Gram-michele στη Σικελία που σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Fra Michele da Ferla με εντολή του Πρίγκιπα Carlo Maria Carafa-Branchiforte και χτίστηκε το 1693.

Τελικά, την ικανότητα να επιβάλει τις νέες ιδέες για την πόλη και ειδικότερα τους μεγάλους προοπτικούς άξονες θα επιδείξει το Μπαρόκ, έχοντας πίσω του τη δύναμη των νέων απολυταρχικών κεντρικών εξουσιών, οι οποίες θα το στηρίξουν και θα το χρησιμοποιήσουν για να εκφραστούν.

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης εντείνεται η αντιπαλότητα ανάμεσα στη δημοτική και στην κεντρική εξουσία, βασιλική ή παπική. Ήδη από το Μεσαίωνα, παράλληλα με την ελεύθερη πόλη αναπτύχθηκαν οι πρώτες βασιλικές εξουσίες, τα πρώτα βασίλεια -εθνικά κράτη της Ευρώπης, ενώ ο Πάπας ασκεί ακόμη την επιρροή του από την έδρα του στην Avignon (14ος αι.). Οι νέοι βασιλιάδες, καταλαμβάνουν σταδιακά το χώρο των φεουδαρχών.

Πολλές ελεύθερες πόλεις προσχωρούν εθελοντικά στη βασιλική εξουσία με αντάλλαγμα την ασφάλειά τους, αλλά και για να απαλλαγούν από πολλά επαχθή και δαπανηρά καθήκοντα. Απαλλάσσονται από την ανάγκη να διατηρούν στρατό ή και να υπηρετούν στα διάφορα αξιώματα της διακυβέρνησης, αφού τη διακυβέρ-

νηση αναλαμβάνει τώρα μια νέα γραφειοκρατία για λογαριασμό του ευρύτερου κράτους. Το κράτος γίνεται συγκεντρωτικό και απρόσωπο αφού όλα κατευθύνονται από την πρωτεύουσα. Παράλληλα, δημιουργούνται στην πόλη νέες ανάγκες για κτίρια γραφείων και αρχείων της νέας γραφειοκρατίας, δικαστηρίων κ.λπ.

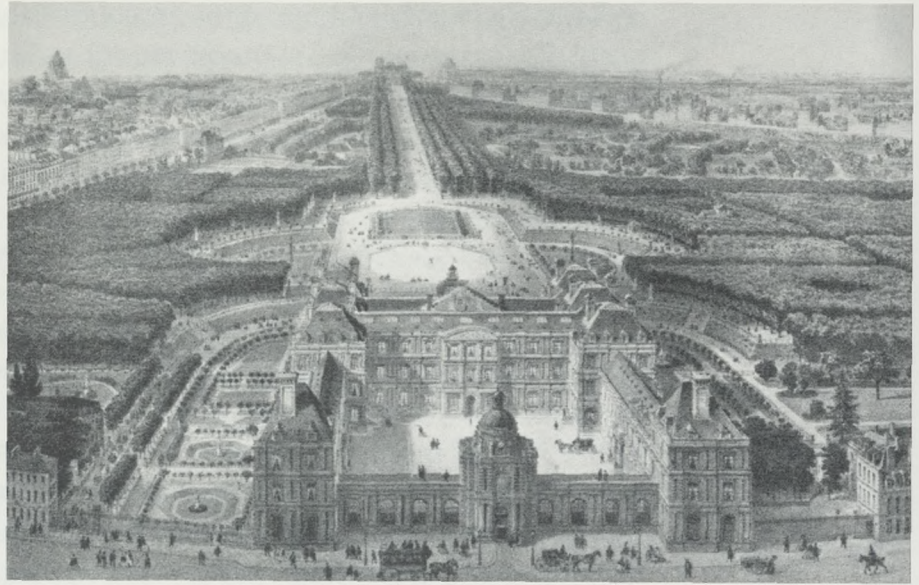
Ανάμεσα στις νέες πρωτεύουσες της ύστερης Αναγέννησης και του Μπαρόκ ξεχωρίζουν και μεγαλώνουν σε μέγεθος που υπερβαίνουν σημαντικά εκείνα των ελεύθερων πόλεων, το Λονδίνο, το Παρίσι, η Νεάπολη, το Μιλάνο, το Παλέρμο, η Ρώμη (έδρα της παπικής εξουσίας), η Λισαβόνα.

Κύριο μέσο επιβολής της εξουσίας είναι βέβαια η στρατιωτική ισχύς. Πολλές πόλεις προσλαμβάνουν για την άμυνά τους επαγ-

44. Palmanova,
Γενική Άποψη

γελματίες πολέμαρχους οι οποίοι, συχνά, γίνονται τύραννοι. Οι οχυρώσεις είναι τώρα πολύ πιο εξελιγμένες, ιδιαίτερα μετά την εφεύρεση του κανονιού, καταλαμβάνουν τεράστια έκταση, είναι μόνιμες λόγω υψηλού κόστους και επηρεάζουν το σχεδιασμό της πόλης. Οι οχυρωματικοί μηχανικοί γίνονται πολεοδόμοι. Οι πόλεις σπάνια επεκτείνονται, αφού αυτό θα απαιτούσε νέα δαπανηρά τείχη, με συνέπεια η δόμηση να πυκνώνει και να ανεβαίνουν οι τιμές της γης.

45. Παρίσι, Ανάκτορο και Κήποι του Λουξεμβούργου

Η στρατιωτική παρουσία στην πόλη-πρωτεύουσα του Μπαρόκ είναι καθοριστική και επιβάλλει το οικοδομικό της πρόγραμμα: στρατώνες, πεδία ασκήσεων (champs de Mars), λεωφόροι για παρελάσεις. Και γύρω στους στρατώνες, χώροι για τα επαγγέλματα που εξυπηρετούν το στρατό, ραφτάδες, πόρνες κ.ά.

Ιδεολογία της νέας πόλης του Μπαρόκ είναι η ιδεολογία της δύναμης. Και αυτή υπαγορεύει μεγέθυνση του χώρου και μεγάλες προοπτικές. Δεν είναι πια η οργανική προσθήκη κυττάρων που δημιουργεί το πλέγμα των δρόμων, αλλά η γεωμετρία των δρόμων καθορίζει τη θέση και το περίγραμμα των κτιρίων. Είναι όμως αλήθεια ότι για μεγάλο ακόμη διάστημα, οι δύο αντιλήψεις θα συνυπάρχουν, μέσα και έξω, αντίστοιχα, από την επίσημη περιοχή της πόλης.

Η γεωμετρία του συστήματος των δρόμων επιβάλλεται με επεμβάσεις σε κλίμακα πρωτόγνωρη για την πόλη, συχνά με βάση τα σχέδια κάποιου από τους μεγάλους καλλιτέχνες της εποχής ο οποίος, με εντολή του βασιλιά, αναλαμβάνει να εφαρμόσει το όραμά του για την ιδανική πόλη. Το όραμα έχει πάντα σχέση με τη δημιουργία επιβλητικών προοπτικών εικόνων κατά μήκος μεγάλων ευθύγραμμων λεωφόρων (Εικ. 45).

Στο σημαντικότερο σημείο σύγκλισης των λεωφόρων, βρίσκεται το ανάκτορο του βασιλιά που με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται συμβολικά ως η έδρα της κεντρικής εξουσίας. Κατά κανόνα, το ανάκτορο είναι ολόκληρος κόσμος. Εκτείνεται

οριζόντια, και μαζί με τους κήπους του καταλαμβάνει μια τεράστια έκταση και επηρεάζει αποφασιστικά τη μορφή της πόλης. Το βασιλικό παράδειγμα προσπαθούν να μιμηθούν οι μεγάλοι ευγενείς οι οποίοι αναδεικνύονται με την κατασκευή μεγαλοπρεπών κατοικιών (*hotels particuliers*) σε επίκαιρα σημεία της πόλης.

Η σύγκλιση των λεωφόρων οδηγεί σταδιακά στη δημιουργία αστεροειδών διασταυρώσεων όπου μπορεί να συναντιούνται 6, 8 ή 12 λεωφόροι. Ενίοτε το αστεροειδές της κεντρικής συνάντησης των δρόμων συνδυάζεται με το αστεροειδές περιγράμμα της πόλης που καθορίζουν τα οχυρωματικά έργα.

Το οικοδομικό πρόγραμμα της πόλης εμπλουτίζεται από τις χρήσεις γης που αφορούν στην ψυχαγωγία και καθοδηγούνται από μια ελίτ της καλής κοινωνίας που θεωρεί ότι βασικός σκοπός της πόλης είναι να υπηρετεί τη διασκέδαση. Η σύνθεση αυτής της ελίτ περιλαμβάνει την αστική αριστοκρατία που περιστρέφεται γύρω στη βασιλική αυλή, μεγαλογαιοκτήμονες, όπως στην Αγγλία, οι οποίοι επισκέπτονται περιοδικά την πόλη και θέλουν να διασκεδάσουν, αλλά και τους εύπορους επιχειρηματίες-αστούς που αναλαμβάνουν να οργανώσουν τις μεγάλες γιορτές-πανηγύρια στα οποία οι άρχοντες συγκατατίθενται να συνδιασκεδάσουν με τον απλό λαό.

Πρωτοποριακό ρόλο στις εγκαταστάσεις της υπαίθριας αναψυχής έπαιξε το *Cours la Reine* που δημιουργείται στο Παρίσι στις αρχές του 17ου αι. από τη βασίλισσα Μαρία των Μεδίκων και για το οποίο θα μιλήσουμε αναλυτικότερα στην παρουσίαση του Παρισιού. Το παράδειγμα του *Cours la Reine* βρίσκει γρήγορα μιμητές σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης. Στο Λονδίνο πραγματοποιείται ένα μεγάλο σύστημα πάρκων τα οποία στην αρχή ακολουθούν το γαλλικό, γεωμετρικό, πρότυπο σχεδιασμού και, μεταγενέστερα, αναδεικνύουν το δικό τους ιδιαίτερο χαρακτήρα του φυσικού πάρκου. Τα πάρκα είναι ο τόπος όπου οργανώνονται μεγάλες γιορτές με συμμετοχή του βασιλιά, της αριστοκρατίας και του λαού, γιορτές για τις οποίες γράφτηκαν και τα γνωστά μουσικά αριστουργήματα του *Händel*. Μέσα στα πάρκα δημιουργούνται και ειδικά κέντρα ψυχαγωγίας όπως η περίφημη *Rotunda* στο *Ranelagh*. Το Βερολίνο πλουτίζεται και αυτό με τη λεωφόρο *Unter den Linden* η οποία ενώνει το κέντρο της πόλης με το *Tier Garten* το οποίο αποτελούσε κυνηγετική περιοχή για τους εκλέκτορες του Βρανδεμβούργου.

Τέλος, τον 18ο αιώνα αρχίζει και η μόδα των *Spa* (λουτροπόλεων) στα οποία βάζει τη σφραγίδα του το έργο των *John Wood*, πατέρα και γιού, στο *Bath*, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί η απουσία δημόσιων λουτρών από τις πόλεις. Αλλά, η διασκέδαση συνδυάζεται και με τον πολιτισμό που αρχίζει να υπηρετείται από ειδι-

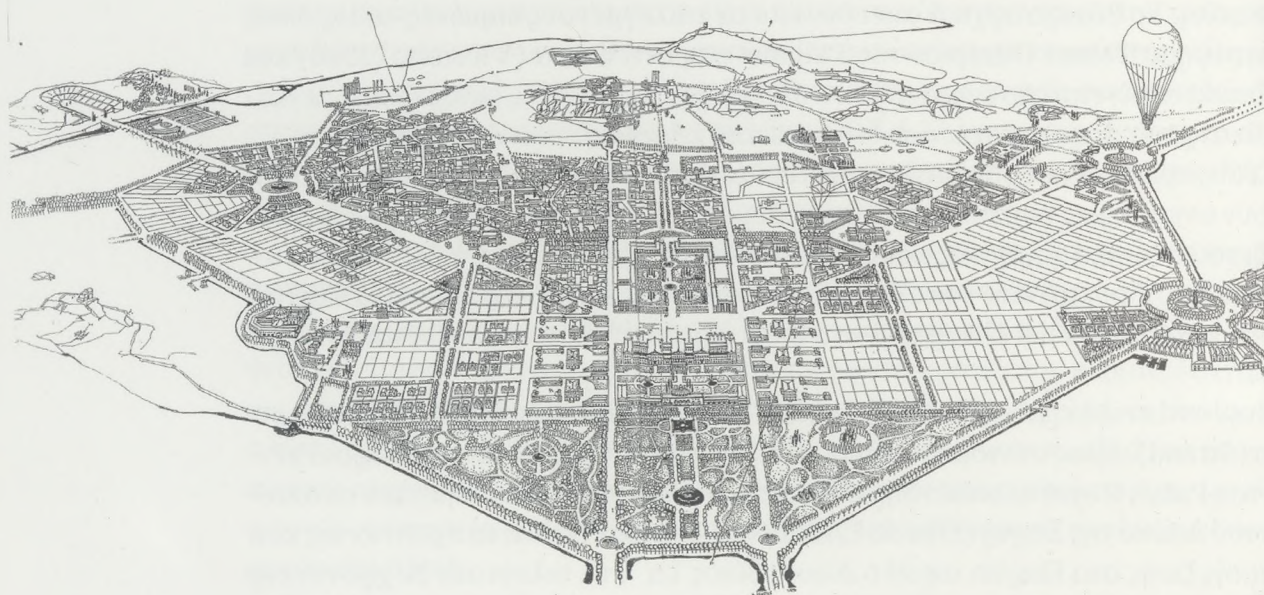
κές εγκαταστάσεις όπως θέατρα και μουσεία τα οποία, αρχικά, στεγάζονταν μέσα στα βασιλικά ανάκτορα και τώρα αυτονομούνται σε ξεχωριστά κτίρια μέσα στην πόλη. Το θέατρο αρχικά απευθύνεται σε επιλεγμένους θαμώνες -μέλη, όπως το περίφημο Teatro Olimpico του Palladio στη Βιτσέντσα (Vicenza) (1580) και σταδιακά ανοίγεται στο ευρύτερο κοινό το οποίο, παράλληλα, διασκεδάζει με λαϊκές θεατρικές παραστάσεις που δίνονται από κάποια άμαξα-άρμα Θέσπιδος.

Στους πολιτισμικούς θεσμούς ανήκουν και οι ακαδημίες οι οποίες αρχικά αποτελούν ανεπίσημες συσπειρώσεις διανοουμένων και καλλιτεχνών και, βαθμιαία, υιοθετούνται από χορηγούς και θεσμοποιούνται. Πρώτη είναι η Academia Fiorentina που ιδρύεται από τον Cosimo A', Δούκα της Τοσκάνης και ακολουθείται από την Academia del Disegno που ο ίδιος δημιουργεί με υπόδειξη του Giorgio Vasari.

Στην ανάπτυξη εμπορικών δρόμων και εμπορικών κέντρων προηγείται το Λονδίνο (Strand), όμως σύντομα παίρνει το πάνω χέρι το Παρίσι με το εμπορικό κέντρο του Palais Royal το οποίο δημιουργείται στον μεγάλο πίσω κήπο του ανακτόρου του Δούκα της Σαρτρ (Duc de Chartres), ο οποίος έχει και τα πρωτεία της κοινωνικής ζωής στο Παρίσι αφού ο Λουδοβίκος ΙΔ', τα τελευταία 20 χρόνια της ζωής του δεν μετακινείται από τις Βερσαλίες. Το εμπορικό κέντρο του Palais Royal έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σαν δημόσιος χώρος και θα το ξαναδούμε στην παρουσίαση του Παρισιού. Σε σημαντικό θεσμό στη ζωή της πόλης εξελίσσονται και τα καφενεία (cafés στο Παρίσι, coffee houses στο Λονδίνο) τα οποία αποτελούν τόπους συγκέντρωσης διανοουμένων, καλλιτεχνών, πολιτικών.

Στα θετικά του οικοδομικού προγράμματος της πόλης του Μπαρόκ εγγράφεται το πρότυπο της πλατείας κατοικίας. Ξεκινάει το 1604 με την Place Royale (κατόπιν Place des Vosges), δημιούργημα του Ερρίκου Δ', και, αργότερα παίρνει μεγάλη ανάπτυξη στο Λονδίνο. Όμως, η πλατεία κατοικίας (residential square) με πράσινο στη μέση για αποκλειστική χρήση των σπιτιών της πλατείας, εξελίσσεται σε τόπο κατοικίας για τις ανώτερες τάξεις. Οι περιοχές κατοικίας της λαϊκής τάξης στριμώχνονται στα κατάλοιπα που η σχεδιασμένη πόλη του Μπαρόκ αφήνει μετά την ανάπτυξη των δρόμων, των πάρκων, των δημόσιων κτιρίων.

Με όσα συνοπτικά αναφέρθηκαν παραπάνω ολοκληρώνεται η περιπέτεια του προοπτικού σχεδιασμού των πόλεων στο κατώφλι του Διαφωτισμού (μέσα 18ου αι.). Όμως ενώ ο Διαφωτισμός, οι Εγκυκλοπαιδιστές, το «Κοινωνικό Συμβόλαιο» του J.J. Rousseau εισάγουν μια ριζική αμφισβήτηση της απολυταρχικής ιδεολογίας η οποία αποτελεί το υπόβαθρο της πόλης του Μπαρόκ, η νέα ιδεολογία δεν

**46. Η Αθήνα
του Σχεδίου Κλεάν-
θη-Schaubert**

καταφέρει να δημιουργήσει μια νέα τομή στη μορφή της πόλης και, ιδιαίτερα του δημόσιου χώρου της. Η επίσημη αρχιτεκτονική και η πολεοδομία παραμένουν ουσιαστικά αναλλοίωτες για ένα ακόμη αιώνα που είναι η περίοδος του Νεοκλασικισμού.

Βέβαια, είναι γεγονός ότι η πίστη στις αρχές της ελευθερίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και του ορθολογισμού που φέρνει ο Διαφωτισμός αποτελούν ιδεολογήματα τα οποία έχουν τις καταβολές τους και παραπέμπουν στην ελληνική σκέψη. Γι' αυτό και ο Νεοκλασικισμός, χωρίς να αλλάζει ριζικά τη δομή της πόλης, σημειώνει μια στροφή προς λιτότερες μορφές που υπηρετούνται καλύτερα από το ελληνικό κλασικό λεξιλόγιο παρά το λεξιλόγιο του Μπαρόκ που εμπνέεται από την αρχαία Ρώμη. Όμως, η Ελληνική Αναβίωση στην Αγγλία δεν θα κρατήσει την αποκλειστικότητα για πολύ καιρό. Θα την ακολουθήσει η Γοτθική Αναβίωση και άλλες αναπολήσεις μακρινών εποχών και τόπων που οδηγούν στον Εκλεκτικισμό. Το ίδιο συμβαίνει και με το Μόναχο του Λουδοβίκου Α' και του αρχιτέκτονά του Leo von Klenze. Η αντίληψη της πόλης-μουσείου θα κάνει, προς χάρη τής παιδείας, σημαντικές παραχωρήσεις στον Εκλεκτικισμό.

Αντιπροσωπευτικό των πολεοδομικών προτύπων του Νεοκλασικισμού είναι και το σχέδιο που εκπονήθηκε το 1833 για τη νέα πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου, και αξίζει στο σημείο αυτό, να δούμε ένα ωραίο προοπτικό σχέδιο του αρχιτέκτονα Αλεξ. Παπαγεωργίου-Βενετά που δείχνει πώς θα ήταν η Αθήνα του Νεοκλασικισμού αν είχε εφαρμοστεί το σχέδιο Κλεάνθη-Schaubert (Εικ. 46).

Όμως παράλληλα με τα παραπάνω, η φιλοσοφία του J.J. Rousseau και το κήρυγμά του για επιστροφή στη φύση είναι υπεύθυνα για την εμφάνιση στην πολεοδομική σκηνή του «ευγενούς αγριού» και την αναζήτηση μιας ιδανικής πόλης για την αρμονική συμβίωση μιας κοινότητας με αγνά αισθήματα και δίπλα στη φύση. Οι τάσεις αυτές οδηγούν σε μια νέα σειρά από ουτοπίες, ενώ η ίδια αγάπη για τη φύση βρίσκει πρόσφορο έδαφος στην Αγγλία και είναι ανάμεσα στους παράγοντες που οδήγησαν στη δημιουργία του αγγλικού πάρκου.

Αλλά τόσο η Φυσιοπολιτική του Saint-Simon, όσο και ο Ποζιτιβισμός του Auguste Comte και η πρόταξη απ' αυτούς του κοινωνικού συμφέροντος και του ορθολογισμού δεν μπόρεσαν να φέρουν καμιά ανανέωση στην αρχιτεκτονική της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι και το σοσιαλιστικό όραμα του Fourier για το Συνεργατικό Μέγαρο (Phalanstère) παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με τις Βερσαλίες.

Τη μεγάλη τομή θα πραγματοποιήσει τελικά το Μοντέρνο Κίνημα το οποίο θα κηρύξει την απόλυτη ρήξη με το παρελθόν και την ανάγκη ένας νέος αναξωογονητικός άνεμος να φυσήξει στα πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά πράγματα.

Το ιδεολογικό υπόβαθρο του Μοντέρνου Κινήματος δεν είναι κάτι καινούργιο. Πρόκειται μάλλον για ένα συμπίλημα από μισοχωνεμένες φιλοσοφικές θεωρίες που εκτείνονται από τον φυσιοκρατικό ορθολογισμό και τον νεοπυθαγορικό αριθμοκεντρισμό μέχρι τους κοινωνικούς φιλοσόφους του διαφωτισμού και τον Μαρξ. Όμως, η θεωρία επιστρατεύεται για να στηρίξει την κοινή πεποίθηση όλων των πρωτοπόρων του κινήματος ότι οι ανάγκες του ανθρώπου και τα προβλήματα της κοινωνίας έχουν αλλάξει και ότι για την αντιμετώπισή τους η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία είναι αναγκαίο να αποτινάξουν το ιστορικό φορτίο πέντε αιώνων και να υιοθετήσουν μια εντελώς νέα προσέγγιση βασισμένη στη λειτουργικότητα, την απλότητα, την ειλικρίνεια, την οικονομία, τη νέα τεχνολογία και τη λογική της μηχανής.

Τα μανιφέστα των πρωτοπόρων διέπονται από την ίδια μεσσιανική πίστη ότι η νέα προσέγγιση στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία, με πρωταγωνιστή-μεσσία τον αρχιτέκτονα, μπορεί όχι μόνο να δημιουργήσει ένα καλύτερο περιβάλλον

για τον σύγχρονο άνθρωπο, αλλά και διαμέσου αυτού να συμβάλει στην επίλυση των κοινωνικών του προβλημάτων. Η πίστη αυτή στη διαμεσολάβηση της νέας αρχιτεκτονικής για τη σωτηρία της κοινωνίας, παραπέμπει σε μια υποβόσκουσα εγγεληνική πίστη ότι ο κόσμος της φύσης και των ιδεών εξελίσσεται με την αναπότρεπτη λογική της ιστορίας για να καταλήξει τελεολογικά στην ιδανική του ολοκλήρωση που δεν είναι άλλη από τη νέα αρχιτεκτονική της πόλης και τη νέα κοινωνία που ευαγγελίζεται το Μοντέρνο Κίνημα.

Με την τομή του Μοντέρνου Κινήματος, που απλουστευτικά και συμβολικά μπορούμε να τοποθετήσουμε στο 1900, κλείνει ένας κύκλος πέντε αιώνων εξέλιξης στην αρχιτεκτονική της πόλης και στην αντίληψη για το δημόσιο χώρο της που ξεκινάει από την πρώιμη Αναγέννηση και που πολύ συνοπτικά επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε στα προηγούμενα. Το Μοντέρνο Κίνημα εισάγει μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για το χώρο τον οποίο στο σύνολό του θεωρεί ως δημόσιο χώρο της πόλης και ο οποίος αντιμετωπίζεται ως ένα αδιαφοροποίητο συνεχές, ένα ισότροπο πεδίο, μέσα στο οποίο τοποθετούνται ελεύθερα τα κτίρια της πόλης χωρίς χωρικές συσχετίσεις ή άλλες αναφορές προς το όποιο ιστορικό πλαίσιο.

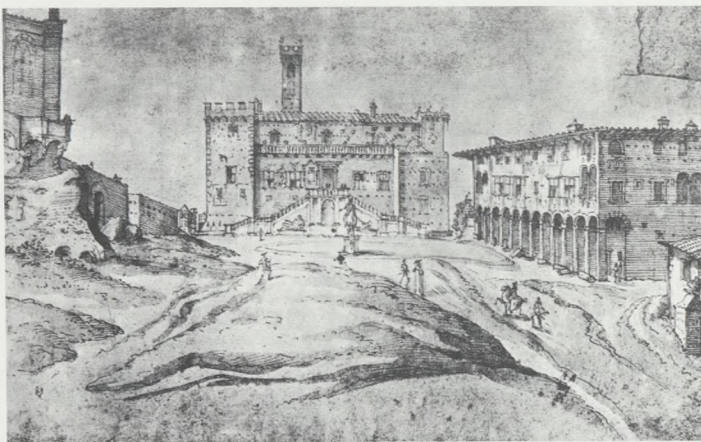
Ο δημόσιος χώρος της πόλης του Μοντέρνου Κινήματος δεν αποτελεί αντικείμενο αυτής της συνοπτικής ιστορικής ανασκόπησης. Όμως, όσα γενικά σκιαγραφήσαμε σ' αυτό το κεφάλαιο για το δημόσιο χώρο της πόλης της Αναγέννησης και του Μπαρόκ, θα παρουσιάσουμε ειδικότερα στα επόμενα για τρεις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες που είχαν ένα ιδιαίτερα βαρύνοντα ρόλο στη δημιουργία της εικόνας αυτού του χώρου και σε πολλές σημαντικές εφαρμογές της: Θα αναφερθούμε δηλαδή ξεχωριστά στη Ρώμη, πρωτεύουσα του παπισμού, στο Παρίσι και στο Λονδίνο.

7. Η Ρώμη της Αναγέννησης και του Μπαρόκ

Το quattrocento, δηλαδή ο 15ος αιώνας, είναι ο αιώνας της Φλωρεντίας κατά τον οποίο πραγματοποιούνται οι πρώτες σημαντικές επεμβάσεις στο σώμα της μεσαιωνικής πόλης. Όμως, η δυναμική μετάβαση από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση και από αυτήν στο Μπαρόκ συντελούνται στη Ρώμη κατά τον 16ο και 17ο αιώνα.

Ίσως σ' αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι, όταν ο πάπας Μαρτίνος Ε΄ επανέφερε τον παπικό θρόνο στην Ρώμη, το 1420, ο πληθυσμός υπολογίζεται ότι ήταν γύρω στις 10 έως 15 χιλιάδες και η πόλη αποτελούσε έναν απέραντο ερειπιώνα, προβάλλοντας έτσι μειωμένες αντιστάσεις σε δραστικές επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας που έβαλαν τη Ρώμη κατευθείαν στην τροχιά της Αναγέννησης. Και ασφαλώς δεν είναι άσχετο το γεγονός ότι ο απέραντος αυτός ερειπιώνας της αρχαίας Ρώμης που αρχίζει να αποτυπώνεται με ζήλο από τους νέους καλλιτέχνες και θεωρητικούς παρείχε όλο το μορφολογικό υλικό που ήταν αναγκαίο για το πρόγραμμα ανάπλασης της νέας Ρώμης.

Το φιλόδοξο και ανθρωπιστικό πρόγραμμα της ανάπλασης συνέλαβε ο πάπας Νικόλαος Ε΄ (1447-55). Το πρόγραμμα, στη σύνταξη του οποίου μετείχε και ο L.B. Alberti, περιλαμβάνει την ανοικοδόμηση μνημείων της αρχαίας πόλης, την εγκατάσταση της παπικής έδρας στο λόφο του Βατικανού, τη δημιουργία μεγάλου καθεδρικού ναού του Αγ. Πέτρου, την κατασκευή γέφυρας από το φρούριο S. Angelo και την κατασκευή δρόμων που να συγκλίνουν σ' αυτή προκειμένου να συνδεθούν ο καθεδρικός ναός και το Βατικανό με την πόλη. Είναι ο ίδιος πάπας Νικόλαος Ε΄ που στο νεκρικό κρεβάτι του αποφαίνεται ότι η λαϊκή πίστη που βασίζεται μόνο στο δόγμα θα είναι πάντα αδύναμη. Και ότι γι' αυτό έχει ανάγκη να ενισχυθεί με μεγαλοπρεπή και ευγενή κτίρια.

47. Η Piazza del Campidoglio πριν από το Μιχαηλάγγελο

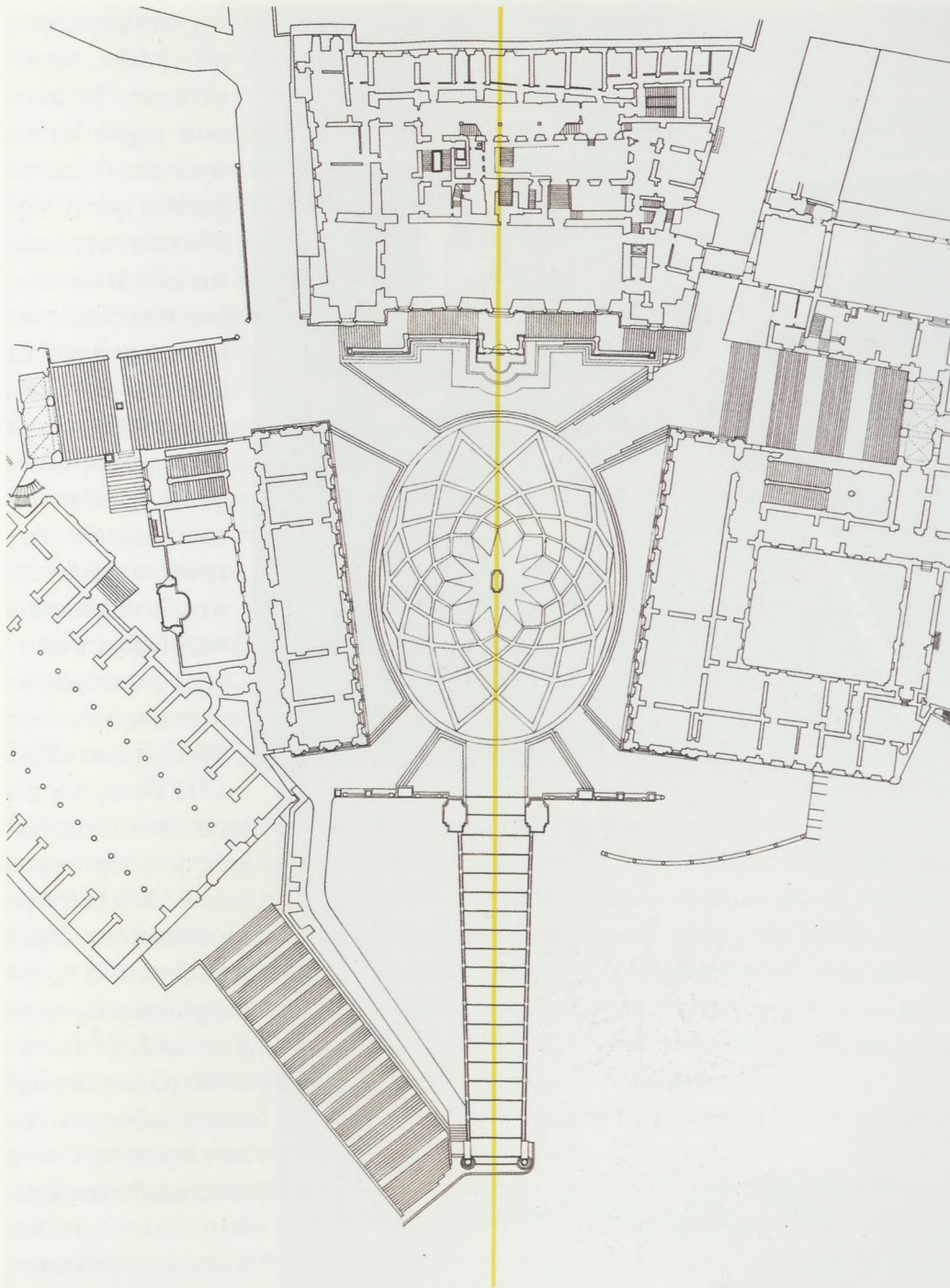
δικαίωμα να προσαρτήσουν όμορα οικόπεδα καταβάλλοντας τη σχετική αποζημίωση.

Το 1506 θεμελιώνεται τελικά ο ναός του Αγίου Πέτρου πάνω σε αρχικά σχέδια του Bramante. Το 1538 ο πάπας Παύλος Γ΄ αναθέτει στον Μιχαηλάγγελο την ανακατασκευή της Piazza del Campidoglio και ο Μιχαηλάγγελος επωφελείται για να δημιουργήσει ένα από τα μεγαλοφυέστερα έργα αρχιτεκτονικής της πόλης όλων των εποχών.

Στο βάθος της αδιαμόρφωτης πριν από την επέμβαση μεσαιωνικής αλάνας (Εικ. 47) βρίσκεται το Palazzo del Senatore έχοντας δεξιά – για τον απενίζοντα το χώρο – το Palazzo dei Conservatori και αριστερά ένα αναλημματικό τοίχο μπροστά στη Santa Maria in Aracoeli και σωρούς χωμάτων. Ο Μιχαηλάγγελος αποφασίζει να κάνει άξονα της σύνθεσής του (Εικ. 48) τον άξονα του Palazzo del Senatore και τον τονίζει με μεγαλοπρεπείς συμμετρικές κλίμακες και με τη συμμετρική τοποθέτηση των θεών-ποταμών μπροστά στη νέα μνημειακή πρόσοψη του κτιρίου, με την τοποθέτηση στο κέντρο του χώρου του ανδριάντα του Μάρκου Αυρηλίου και κυρίως με τη νέα μεγαλοπρεπή κλίμακα πρόσβασης της πλατείας.

Το Palazzo dei Conservatori επενδύεται με νέα πρόσοψη και στη συμμετρική του θέση δημιουργείται ένα νέο κτίριο με την ίδια πρόσοψη. Τα δύο πλευρικά κτίρια συγκλίνουν προς τα εμπρός (στην είσοδο της πλατείας), δίνοντας έτσι ένα εντονότερα κλειστό σχήμα στην πλατεία. Όμως, η σύγκλιση αυτή έχει σαν συνέπεια να μειώνει προοπτικά το βάθος της πλατείας και μαζί να μειώνει την κλίμακα του κεντρικού κτιρίου. Ο Μιχαηλάγγελος αποκαθιστά τα πράγματα, δίνοντας κλίση στο δάπεδο το οποίο κοσμεί με το ελλειπτικό σχέδιο πλακόστρωσης, και χαρίζον-

Με βάση αυτή την αρχή, οι πάπες αναλαμβάνουν ένα τεράστιο οικοδομικό πρόγραμμα. Αυτό περιλαμβάνει όχι μόνο την ανέγερση ενός μεγάλου αριθμού εκκλησιών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, αλλά και μέτρα για την ενίσχυση της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας, πραγματικά πρωτοποριακά για την εποχή τους. Έτσι, σε όσους ιδιώτες θέλουν να οικοδομήσουν δίνεται το δικαίωμα υποχρεωτικής εξαγοράς γης από ιδιοκτήτες που δεν σκοπεύουν να κτίσουν. Ενώ, σε ιδιοκτήτες που θέλουν να επεκτείνουν τα κτίριά τους δίνεται το

48. Η Piazza del
Campidoglio του
Μιχαηλάγγελου

49. Η Piazza
del Campidoglio
Σήμερα

ναι εμπορική πόλη. Κύριο εμπόριό της είναι το γόητρο του παπισμού και της αρχαίας Ρώμης και χάρη σ' αυτό προσελκύει ένα μεγάλο πλήθος προσκυνητών και τουριστών το οποίο, στο τέλος του 16ου αιώνα, υπολογίζεται στους 500.000 επισκέπτες. Το πλήθος αυτό, που κατά μεγάλο μέρος του κινείται σε ομάδες, δημιουργεί μεγάλες κυκλοφοριακές συμφορήσεις και οι πάπες αναγκάζονται να πραγματοποιήσουν ένα σημαντικό πρόγραμμα διάνοιξης νέων ευθύγραμμων δρόμων κυρίως για πρόσβαση στον Άγιο Πέτρο. Παρόμοια προγράμματα εκτελούνται παράλληλα, ή έχουν προσηγηθεί, σε άλλες πόλεις όπως η Φλωρεντία. Όμως οι πληροφορίες των σύγχρονων πηγών σχετικά με ευθύγραμμους δρόμους μόνο μετά το 1550 αρχίζουν να αναφέρονται στην αισθητική αξία αυτών των δρόμων. Όπως προαναφέραμε, η Strada Nuova στη Γένοβα με σαφείς αισθητικές προθέσεις σχεδιάζεται το 1550 και εκτελείται στο διάστημα 1558-1570, ενώ το 1561-62 γίνεται από τον Μιχαηλάγγελο η Strada Pia (Εικ. 50) με την Porta Pia και τους Διόσκου-

τας έτσι μεγαλύτερο βάθος στην πλατεία. Η πλατεία σχεδιάζεται τριάντα πέντε χρόνια μετά την πλατεία της Santissima Annunziata, συμπληρώνεται μόνο μετά το θάνατο του Μιχαηλάγγελου - όπως και η φλωρεντινή πλατεία συμπληρώνεται μετά το θάνατο του Brunelleschi και γίνεται το διαχρονικό σύμβολο της καρδιάς της Ρώμης (Εικ. 49).

Η Ρώμη δεν εί-

ρους αντίστοιχα στα δύο άκρα της. Όμως, το μεγάλο βήμα, τόσο για την ανάπτυξη της Ρώμης όσο και, γενικότερα, για τον σχεδιασμό του χώρου των πόλεων, γίνεται από τον πάπα Σίξτο Ε΄ το 1590, όταν ο πληθυσμός της Ρώμης έχει ήδη φτάσει τις 100.000.

Ο Σίξτος Ε΄, με αρχιτέκτονα τον Domenico Fontana, για πρώτη φορά συντάσσει ένα συνολικό σχέδιο για τη Ρώμη με μεγάλους προοπτικούς δρόμους που τέμνονται σε κομβικά σημεία. Τα σημεία αυτά επιλέγονται λόγω της παρουσίας κάποιου μνημείου, σημαδεύονται όλα με ένα οβελίσκο και πρόκειται να εξελιχτούν σε μνημειακά σύνολα με ένα σημαντικό κεντρικό ελεύθερο χώρο στην κλίμακα της πόλης.

Δύο πράγματα αξίζει να σημειωθούν: Πρώτο, ότι το σχέδιο της πόλης, για πρώτη υποθέτω φορά, ζωγραφίζεται σε φρέσκο και κοσμεί την επιφάνεια τοίχου πάνω από πόρτα της Σιξτινίας Βιβλιοθήκης (Εικ. 51). Και, δεύτερο, ότι μικρό μέρος του σχεδίου πραγματοποιείται κατά το διάστημα που ο Σίξτος Ε΄ είναι πάπας (πεθαίνει το 1595). Όμως, η δύναμη του σχεδίου και των οβελίσκων που σημαδεύουν τα κομβικά σημεία στο χώρο είναι τέτοια ώστε όλες οι πλατείες

50. Ρώμη, Strada Pia

51. Το Σχέδιο της Ρώμης του Πάπα Σίξτου Ε΄

52. Ρώμη, Piazza del Popolo

και τα σχετικά κτιριακά συγκροτήματα θα αναπτυχθούν κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα ή και αργότερα. Πολλές από τις διανοίξεις των δρόμων απαίτησαν τολμηρές κατεδαφίσεις που όμοιες τους θα ξαναδούμε μόνο στο Παρίσι του Haussmann. Έτσι δεν είναι καθόλου υπερβολή αν ειπωθεί ότι το σχέδιο του Σίξτου Ε΄ σημαδεύει τη μετάβαση της Ρώμης στην εποχή του Μπαρόκ.

Θα άξιζε να δούμε, σε αναπαραστάσεις της εποχής, τη σταδιακή εξέλιξη όλων των κομβικών σημείων του σχεδίου. Θα περιοριστούμε ενδεικτικά στην Piazza del Popolo που η ανάπτυξή της εκτείνεται σε σημαντικό μάκρος χρόνου. Προηγείται βέβαια ο οβελίσκος (Εικ. 2), ακολουθεί το εκπληκτικό δίδυμο των εκκλησιών – εκπληκτικό γιατί γίνεται μόνο για χάρη του σχεδίου, στο πνεύμα της προοπτικής και της συμμετρίας του Μπαρόκ – και, μετά, όλα τα άλλα στη συνέχεια (Εικ. 52). Οι ζωγραφικές αναπαραστάσεις όλων των κτιριακών συνόλων-κόμβων του σχεδίου του Σίξτου Ε΄ αναδίδουν έντονα το πνεύμα της ιδανικής πόλης του Μπαρόκ.

Η σημασία του οβελίσκου στον ορισμό του δημόσιου χώρου αναδεικνύεται και

στην περίπτωση της πλατείας του Αγίου Πέτρου. Πρώτα τοποθετείται ο οβελίσκος (Εικ. 53) – πάλι από τον πάπα Σίξτο Ε΄ – και, πολύ αργότερα, ο χώρος περιβάλλεται από το μεγαλοπρεπές περιστύλιο του Bernini το οποίο ορίζει ένα πιο κλειστό τραπέζιο μπροστά στην πρόσοψη του ναού – ανάλογο με το σχήμα της Piazza del Campidoglio – και πιο έξω τη μεγάλη αγκαλιά της οβάλ πλατείας (Εικ. 54).

Οι μεγάλοι δρόμοι της Ρώμης αρχίζουν στο τέλος του 16ου αι. να χρησιμοποιούνται για βόλτα και για επίδειξη. Έτσι δημιουργείται το Corso, που θα αποτελέσει τον πρόδρομο του παρισινού Cours la Reine και του βουλεβάρτου. Η αισθητική των δρόμων και των πλατειών πλουτίζεται με ένα μεγάλο αριθμό (35 μέχρι το 1600) καλλιτεχνικές κρήνες οι οποίες τροφοδοτούνται από ένα νέο δίκτυο ύδρευσης.

Όμως πρωτοπόρο και πρότυπο για άλλες ευρωπαϊκές πόλεις θα αποτελέσει η συνολικά σχεδιασμένη ιταλική πλατεία όπως η Piazza della SS Annunziata και η Piazza del Campidoglio.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ρώμη της Αναγέννησης και του Μπαρόκ προσλαμβάνει ιδιαίτερο γόητρο, δυσανάλογο προς την οικονομική σημασία της, χάρη στην

53. Ρώμη η Πλατεία του Αγίου Πέτρου πριν από το Περιστύλιο

54. Ρώμη, η Πλατεία
του Αγίου Πέτρου
του Μπερνίνι
Σήμερα

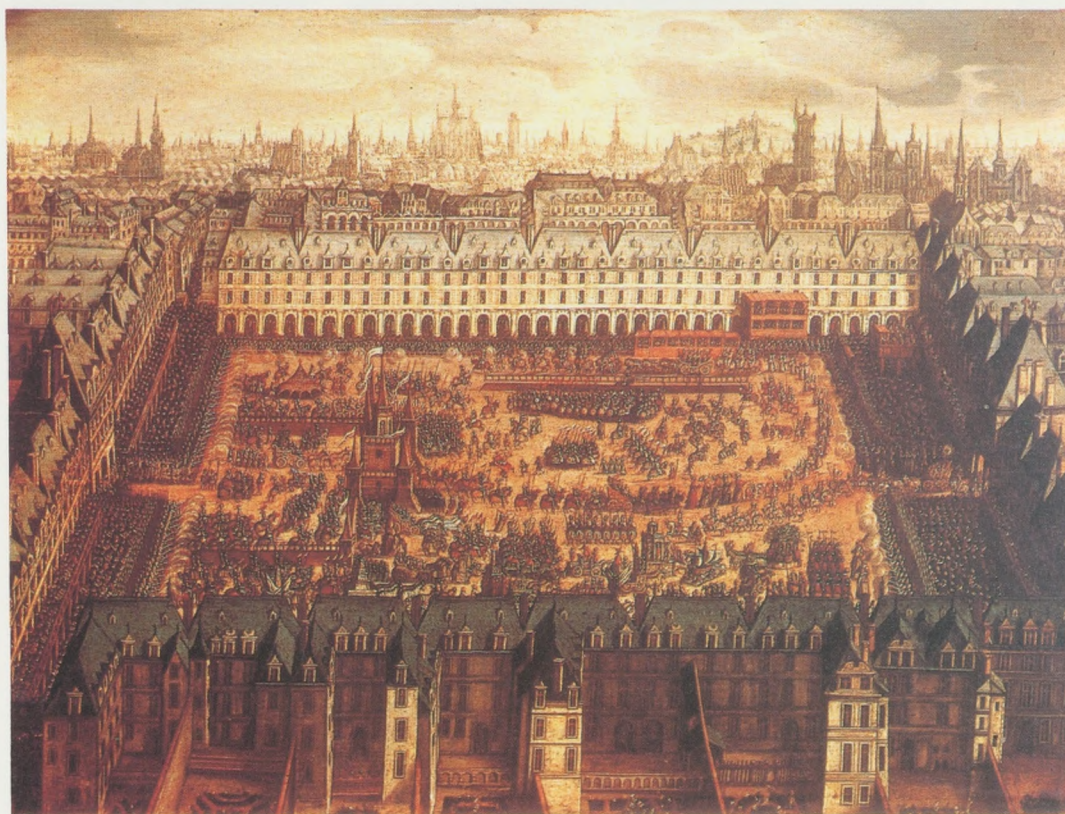
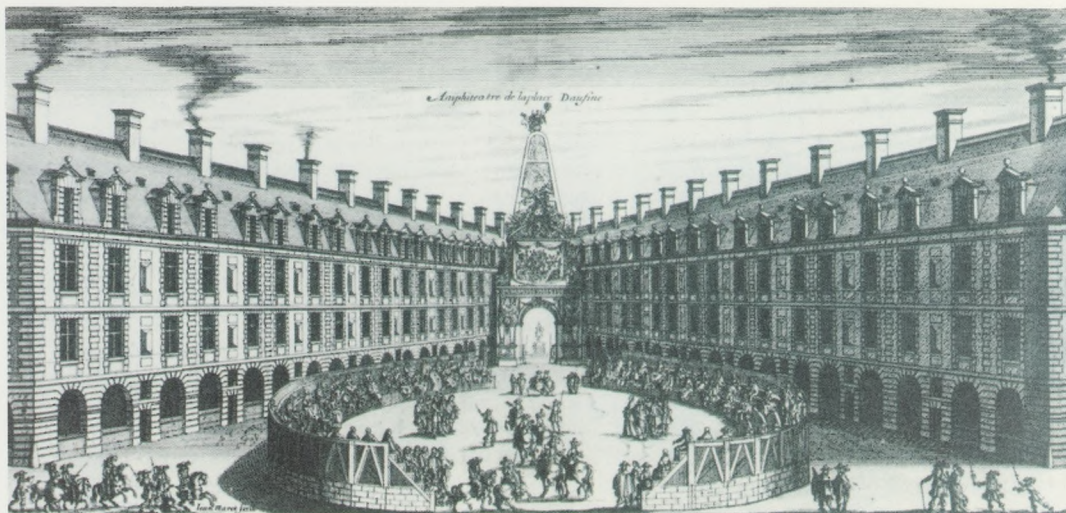
αρχαία Ρώμη και την έδρα του παπισμού. Γραβούρες των μνημείων της γίνονται, με μέσο την τυπογραφία, πολλαπλά αντίγραφα που κυκλοφορούν σε όλες τις πόλεις της Ευρώπης και επηρεάζουν την εξέλιξή τους.

8. Το Παρίσι της Προοπτικής και της Αναψυχής

Στο ξεκίνημα του 16ου αιώνα, το Παρίσι ασφυκτιά ακόμα μέσα στο μεσαιωνικό τείχος του που χτίστηκε το 1370 από τον Κάρολο Ε΄. Την πρώτη υπέρβαση αυτού του τείχους που δίνει και μια ανάσα στην πόλη την οφείλει σε μια βασίλισσα, την Αικατερίνη των Μεδίκων, (Catherine de Médicis), η οποία έγινε βασίλισσα (σύζυγος του Ερρίκου Β΄) το 1533 σε ηλικία 14 ετών και έφερε μαζί της κάποιες νέες ιδέες από την ιταλική Αναγέννηση. Η Αικατερίνη λοιπόν έχτισε το ανάκτορο του Κεραμεικού, αλλά και τον κήπο του Κεραμεικού, δυτικά από το Λούβρο, κατά μήκος του Σηκουάνα γκρεμίζοντας το μεσαιωνικό τείχος. Ξεκίνησε και την κατασκευή της νότιας πτέρυγας του Λούβρου κατά μήκος του ποταμού για να ενώσει το νέο ανάκτορο του Κεραμεικού με το Λούβρο. Όμως αυτό το σχέδιό της έμεινε ημιτελές, όπως ημιτελή έμειναν και πολλά άλλα φιλόδοξα σχέδιά της παρά τον μακρό χρόνο της βασιλείας της και την απόλυτη επιρροή που ασκούσε πάνω σε τρεις διαδοχικούς βασιλιάδες γιουούς της, τους τελευταίους βασιλιάδες του οίκου των Valois. Και τούτο γιατί, από ένα σημείο και μετά, την απορροφούν ολοκληρωτικά η πολιτική και τα θρησκευτικά πράγματα της Γαλλίας. Πράγματι, η Αικατερίνη των Μεδίκων θεωρείται γενικά υπεύθυνη για τη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου κατά την οποία σφαγιάστηκαν 50.000 Ουγενότοι.

Τα πράγματα αλλάζουν ριζικά με την άνοδο στο θρόνο ενός δυναμικού βασιλιά με όραμα, του Ερρίκου Δ΄ (Henri IV, 1594-1610) ο οποίος δηλώνει ότι του αρέσουν τρία πράγματα: ο πόλεμος, οι γυναίκες και τα κτίρια. Ο Ερρίκος Δ΄, που έχει και αυτός σύζυγο από την οικογένεια των Μεδίκων, τη Μαρία (Marie de Médicis), πραγματοποιεί ένα μεγάλο πρόγραμμα έργων που σημαδεύει τη μετάβαση του Παρισιού από το 16ο στο 17ο αιώνα, σε περιορισμένο χρόνο και περιορισμένο χώρο αφού το Παρίσι περιορίζεται ακόμη μέσα στο μεσαιωνικό τείχος

55. Παρίσι, Place Dauphine (πάνω) και Place Royale (κάτω)

του. Στα έργα του συγκαταλέγονται η γέφυρα Pont Neuf, η Place Dauphine και η Place Royale.

Το Pont Neuf είχε ξεκινήσει το 1578 χωρίς να ολοκληρωθεί. Η γέφυρα η οποία ενώνει τις δύο όχθες του Σηκουάνα, ανασχεδιάζεται από τον Ερρίκο Δ΄, γίνεται ανοιχτή, πλατύτερη (η πλατύτερη της Ευρώπης) και στην περιοχή όπου εδράζεται στην Ile de la Cité, παλιό κέντρο του μεσαιωνικού Παρισιού, διαπλατύνεται σχηματίζοντας ένα κόμβο όπου τοποθετείται ο ανδριάντας του βασιλιά.

Το εστιακό αυτό σημείο συνδέεται μέσω μιας «σχιsmής» με την τριγωνική Place Dauphine (Εικ. 55), έργο επίσης του Ερρίκου Δ΄. Η Place Dauphine –πραγματικά τολμηρή και πρωτοποριακή σε σύλληψη με το τριγωνικό σχήμα της και τη σχισμή που την ενώνει προς τη γέφυρα– καταλαμβάνει την τριγωνική απόληξη της Ile de la Cité, χτίζεται με ενιαίο σχέδιο, ομοιόμορφα κτίρια και συνεχή τοξοστοιχία, παρουσιάζοντας έτσι μια απόλυτη ενότητα και συμμετρία, και θα φιλοξενήσει σημαντικά κοινωνικά γεγονότα της εποχής.

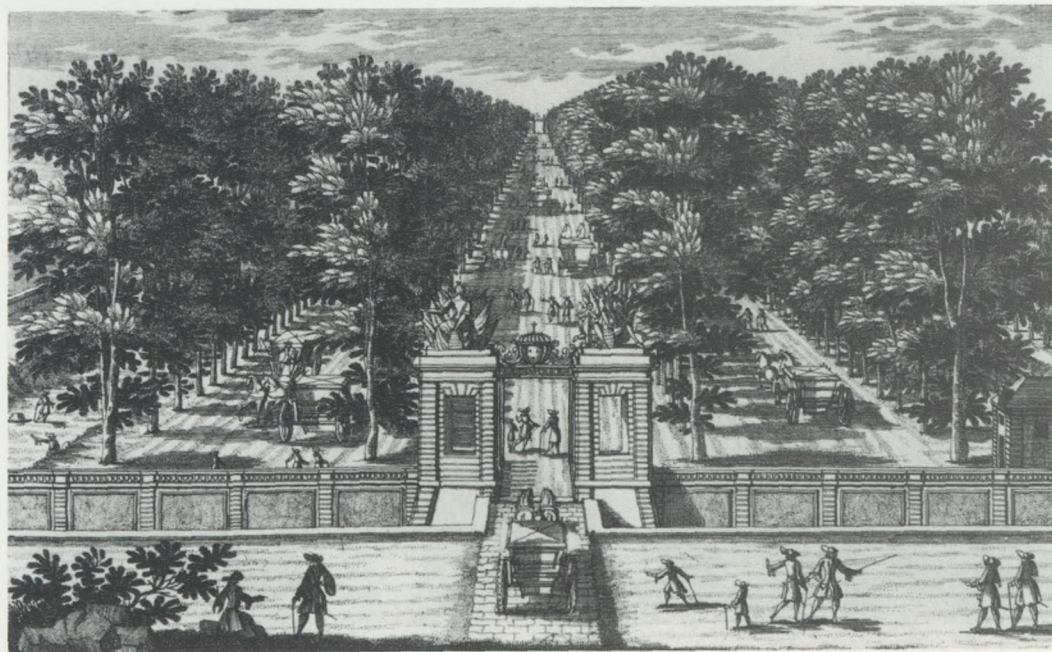
Επίσης βάσει ενός ενιαίου σχεδίου, αναπτύσσεται και η Place Royale (Εικ. 55). Ο Ερρίκος Δ΄ την ξεκίνησε το 1604 και την προόριζε αρχικά να στεγάσει γύρω της εργαστήρια χαλκού και τις κατοικίες των τεχνιτών. Γρήγορα όμως, αλλάζει προορισμό και αναπτύσσεται για κατοικίες της ανώτερης τάξης, με συνεχή κιονοστοιχία στο ισόγειο, ομοιόμορφες προσόψεις και στη μέση κήπο που λείπει από τις αυλές των σπιτιών. Η πλατεία θα ολοκληρωθεί από το διάδοχο του Ερρίκου Δ΄, τον Λουδοβίκο ΙΓ΄, ο οποίος και θα εορτάσει εκεί τους γάμους του με την Άννα την Αυστριακή. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πλατεία (που αργότερα θα μετονομαστεί σε Place des Vosges) βρίσκεται στο Marais που τότε είναι η καλή συνοικία, στην ανατολική περιοχή της πόλης προς την κατεύθυνση της Πύλης του Αγίου Αντωνίου (Porte Saint Antoine) που είναι ακόμη η κύρια είσοδος της πόλης.

Η «αρχιτεκτονική της αναψυχής» που κυριαρχεί στο Παρίσι του 17ου αιώνα εγκαινιάζεται από την Μαρία των Μεδίκων (Marie de Médicis) σύζυγο του Ερρίκου Δ΄, με την κατασκευή το 1616 του Cours de la Reine ή Cours la Reine (Εικ. 56). Στην ίδια οφείλονται και το ανάκτορο και οι κήποι του Λουξεμβούργου (1638). Το Cours la Reine, που ακολουθεί το ιταλικό πρότυπο του corso, αναπτύσσεται τολμηρά πέρα από τον κήπο του Κεραμεικού κατά μήκος του ποταμού. Έχει μήκος 1600 μέτρα, και διακόπτεται στη μέση από ένα κύκλο. Τέσσερις σειρές δέντρα χωρίζουν το πλάτος του σε τρεις αλέες, μια κεντρική που το φάρδος της είναι

αρκετό για την παράλληλη κίνηση 6 αμαξιών, και δύο πλευρικές, στενότερες, για τους πεζούς.

Οι Παριζιάνοι ξετρελαίνονται αμέσως με το Cours la Reine. Συρρέουν εκεί – με τα αμάξια τους οι πλούσιοι, πεζοί οι φτωχοί – για να πάρουν αέρα, να χαζέψουν, να επιδειχτούν, να κουτσομπολέψουν. Τα βράδια αφήνουν τα αμάξια τους για να χορέψουν με συνοδεία μουσικής και πυροτεχνημάτων. Ακόμη και ο βασιλιάς κάνει συχνά την εμφάνισή του οπότε δημιουργείται αδιαχώρητο και η κυκλοφοριακή συμφόρηση ακινητοποιεί κάποτε τα αμάξια επί ώρες.

Το δεύτερο κέντρο της ζωής του Παρισιού κατά τον 17ο αιώνα είναι το Palais, όπως ονομάζεται παρόλο που έχει πάψει πια να είναι κατοικία του βασιλιά και στεγάζει το δικαστικό μέγαρο, άλλοτε μέρος του βασιλικού ανακτόρου. Ο πρόεδρος του ανωτάτου δικαστηρίου, το οποίο ονομάζεται Parlement χωρίς να έχει καμία σχέση με τα γνωστά μας κοινοβούλια, ορίζεται από το βασιλιά και αυτός, με τη σειρά του, ορίζει τα μέλη των τριών κλάδων της δικαιοσύνης και των οικονομικών δικαστηρίων. Σχηματίζεται έτσι μια κληρονομική τάξη ανώτερων δικαστικών με επικεφαλής τον πανίσχυρο πρόεδρο του Parlement η οποία αποτελεί ένα από τους τρεις κλάδους της αριστοκρατίας, την noblesse de la robe. Οι

56. Παρίσι, Cours la Reine

57. Παρίσι, Boulevard Saint Antoine

άλλοι δύο είναι η noblesse de la cour (ο περίγυρος του βασιλιά) και η noblesse de l'épée (η στρατιωτική αριστοκρατία). Ο Δήμος είναι ακόμη παρακατιανός. Δεν έχει ανεξαρτησία, ο δήμαρχος ορίζεται από το βασιλιά και τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου είναι κατώτερα κοινωνικά από τις τρεις κατηγορίες της αριστοκρατίας.

Στο Palais του 17ου αιώνα υπάρχει μεγάλη συρροή κόσμου: δικηγόροι, έμποροι, τραπεζίτες, ωραίες γυναίκες που μπορεί να μετέχουν ή να μη μετέχουν σε δίκες. Μεγάλοι χώροι του Palais γεμίζουν με πάγκους τραπεζιτών, χρηματιστών αλλά και χρυσοχόων και εμπόρων μεταξωτών. Γίνεται έτσι ένα εμπορικό κέντρο πολυτελείας, και ένα από τα δύο μεγάλα κέντρα της ζωής του Παρισιού.

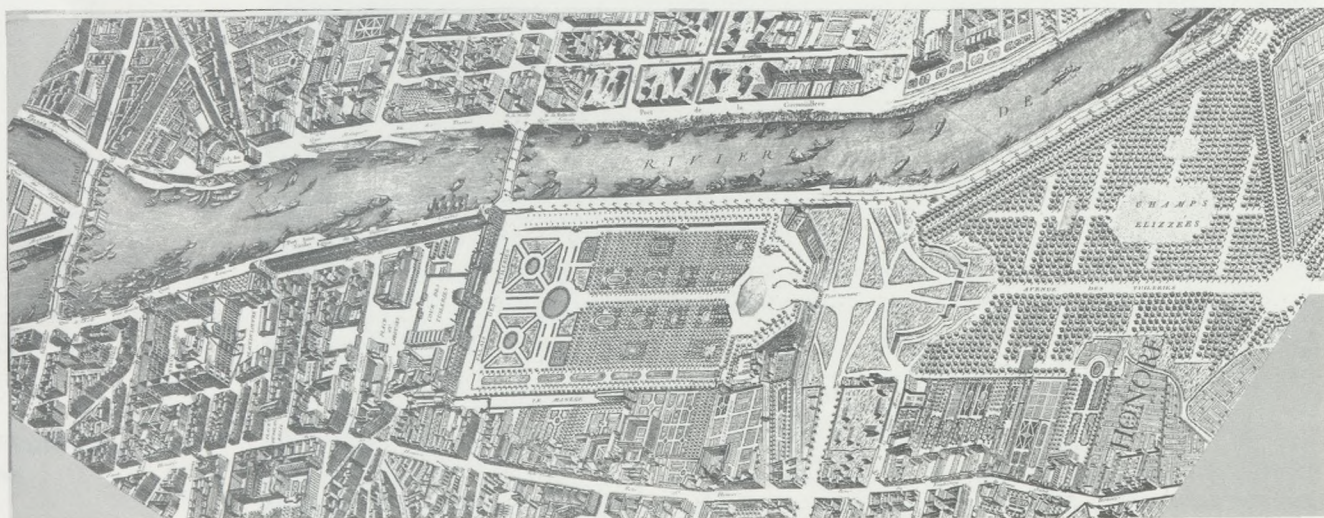
Όμως, μεγάλη ώθηση στην «αρχιτεκτονική της αναψυχής» δίνεται με την κατασκευή των βουλεβάρτων που δημιουργούνται με την ανακατασκευή των τειχών. Όπως προαναφέρθηκε, τα χωμάτινα τείχη του Παρισιού χρονολογούνται από το 1370 και το Παρίσι του 17ου αιώνα ασφυκτιούσε μέσα σ' αυτά. Η κατασκευή νέων πέτρινων τειχών, σε νέα θέση, προκειμένου η πόλη να αποκτήσει μεγαλύτερη έκταση, ήταν ιδέα του Richelieu ο οποίος το 1631 προχώρησε και στη σύνταξη των σχετικών προδιαγραφών οι οποίες προέβλεπαν και την κατασκευή στο εσωτερικό του πέτρινου τείχους ενός αναχώματος μεγάλου πλάτους, απάνω

στο οποίο θα φυτεύονταν 4 σειρές δέντρων προκειμένου να χρησιμεύει σαν δρόμος περιπάτου.

Το σχέδιο ξεχάστηκε για πολλά χρόνια και ξαναζωντάνεψε το 1670 επί βασιλείας πια του Λουδοβίκου ΙΔ΄. Πρώτο κατασκευάστηκε το ΒΑ τόξο από το ποτάμι μέχρι την πύλη του Αγ. Αντωνίου και από εκεί μέχρι την πύλη του Αγ. Διονυσίου. Η κατασκευή είναι εντυπωσιακή σε μέγεθος με συνολικό πλάτος 30 μέτρα, 18 στη μέση για αμάξια και από 6 δεξιά και αριστερά για τους πεζούς (Εικ. 57). Ονομάζεται boulevard Saint Antoine (boulevard, και όχι boulevard, στη γλώσσα της εποχής ήταν ο προμαχώνας) και γνωρίζει επιτυχία ανάλογη με εκείνη του Cours la Reine. Το υπόλοιπο κομμάτι του τείχους στη Δεξιά Όχθη (Rive Droite) ολοκληρώνεται μόνο τον 18ο αιώνα ενώ εκείνο της Αριστερής Όχθης (Rive Gauche) κατασκευάζεται μόνο τμηματικά και δεν ολοκληρώνεται ποτέ.

Ο Βασιλιάς Ήλιος Λουδοβίκος ΙΔ΄ (Louis XIV) που βασίλεψε επί 72 ολόκληρα χρόνια (1643-1715) είχε το δικό του φιλόδοξο πρόγραμμα για το Παρίσι. Για την πραγματοποίηση του προγράμματος επιστρατεύεται μια νέα γενιά καλλιτεχνών και αρχιτεκτόνων που περιλαμβάνει τους Le Brun, Le Vau, Mansard και, σημαντικότερο όλων, τον κηποτέχνη-πολεοδόμο André Le Nôtre. Μεταξύ των άλλων, με τα νέα σχέδια ολοκληρώνεται η νότια πτέρυγα του Λούβρου κατά μήκος του ποταμού που είχε ξεκινήσει η Αικατερίνη των Μεδίκων και που ενώνει το παλιό ανάκτορο με το ανάκτορο του Κεραμεικού.

58. Παρίσι,
Champs Elysées
στο Σχέδιο Turgot

Όμως, το 1666 ο Le Nôtre πραγματοποιεί τα σχέδιά του για το καινούριο Grand Cours des Champs Elysées που περιλαμβάνει την αναμόρφωση του Κήπου του Κεραμεικού και εκτείνεται δυτικά, σε άχτιστη γη, μέχρι τη σημερινή πλατεία της Défense. Ο άξονας αυτός που, προεκτεινόμενος, θα οδηγήσει και στις Βερσαλίες γίνεται η νέα επίσημη είσοδος του Παρισιού. Όπως αποτυπώνεται στο περίφημο σχέδιο Turgot, που συντάχτηκε στο διάστημα 1734-1739 και αποτυπώνει αξονομετρικά ολόκληρο το Παρίσι της εποχής του, εντυπωσιάζει με την οραματικότητά του (Εικ. 58).

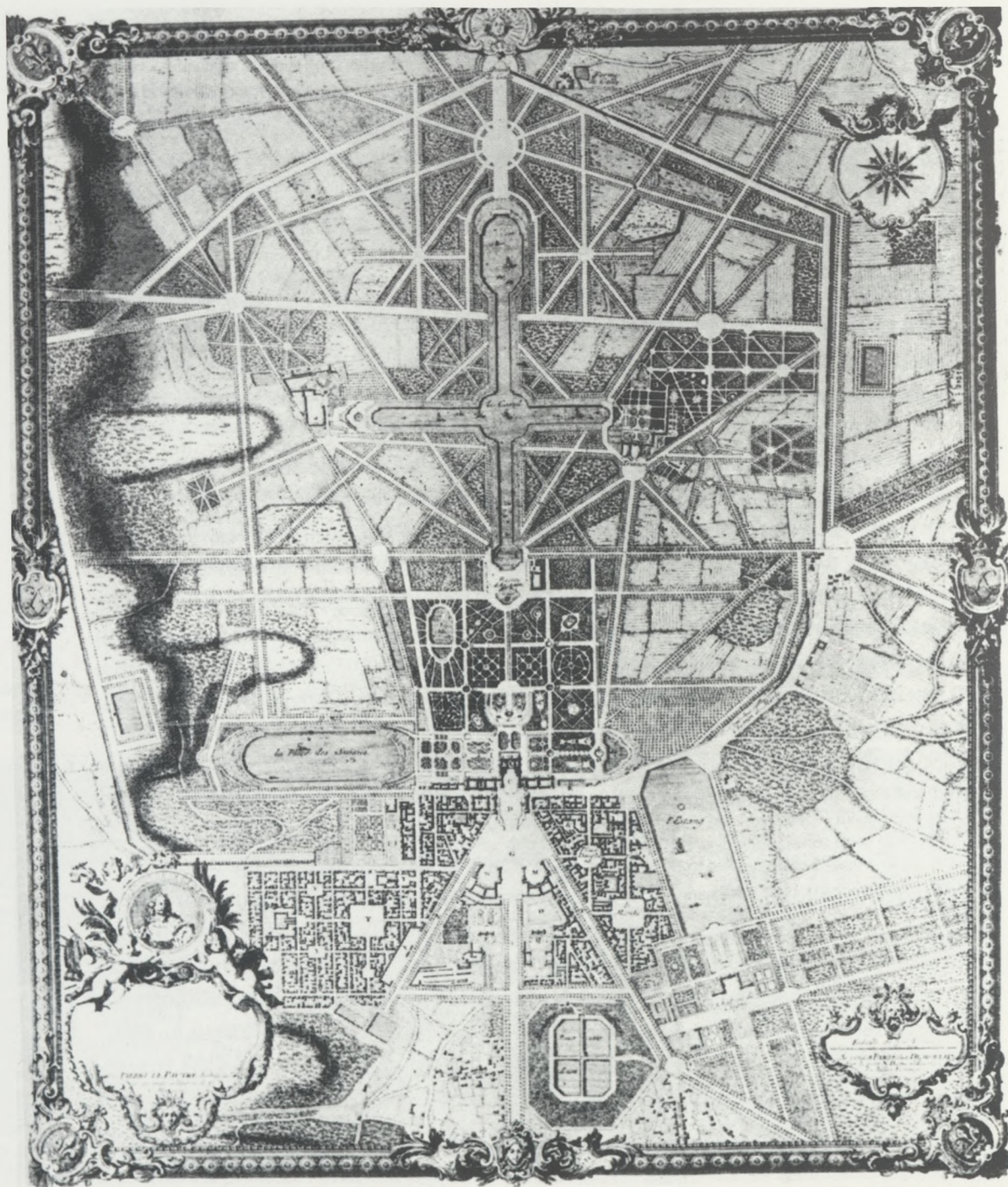
Παράλληλα, ο Le Nôtre, ασχολείται στον κήπο των Βερσαλιών στις οποίες ο βασιλιάς αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του και της ενέργειάς του. Ο Le Nôtre αναλαμβάνει το πείραμα να εφαρμόσει στον κήπο των Βερσαλιών ό,τι οι παντοειδείς αντιδράσεις δεν επιτρέπουν να γίνει μέσα στην πόλη. Η νέα εικόνα της ιδανικής πόλης εφαρμοσμένη στο σχέδιο του κήπου (Εικ. 59). Τελικά, οι Βερσαλίες γίνονται ένα τεράστιο εγχείρημα που απασχολεί 35.000 ανθρώπους και απορροφά ένα μεγάλο μέρος από τους δημόσιους πόρους. Ο Βασιλιάς Ήλιος αποσύρεται με την αυλή του στις Βερσαλίες και τα τελευταία 20 χρόνια της ζωής του θα κατέβει στην πόλη μόνο 4 φορές. Το σχέδιο του κήπου των Βερσαλιών θα μιμηθούν πολλοί ιδιοκτήτες στην περιφέρεια του Παρισιού έτσι που ο περιαστικός χώρος γεμίζει από αστεροειδή σχέδια.

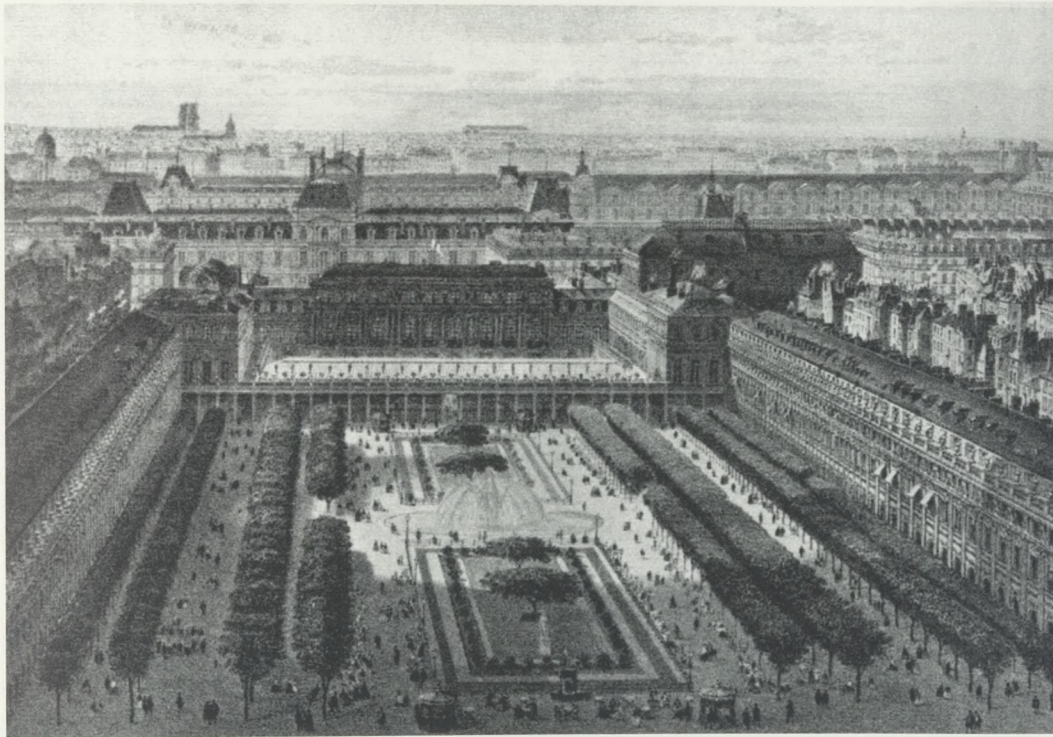
Παρά την απουσία του βασιλιά, ο Colbert αναλαμβάνει, για να τον δοξάσει, ένα πρόγραμμα έργων που περιλαμβάνει θριαμβευτικά τόξα, οβελίσκους κ.λπ. και που μόνο μερικά πραγματοποιείται. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος οι δύο βορινές πύλες του Παρισιού, η Porte Saint Martin και η Porte Saint Denis μετατρέπονται σε θριαμβευτικά τόξα για να δοξάσουν πολεμικές νίκες του Βασιλιά-Ήλιου.

Το 1685 ξεκινάει, βόρεια από τον Κήπο του Κεραμεικού η Place Louis le Grand. Κατασκευάζονται οι προσόψεις ολόκληρες με τοξοστοιχία στο ισόγειο και περιμένουν τους αγοραστές-ιδιοκτήτες να έρθουν να χτίσουν πίσω τους. Όμως το έργο σημειώνει παταγώδη αποτυχία. Το 1699 εκχωρείται στο Δήμο που και αυτός, με τη σειρά του, το εκχωρεί σε ιδιώτες. Αυτοί κατεδαφίζουν τις παλιές, και κατασκευάζουν νέες προσόψεις χωρίς στοά στο ισόγειο και με σπασμένες τις 4 γωνίες έτσι ώστε η πλατεία παίρνει σχήμα οκταγώνου. Γίνεται μεγάλη επιτυχία και έτσι δημιουργείται η τρίτη συνολικά σχεδιασμένη πλατεία του Παρισιού, η Place Vendôme.

Μεγάλη επιτυχία στο Παρίσι του 17ου αι. είναι επίσης το μεγάλο εμπορικό κέν-

59. Σχέδιο
του Κήπου
των
Βερσαλιών

60. Παρίσι,
Palais Royal

τρο του Palais Royal (Εικ. 60) που, όπως προαναφέρθηκε, αναπτύσσεται στον πίσω κήπο του ανακτόρου του Duc de Chartres. Καταστήματα καταλαμβάνουν στο ισόγειο τις τρεις πλευρές του μεγάλου ορθογωνίου ενώ πολλές άλλες χρήσεις, ψυχαγωγικές και άλλες, σε συνδυασμό και με κατοικίες καταλαμβάνουν τους αποπάνω ορόφους. Στη μέση της ορθογωνικής πλατείας, τοποθετείται μια μεγάλη φωτεινή αίθουσα για εκδηλώσεις.

Μια άλλη εξέλιξη που σημειώνεται στα πολεοδομικά-αρχιτεκτονικά πράγματα του Παρισιού είναι ότι η πόλη σιγά-σιγά στρέφει το πρόσωπό της προς το ποτάμι. Καινούρια πολυτελή διαμερίσματα, ακόμη και στη θέση παλιών κτιρίων στην Ile Saint Louis, ανοίγουν παράθυρα και προσθέτουν μπαλκόνια προς το ποτάμι. Αλλά και μεγάλα κτιριακά συγκροτήματα όπως το Collège des Quatre Nations που η κατασκευή του αρχίζει το 1662 κατασκευάζονται τώρα σε οικοπέδα πάνω στο ποτάμι και στρέφουν την όψη τους προς αυτό.

Αυτό είναι το επίσημο Παρίσι του 17ου αιώνα. Όμως, έξω από αυτά τα μεγαλοπρεπή έργα, το Παρίσι θα μείνει πόλη μεσαιωνική με στενούς και ακανόνιστους δρόμους και θα περιμένει τον Βαρόνο Haussmann, Νομάρχη του Παρισι-

61. Παρίσι,
Δομή Δημόσιων
και Ελεύθερων
Χώρων

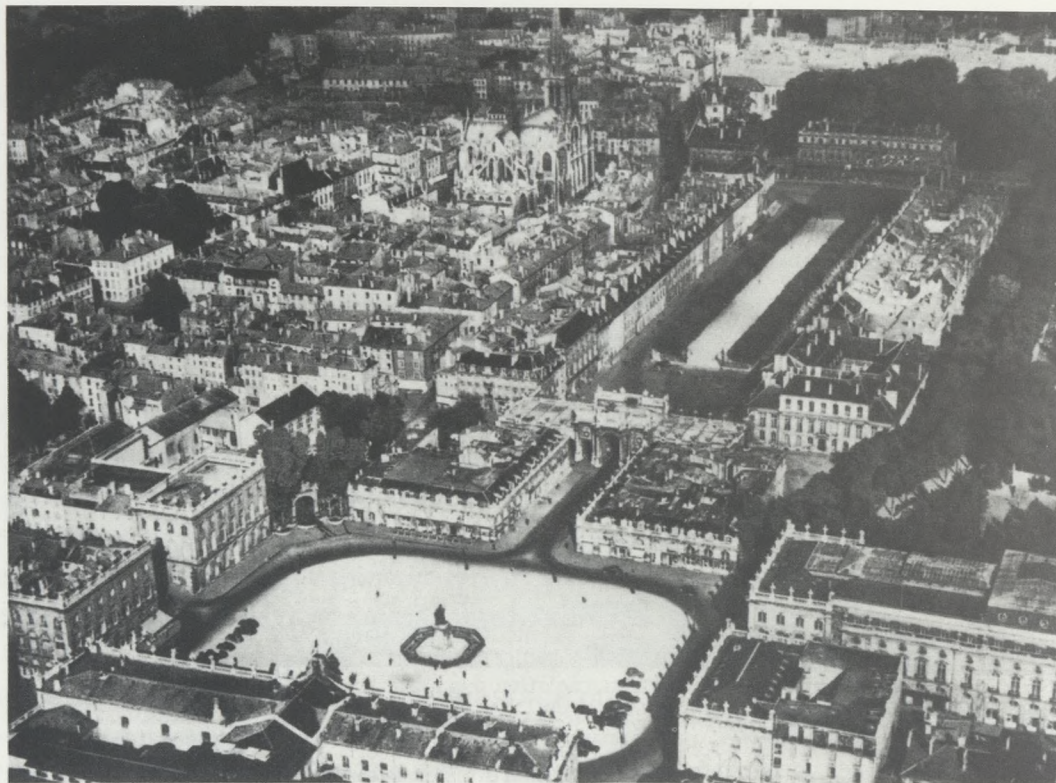
ού, και τις τολμηρές επεμβάσεις του της δεκαετίας του 1860 που θα γίνουν όχι για να λύσουν τα κοινωνικά προβλήματα της πόλης αλλά για να της δώσουν μια νέα εντυπωσιακή δομή στη μεγαλοκλίμακα, πραγματοποιώντας έτσι το όραμα που ο Le Nôtre δεν είχε καταφέρει να πραγματοποιήσει παρά στους κήπους των Βερσαλιών. Τη συνολική δομή των δημόσιων ελεύθερων χώρων και των χώρων πρασίνου του κεντρικού Παρισιού δείχνει το σχέδιο της εικόνας 61.

Συνοψίζοντας, μπορεί κανείς να πει ότι το Παρίσι του 16ου και 17ου αιώνα δημιούργησε το βουλευτήριο, τους μεγάλους αστικούς κήπους, την καθολικά σχεδιασμένη πλατεία κατά το ιταλικό πρότυπο και τη στροφή της αρχιτεκτονικής της πόλης προς το ποτάμι και τη θέα. Και τα 4 αυτά στοιχεία θα βρουν μιμητές σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις.

Όσο βρισκόμαστε στο γαλλικό χώρο, αξίζει να δούμε μια από τις ωραιότερες πλατείες της Ευρώπης στη Nancy (Εικ. 62). Η πόλη σχηματίζεται από τη σύντηξη της μεσαιωνικής Παλιάς Πόλης με τη Νέα Πόλη. Κατά την Αναγέννηση κατεδαφίζονται τα εξωτερικά τείχη και η τάφος, έτσι που τα χωράφια φτάνουν μέχρι τη βάση του εσωτερικού τείχους. Παράλληλα, διανοίγεται ένας ευθύγραμμος δρόμος με κατεύθυνση Β-Ν στη θέση του τείχους μεταξύ παλιάς και νέας πόλης. Η μεγάλη επέμβαση που συναιρεί παλιά και νέα πόλη και δημιουργεί μια εξαιρετικά πρωτότυπη σύνθετη πλατεία, αναλαμβάνεται από τον Στανίσλαο, Δούκα της Λορένης, πρώην Βασιλιά της Πολωνίας και πεθερό του Λουδοβίκου ΙΕ' (1715-1775), με αρχιτέκτονα τον Héré de Corny. Η νέα πλατεία δημιουργείται στην περιοχή της νέας πόλης, ονομάζεται Place Royale και έχει στο κέντρο της τον ανδριάντα του Λουδο-

62. Nancy, Place
Royale- Place de la
Carrière

βίκου ΙΕ΄ και στη δυτική πλευρά της το Δημαρχείο, αντικρουστά προς το ανάκτορο του Δούκα στην Place de la Carrière, στην παλιά πόλη. Αυτή αναμορφώνεται και πλουτίζεται, μπροστά στο ανάκτορο, με περιστύλιο που οδηγεί σε μεγάλο δημόσιο κήπο.

9. Το Λονδίνο και η Έξοδος από την Προοπτική

Από το 1600 και μετά, το Λονδίνο εξελίσσεται γοργά και φτάνει να γίνει η μεγαλύτερη πόλη της Ευρώπης. Στο διάστημα 1600-1800 ο πληθυσμός του αυξάνεται από 200.000 σε ένα περίπου εκατομμύριο ενώ, στο ίδιο διάστημα, ο πληθυσμός του Παρισιού αυξάνεται από 250.000 σε 550.000. Ο λόγος είναι ότι το Λονδίνο, εκτός από πρωτεύουσα, είναι το σημαντικότερο οικονομικό κέντρο της Ευρώπης, εμπορικό, τραπεζικό, ναυτιλιακό.

Κατά τον 17ο αιώνα, αλλά εν μέρει και κατά τον 18ο, πολλές από τις γαλλικές μόδες στην αρχιτεκτονική της πόλης μεταφέρονται και στο Λονδίνο όπως και σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές πόλεις. Είναι όμως ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς την προσαρμογή τους στις συνθήκες του Λονδίνου και τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται.

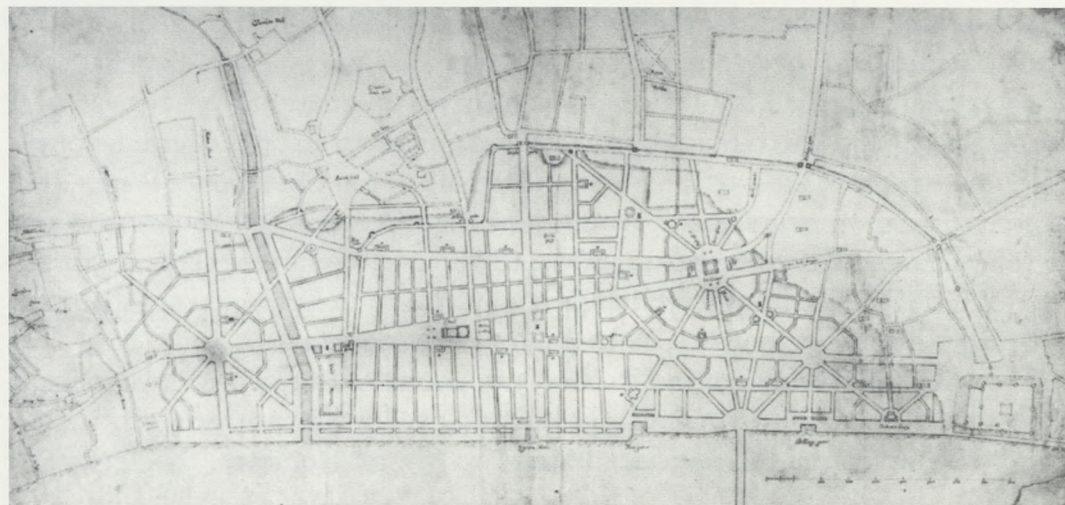
Με την παλινόρθωση της μοναρχίας (1660) ο νέος Βασιλιάς Κάρολος Β΄ προσλαμβάνει τους Γάλλους αρχιτέκτονες αδελφούς Mollet για να του σχεδιάσουν τα βασιλικά κτίσματα του Whitehall και του Hampton Court. Όμως, όλα αλλάζουν με τη μεγάλη πυρκαγιά του 1666, η οποία παρέχει την ευκαιρία για ένα νέο σχεδιασμό της πόλης. Στο διαγωνισμό που προκηρύσσεται υποβάλλονται 6 προτάσεις, ανάμεσά τους και εκείνες του John Evelyn και του Christopher Wren. Τέσσερις από τις προτάσεις είναι απλά ορθογωνικά ρυμοτομικά, ενώ δύο ακολουθούν το νέο γαλλικό πρότυπο της πόλης. Μια από αυτές τις τελευταίες είναι και η πρόταση Wren (Εικ. 63) η οποία είναι εμπνευσμένη από τα πρότυπα της Ρώμης και του Παρισιού, με αστεροειδείς σχηματισμούς λεωφόρων κλπ.

Ευτυχώς, καμία από τις προτάσεις δεν εφαρμόστηκε. Το Λονδίνο ξαναχτίστηκε πάνω στο προϋφιστάμενο σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης και έτσι διατήρησε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, τόσο διαφορετικό από εκείνον του Παρισιού. Το «Act for Re-

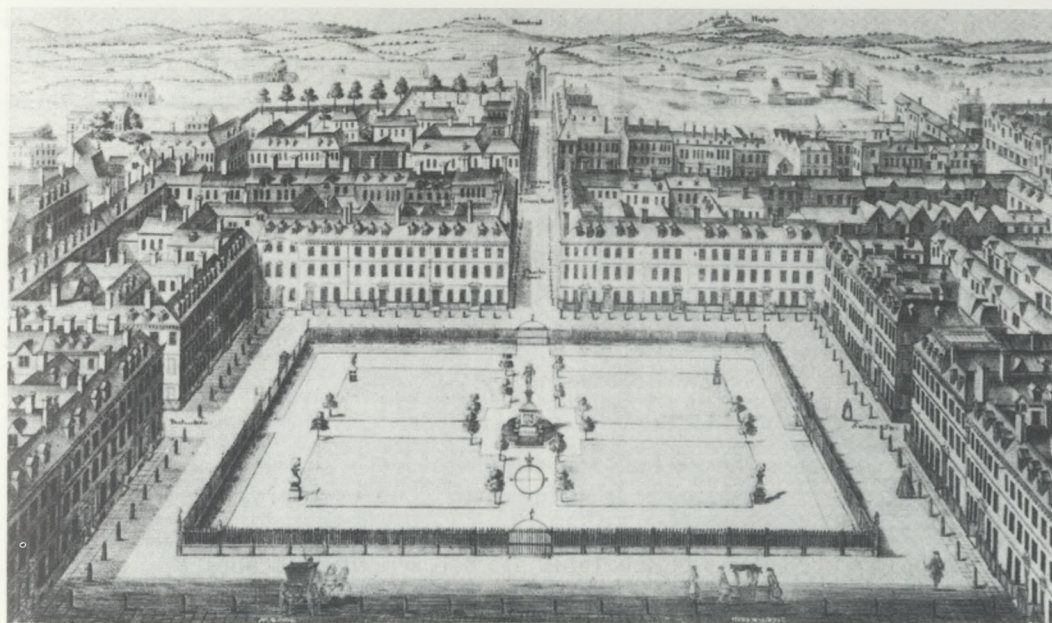
building the City of London» (Πράξη για την Ανοικοδόμηση της Πόλης του Λονδίνου) του 1667 επιδεικνύει ιδιαίτερο πραγματισμό. Επιβάλλει το σεβασμό του υφιστάμενου κτηματολογίου, προβλέπει κάποιες διαπλατύνσεις δρόμων και θεσπίζει κανόνες για τη δόμηση των νέων περιοχών κατοικίας. Έτσι, οι κανόνες της γεωμετρίας, της συμμετρίας και της προοπτικής στο Λονδίνο εφαρμόζονται μόνο σε περιορισμένη κλίμακα, στη σύνθεση κτιριακών συνόλων κατοικιών ή δημοσίων κτιρίων.

Σ' αυτές τις συνθήκες, δημιουργείται η λονδρεζική πλατεία κατοικίας (residential square) ένα σύνολο μονοκατοικιών, ενιαίας αρχιτεκτονικής, διαταγμένων κατά το συνεχές σύστημα γύρω από μια ορθογωνική πλατεία η οποία στη μέση της έχει ένα καγκελόφρακτο κήπο για την αποκλειστική χρήση των κατοικιών της πλατείας. Ο τύπος αυτός της πλατείας πρωτοεμφανίζεται στην King Square, σημερινό Soho Square, (Εικ. 64), και ακολουθείται γρήγορα από δεκάδες επαναλήψεις σε όλο το Λονδίνο.

Η πλατεία κατοικίας είναι καθαρά αγγλικό δημιούργημα. Στο Παρίσι, επιχειρήθηκε αρχικά με την Place Royale, η οποία όμως σύντομα προσέλαβε το χαρακτήρα της δημόσιας επίσημης πλατείας όπως και οι άλλες σχεδιασμένες πλατείες του Παρισιού. Η διαφορά στην αντίληψη της πλατείας οφείλεται και στη διαφορά του τύπου κατοικίας ανάμεσα στο Παρίσι και στο Λονδίνο. Στο Παρίσι, για την ανώτερη τάξη, υπάρχουν μια χιλιάδα «hotels particuliers» με εσωτερική μεγάλη αυλή και «porte cochère» για να μπαίνουν τα αμάξια. Το σπίτι είναι στο βάθος της αυλής ενώ στην πρόσοψη υπάρχει μόνο μάντρα και κάποιοι βοηθητικοί χώροι, έτσι ώστε το παριζιάνικο μέγαρο δεν έχει κανένα νόημα να βλέπει σε πλατεία.

63. Το Σχέδιο του Chr. Wren για την Ανοικοδόμηση του Λονδίνου

64. Λονδίνο, King Square, 1680-81

Στο Λονδίνο, με εξαίρεση ίσως δύο δεκάδες πανταχόθεν ελεύθερα μέγαρα κατοικίας (mansions), η μεγάλη πλειοψηφία της ανώτερης τάξης ζει σε αστικές κατοικίες (town houses) με δωμάτια στην πρόσοψη. Η επικράτηση αυτού του τύπου κατοικίας εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι πολλά από τα μέλη της αγγλικής ανώτερης τάξης έχουν μεγάλα κτήματα και σπίτια-πύργους έξω από το Λονδίνο στο οποίο έρχονται για να μείνουν μόνο περιορισμένο διάστημα. Έτσι, κρίνουν ότι δεν αξίζει να ασχολούνται με τη διατήρηση ενός ιδιωτικού κήπου στην πόλη.

Πολλές πλατείες κατοικίας δημιουργήθηκαν από ιδιώτες επιχειρηματίες με την κατάτμηση μεγάλων ιδιοκτησιών μετά την πυρκαγιά. Χτίζονται χωρίς να υπακούουν σε κάποιο γενικό σχέδιο, χωρίς ειρμό και χωρίς σύνδεση μεταξύ τους. Έτσι προκύπτει μια χαλαρή δομή που σχηματίζεται από ασύνδετες «σκακιέρες» με χαλαρό και άτακτο ενδιαμέσο υλικό (Εικ. 65). Όμως, οι περιοχές κατοικίας εξυπηρετούνται από ωραίους πλατιούς δρόμους, σε αντίθεση με το Παρίσι όπου έξω από τις μεγάλες λεωφόρους, διατηρούνται οι στενοί μεσαιωνικοί δρόμοι και όπου, εκτός από τα «hotels particuliers», επικρατεί το σύστημα της πολυκατοικίας όπως, άλλωστε, συμβαίνει και στην Ιταλία.

Το πρόβλημα των αμαξιτών λύθηκε για την λονδρέζικη πλατεία κατοικίας με τα «Mews», τους στενούς δρόμους στο πίσω μέρος των σπιτιών γύρω και από τις 4

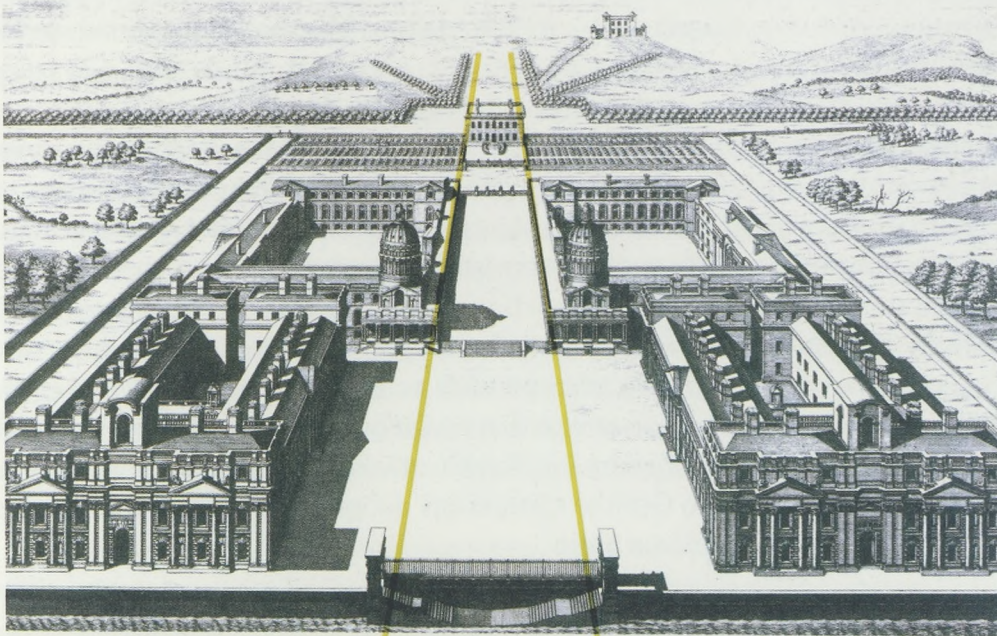
πλευρές της πλατείας όπου διατάσσονται οι στάβλοι, γίνεται η αποκομιδή των σκουπιδιών και άλλες εξυπηρετήσεις των σπιτιών. Το πρώτο ολοκληρωμένο υπόδειγμα αυτού του τύπου είναι η Grosvenor Square που την ακολούθησαν πολλές απομιμήσεις.

Αλλά, την αναγεννησιακή αντίληψη συμμετρίας και προοπτικής στο Λονδίνο, όπως προαναφέραμε, συναντάμε όχι στην κλίμακα της πόλης, αλλά στην κλίμακα κάποιων σημαντικών συγκροτημάτων δημόσιων κτιρίων. Έτσι σε ένα από τα προάστια του Λονδίνου, στο Γκρίνουϊτς (Greenwich), συναντάμε μια από τις ωραιότερες συνθέσεις αρχιτεκτονικής της πόλης και δημόσιου χώρου που μας άφησε ο 17ος αιώνας, το συγκρότημα της Ναυτικής Ακαδημίας (αρχικά Ναυτικού Νοσοκομείου) του Christopher Wren (Εικ. 66). Η σύνθεση αναπτύσσεται με άξονα το

65. Λονδίνο,
Ανάλυση Πολεοδο-
μικού Ιστού κατά
τον Gr. Shane

66. Γκρίνουϊτς,
Το Βασιλικό
Ναυτικό Κολλέγιο
του Chr. Wren

μικρό σε μέγεθος παλλαδιανό Queen's House του Indigo Jones γύρω από ένα σύνθετο κεντρικό χώρο που φτάνει μέχρι το ποτάμι.

Στα περιορισμένης εμβέλειας γεωμετρικά προοπτικά σύνολα υπάγονται και τα πάρκα που έγιναν στο Λονδίνο πριν από το 1700, όπως το Saint James Park με την ευθύγραμμη αλέα του Καρόλου Β΄, το Pall Mall, το Vauxhall Gardens και το Ranelagh Gardens όπου, το 1740, χτίζεται και η περίφημη Rotunda (Εικ. 67) και γίνεται ένα από τα πιο δημοφιλή κέντρα αναψυχής του Λονδίνου.

Όμως, στα νέα πάρκα που δημιουργούνται από το 1700 και μετά γίνεται συνειδητή προσπάθεια να εγκαταλειφθεί η προοπτική σαν κανόνας σύνθεσης του χώρου. Η στροφή προαναγγέλλεται σε θεωρητικό επίπεδο και καθοδηγείται από τον αγγλικό διαφωτισμό και την αγάπη για τη φύση. Πρωτοπόροι κηποτέχνες στη νέα αντίληψη του αγγλικού πάρκου είναι ο Lancelot («Capability») Brown και ο William Kent. Και εδώ βέβαια γίνεται επέμβαση στο φυσικό τοπίο, αυτή όμως αποβλέπει στο να αναπαραχθεί ένα νέο «φυσικό» τοπίο. Μετά τον γαλλικό, ο αγγλικός κήπος εξάγεται με τη σειρά του σε όλη την Ευρώπη. Χαρακτηριστικά, ακόμη και ο Λουδοβίκος ΙΕ΄ αναθέτει σε ένα Άγγλο –τον Richard– να σχεδιάσει τον κήπο του Petit Trianon, ενώ ο Goethe εξαίρει την ομορφιά του φυσικού πάρκου σε γράμμα του προς την κυρία von Stein.

67. Η Rotunda
στο Ranelagh Park,
Chelsea

Τελικά, η ιδιομορφία της πολεοδομίας του Λονδίνου βρίσκει την πληρέστερη έκφρασή της στη μεγαλοφυΐα του John Nash, ο οποίος οικοδομεί πάνω στο πρότυπο που δημιούργησαν οι John Wood, πατέρας και γιος.

Το έργο που οι John Wood πραγματοποίησαν στο Bath όταν αυτό αναπτύχθηκε σαν λουτρόπολη τον 18ο αι. είναι σημαντικός σταθμός στην αγγλική αλλά και στην ευρωπαϊκή πολεοδομία επειδή εισάγει μια νέα αντίληψη του χώρου της πόλης, συνταιριάζοντας αρμονικά το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον. Τα κτιριακά περιγράμματα αλλού είναι ευθύγραμμα και αλλού σχηματίζουν κύκλο (circus), κυκλικά τόξα (crescents) ή ελεύθερες καμπύλες, έτσι ώστε παρακολουθούν και αναδεικνύουν το ανάγλυφο του εδάφους, αγκαλιάζουν τμήματα του δάσους, ανοίγονται στη μακρινή θέα και συνθέτουν ένα γοητευτικό σύνολο, φυσικό μαζί και γεωμετροημένο.

Ο Nash ξεκινάει τη δράση του στις αρχές του 19ου αιώνα ως αρχιτέκτων. Η φιλία του όμως με τον Πρίγκιπα Αντιβασιλέα (Prince Regent), τον κατοπινό Βασιλιά Γεώργιο Δ', θα του δώσει τους πόρους και την επιρροή που χρειάζεται για να διευρύνει τη δράση του σαν σχεδιαστής-κατασκευαστής-επιχειρηματίας.

Το 1809, και ενώ είναι ακόμη αρχιτέκτων στο «Office of Woods and Forests», αναλαμβάνει να ετοιμάσει μια πρόταση για την ανάπτυξη των γαιών του Στέμματος γύρω στην εκκλησία Mary-le-bone. Αυτό θα είναι το έναυσμα για το σχέδιο και την ανάπτυξη της Regent Street (Εικ. 68). Η Regent Street είναι μια εκπληκτική σύλληψη, σε πνεύμα τόσο διαφορετικό από τη γαλλική προσέγγιση, όπως ελίσσεται από το Carlton House (κατοικία του Πρίγκιπα Αντιβασιλέα) στο St. James Park –πάρκο που σχεδίασε ο ίδιος– μέχρι το Park Crescent στο Regent's Park, πάρκο που επίσης σχεδίασε ο ίδιος.

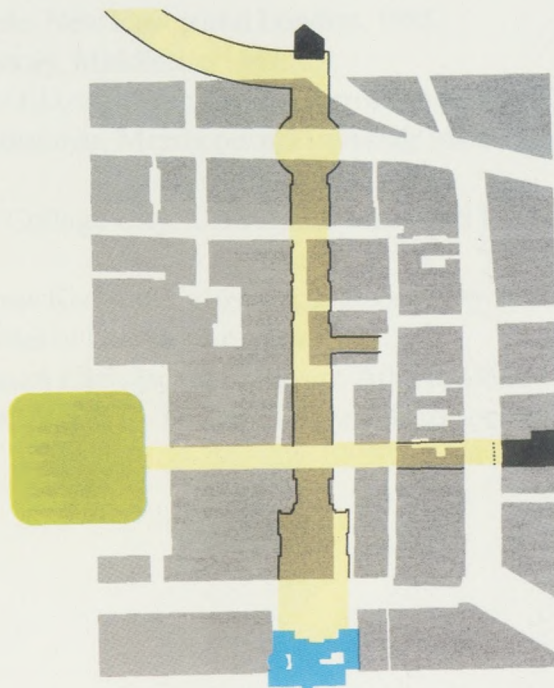
Πέρα από τη συνολική σύλληψη του δρόμου και των συγκροτημάτων κατοικιών στις δύο απολήξεις του, εντυπωσιάζει η φαντασία που ο Nash επιδεικνύει στην επίλυση των τόσο ανόμοιων λεπτομερειών του σχεδίου (Εικ. 69). Σαν συντονιστής του έργου, καταφέρνει να προσελκύσει ιδιοκτήτες και άλλους αρχιτέκτονες να ενταχθούν στο σχέδιό του, ενώ στα δύσκολα σημεία δεν διστάζει να επενδύσει δικά του χρήματα. Τα περισσότερα κτίρια της Regent Street έχουν σήμερα αντικατασταθεί (ακόμα και το Carlton House κατεδαφίστηκε). Όμως το μεγαλοφυές σχέδιο και ο ρυθμός των οικοδομών αποδίδουν ακόμη την αρχική ιδέα.

68. Λονδίνο,
το Σχέδιο του John
Nash για τη Regent
Street

69. Λονδίνο,
η Προοπτική από
το Carlton House

Βιβλιογραφία

1. Bacon Edmund N., Design of Cities, New York, 1967.
2. Benevolo Leonardo, Η Πόλη στην Ευρώπη, Μετάφραση Παπασταύρου Άννα, Αθήνα, 1997.
3. Borsi Franco e Pampaloni Geno, Monumenti d'Italia, Le Piazze, Novara, 1975.
4. Dontas George, The Acropolis and its Museum, Athens, 1988.
5. Doxiadis C.A, Architectural Space in Ancient Greece, Cambridge Mass and London, 1972.
6. Girouard Mark, Cities and People, New Haven and London, 1985.
7. Mumford Lewis, The City in History, Middlesex, 1961.
8. Παπαχατζής Νικ. Δ, Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά, Αθήνα, 1974.
9. Πιρρέν Ανρί, Οι Πόλεις του Μεσαίωνα, Μετάφραση Παντελής Μούτουλας, Αθήνα, 2003.
10. Rowe Colin and Koetter Fred, Collage City, Cambridge Mass and London, 1976.
11. Συλλογικός Τόμος, Αθήναι από την Κλασική Εποχή έως Σήμερα, Αθήνα, 2000.
12. Toynbee Arnold (Edited by), Cities of Destiny, London, 1967.
13. Τραυλός Ιωάννης Ν., Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών, Αθήνα, 1993.
14. Weber Max, Οικονομία και Κοινωνία, ΣΤ΄ Τόμος: Η Πόλη, Μετάφραση Θανάσης Γκιούρας, Αθήνα, 2008.

Εικόνες

1. Το Στόουνχεντζ
2. Η Piazza del Popolo το 1604
3. Το Ταξ Μαχάλ
4. Άποψη Ιδανικής Πόλης του Fr. Salviati (1560).
5. Κεντρικός Άξονας στην Απαγορευμένη Πόλη του Πεκίνου
6. Ο Βωμός του Ουρανού, Απαγορευμένη Πόλη, Πεκίνο
7. Η Τειχισμένη Πόλη του Πεκίνου
8. Η Αθήνα του 5ου π.Χ. Αιώνα
9. Οδός των Παναθηναίων, Αθήνα 478-339 π.Χ.
10. Η Αγορά κατά τους Κλασικούς Χρόνους
11. Η Αγορά κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους
12. Αναπαράσταση της Αγοράς στους Ρωμαϊκούς Χρόνους
13. Η Ακρόπολη σε Γύψινη Μακέτα
14. Η Ακρόπολη κατά τους Κλασικούς Χρόνους
15. Η Πρόσβαση προς τα Προπύλαια
16. Είσοδος στην Ακρόπολη, Αναπαράσταση Stevens
17. Αναπαράσταση του Αρχαίου Πειραιά
18. Μίλητος, το Πολεοδομικό Σχέδιο
19. Μίλητος, η Δημόσια Περιοχή
20. Μίλητος, Τμήμα της Δημόσιας Περιοχής
21. Μίλητος, Διαχρονική Εξέλιξη
22. Η Ρωμαϊκή Πόλη του Timgad, Αλγερία
23. Παλμύρα, Κιονοστοιχία Δρόμου
24. Η Δημόσια Περιοχή της Αυτοκρατορικής Ρώμης

25. Μακέτα της Αυτοκρατορικής Ρώμης
26. Οι Θέρμες του Καρακάλλα και του Διοκλητιανού
27. Η Έπαυλη του Αδριανού στο Τίβολι
28. Επιβίωση του Ρωμαϊκού Αμφιθεάτρου στην Πλατεία της Lucca
29. Σιέννα, η Πόλη γύρω στην Πλατεία και τον Καθεδρικό Ναό
30. Τοσκανική Πόλη σε Πίνακα του A. Lorenzetti, 1340
31. Η Κεντρική Περιοχή της Bruges
32. Οικογενειακοί Πύργοι στην Lucca (Χειρόγραφο 14ου αι.)
33. Πανηγύρι με Ταυρομαχίες στο Campo της Σιέννα
34. Βενετία, η Πλατεία του Αγίου Μάρκου
35. Η Δομή του Δημόσιου Χώρου της Βενετίας
36. Βενετία, Η Πλατεία των Αγίων Ιωάννη και Παύλου
37. Πίζα, η Πλατεία του Duomo
38. Σχέδιο του Ant. Pisanello, Πρώτο Μισό 15ου αι.
39. Προοπτικό Σκηνικό του Scamozzi στο Teatro Olimpico
40. Η Πλατεία της Santissima Annunziata, Φλωρεντία
41. Φλωρεντία, Palazzo Uffizi
42. Φλωρεντία, Σύνδεση των 3 Κύριων Πλατειών
43. Γένοβα, Strada Nuova
44. Palmanova, Γενική Άποψη
45. Παρίσι, Ανάκτορο και Κήποι του Λουξεμβούργου
46. Η Αθήνα του Σχεδίου Κλεάνθη-Schaubert
47. Η Piazza del Campidoglio πριν από το Μιχαηλάγγελο
48. Η Piazza del Campidoglio του Μιχαηλάγγελου
49. Η Piazza del Campidoglio Σήμερα
50. Ρώμη, Strada Pia
51. Το Σχέδιο της Ρώμης του Πάπα Σίξτου Ε΄
52. Ρώμη, Piazza del Popolo
53. Ρώμη η Πλατεία του Αγίου Πέτρου πριν από το Περιστύλιο
54. Ρώμη, η Πλατεία του Αγίου Πέτρου του Μπερνίνι Σήμερα
55. Παρίσι, Place Dauphine (πάνω) και Place Royale (κάτω)
56. Παρίσι, Cours la Reine
57. Παρίσι, Boulevard Saint Antoine
58. Παρίσι, Champs Elysées στο Σχέδιο Turgot
59. Σχέδιο του Κήπου των Βερσαλιών

60. Παρίσι, Palais Royal
61. Παρίσι, Δομή Δημόσιων και Ελεύθερων Χώρων
62. Nancy, Place Royale-Place de la Carrière
63. Το Σχέδιο του Chr. Wren για την Ανοικοδόμηση του Λονδίνου
64. Λονδίνο, King Square, 1680-81
65. Λονδίνο, Ανάλυση Πολεοδομικού Ιστού κατά τον Gr. Shane
66. Γκρίνουϊτς, Το Βασιλικό Ναυτικό Κολλέγιο του Chr. Wren
67. Η Rotunda στο Ranelagh Park, Chelsea
68. Λονδίνο, το Σχέδιο του John Nash για τη Regent Street
69. Λονδίνο, η Προοπτική από το Carlton House

Προέλευση των εικόνων

- Από το βιβλίο Bacon Edmund N., Design of Cities, New York, 1965.
Οι αριθμοί: 4, 5, 6, 9, 19, 21, 24, 27, 30, 35, 38, 40 (προοπτικό), 41, 42, 47, 48, 50, 52, 53, 58, 61, 66, 68, 69.
- Από το βιβλίο Borsi Franco e Pampaloni Geno, Monumenti d'Italia, Le Piazze, Novara, 1975.
Οι αριθμοί: 28, 29, 34, 36, 37, 40 (κάτοψη), 44, 49, 54.
- Από το βιβλίο Dontas George, The Acropolis and its Museum, Athens, 1988.
Ο αριθμός: 15.
- Από το βιβλίο Fletcher Sir Banister, A History of Architecture, London, 1954.
Οι αριθμοί: 1, 26.
- Από το βιβλίο Girouard Mark, Cities and People, New Haven and London, 1985.
Οι αριθμοί: 2, 31, 32, 33, 39, 43 (φωτογραφία), 51, 55, 56, 57, 62, 63, 64, 67.
- Από το βιβλίο Keay John, India Discovered, Leicester, 1981.
Ο αριθμός: 3.
- Από το βιβλίο: Mumford Lewis, The City in History, Middlesex, 1961.
Οι αριθμοί: 20, 45, 60.
- Από το βιβλίο Παπαγεωργίου-Βενετάς Αλέξανδρος, Αθήνα, Ένα όραμα του κλασικισμού, Αθήνα, 2001.
Ο αριθμός: 46.
- Από το βιβλίο Παπαχατζής Νικ. Δ., Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά, Αθήνα, 1974.

Οι αριθμοί: 12, 13, 17.

- Από το βιβλίο Rowe Colin and Koetter Fred, Collage City, Cambridge Mass and London, 1976.

Οι αριθμοί: 22, 43 (κάτοψη), 59, 65.

- Από το βιβλίο Τραυλός Ιωάννης Ν., Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών, Αθήνα, 1993.

Οι αριθμοί: 8, 10, 11, 14, 16.

Εικόνα εξωφύλλου:
Ταυρομαχία στην Piazza del Campo
της Σιέννας από πίνακα του Vincenzo
Rustici, τέλος 16ου αιώνα

Ο δημόσιος χώρος της πόλης είναι στενά συνυφασμένος με τον πολιτισμό, αφού, διαχρονικά, αποτέλεσε το θέατρο για τα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα της πόλης και τόπο κατάθεσης της ιστορικής μνήμης. Γι' αυτό και είναι τόσο γοητευτική η ιστορική περιήγηση στο δημόσιο χώρο της πόλης και η διερεύνηση των συνθηκών που, σε κάθε περίοδο, συνέβαλαν στη μορφοποίησή του. Το βιβλίο αυτό του αρχιτέκτονα Ανδρέα Συμεών προσφέρει ένα πανόραμα των μεταμορφώσεων του δημόσιου χώρου της ευρωπαϊκής πόλης από το αρχαίο αθηναϊκό άστυ μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος & Πολιτισμού

ISBN 978-960-88435-8-5

9 789608 843585

